

ISSN 2220-8089

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

імені В.Н.КАРАЗІНА

№ 1132

Серія „Питання політології”

Випуск 27

Заснована 1993 року

**Харків
2014**

Вісник присвячений розгляду актуальних проблем теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (протокол № 11 від 24.11.2014 р.)

Редакційна колегія: **Фісун О. А.** – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології ХНУ імені В.Н.Каразіна (відповідальний редактор); **Гейл Г.** – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (Вашингтон, США); **Денисенко І. Д.** – докт. філос. наук, професор, зав. кафедри політології, соціології та культурології ХНПУ імені Г.С. Сковороди; **Дерлугьян Г. М.** – професор Нью-Йоркського університету (США); **Журженко Т. Ю.** – Інститут наук про людину у Відні (Австрія); **Завершинський К. Ф.** – докт. політ. наук, професор Санкт-Петербурзького університету (Російська Федерація); **Зегерт Д.** – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія); **Зеленько Г. І.** – докт. політ. наук, професор, провідний наук. співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України; **Карпенко І. В.** – докт. філос. наук, професор, зав. кафедри теоретичної та практичної філософії, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Круглашов А. М.** – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; **Куць О. М.** – докт. філос. наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Півнева Л. М.** – докт. політ. наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Розумний М. М.** – докт. політ. наук, зав. відділу політичних стратегій НІСД (м.Київ); **Романюк А. С.** – докт. політ. наук, професор каф. політології Львівського національного університету імені Івана Франка; **Сазонов М. І.** – академік АПН України, докт. філос. наук, професор ХНУ імені В.Н. Каразіна; **Целуйко В. О.** – канд. політ. наук, доцент кафедри політології ХНУ імені В.Н.Каразіна (відповідальний секретар).

Адреса редакційної колегії:

61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@mail.ru, politology@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: <http://periodicals.karazin.ua/politology/>

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825 – 696 ПР від 04.10.2006

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2014

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ДЕМОКРАТІЇ

Fisun O., Polishchuk A. Ukrainian Neopatrimonial Democracy: Dominant Party-building and Inter-elite Settlement in the Semi-presidential System	5
Panchenko T. Measuring of Regional Democracy in New European Democracy States (On Example Of Eastern Partnership Countries) (Part II)	15
Movchan U. Power-Sharing in the Ukrainian Executive Authorities	25
Шаповаленко М.В. Хвилі авторитаризму/демократії в концепціях демократизації	30
Романюк О. І. Проблема бікамералізму в контексті конституційної реформи в Україні	36
Денисюк С. Г. Люстрація в Україні: політико-правовий аналіз	41
Самброс А.С. Політичний фамілізм: проблеми концептуалізації та внутрішні механізми феноменів	46
Макаренко А.С. Виборча інженерія в умовах політичної нестабільності	54
Осадчук І. Ю. Особливості формування та функціонування правлячої еліти в контексті „патронажного президенталізму” в Туркменістані	59
Кудрявцев О. Ю. Електронний уряд: еволюція системи державного управління	62

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Авксентьєва Т.Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності: виклики та перспективи	66
Довбня О.М., Довбня О.М. Кризовий стан українського суспільства як результат відсутності діалогу „народ – влада”	70
Бацюкова С.Ю. Визначення адвокації як предмету дослідження в політології	77
Ворчакова І.Є. Регіональна політична еліта: принципи структуризації та можливості лобіювання інтересів	82
Гриньків М.В. Соціально-політична інтенціональність у комунікативному середовищі релігійних спільнот	87
Макарова А.Г. Генезис національної ідеї на теренах України: історія розвитку у першій половині ХХ століття	93
Здорик М. В. Специфіка формування біоетичних комітетів: політико-інституціональний вимір	96

Меленцова Г. С. Мова як загальнонаціональний чинник електорального процесу	101
Савойська С.В. До визначення поняття „антиукраїнська діяльність”	105

**ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ТА ГЕОКУЛЬТУРА
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Власенко Т. Т. Україна як об’єкт і суб’єкт геополітики: проблеми вибору	110
Гайко О. С. Трансформація сучасної капіталістичної системи	114
Валесян С.В. Парадокси „класичної” ринкової економіки як системоутворювальні елементи інтеграції капіталізму і політики	119
Коротков Д. С. Інституційна матриця політики „м’якої сили” США	123
Осадча Я. Д. Вплив внутрішніх і зовнішніх чинників у виникненні та перебігу громадянської війни в Сирії	128
Топалова С.О. „Русский мир” як системний політичний міф сучасної Росії	134

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ДЕМОКРАТІЇ

УДК 342.84

Fisun O.

V.N. Karazin Kharkiv National University

Polishchuk A.

V.N. Karazin Kharkiv National University

UKRAINIAN NEOPATRIMONIAL DEMOCRACY: DOMINANT PARTY-BUILDING AND INTER-ELITE SETTLEMENT IN THE SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM

The effects of constitutional and electoral changes on the process of dominant party building during the presidency of V. Yanukovich are considered. The major competition strategies among interest groups of the party in power are defined in the context of Ukrainian neopatrimonial democracy. On the example of the 2012 election key cases of inter-elite struggle in the single-member districts are examined.

Key words: neopatrimonialism, dominant party, factionalization, interest groups, electoral struggle

Фісун О.А.,

Поліщук О.С.

УКРАЇНСЬКА НЕОПАТРИМОНІАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ: БУДІВНИЦТВО ДОМІНАНТНОЇ ПАРТІЇ ТА МІЖЕЛІТНА ВЗАЄМОДІЯ У НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ СИСТЕМІ

Розглядається вплив конституційних та електоральних змін на процес будівництва домінантної партії в період президентства В. Януковича. Визначаються головні стратегії боротьби груп інтересів всередині партії влади в контексті української неопатримоніальної демократії. На прикладі виборів 2012 р. аналізуються ключові приклади міжелітної боротьби в мажоритарних округах.

Ключові слова: неопатримоніалізм, домінантна партія, фракціоналізація, групи інтересів, електоральна боротьба

Фісун А.А.,

Поліщук А.С.

УКРАИНСКАЯ НЕОПАТРИМОНИАЛЬНАЯ ДЕМОКРАТИЯ: СТРОИТЕЛЬСТВО ДОМИНАНТНОЙ ПАРТИИ И МЕЖЭЛИТНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В ПОЛУПРЕЗИДЕНТСКОЙ СИСТЕМЕ

Рассматривается влияние конституционных и электоральных изменений на процесс строительства доминантной партии в период президентства В. Януковича. Определяются главные стратегии борьбы групп интересов внутри партии власти в контексте украинской неопатримонимальной демократии. На примере выборов 2012 г. анализируются ключевые примеры межэлитной борьбы в мажоритарных округах.

Ключевые слова: неопатримониализм, доминантная партия, фракционализация, группы интересов, электоральная борьба

Ukraine's current political system can be considered a classic case of patronage politics. The persistence of patronage politics in Ukraine can be attributed not only to structural, historical, and cultural factors, but also to particular decisions regarding constitutional design, electoral rules in particular. In particular, the 2010 rollback of Ukraine's 2004 constitutional reforms have strengthened President Viktor Yanukovich's ability to wield both formal and informal tools of governance, including by broadening the patron-client foundations of his regime. At the same time, however, this process also has appeared to lead to a weakening of the ruling party itself while spurring consolidation of the opposition.

The transformation of Ukraine's political system from a premier-presidential system with a dual executive (2005-2010) to a super-presidential regime began with the 2010 restoration of the 1996 constitution. This involved a rollback of the 2004 constitutional reforms, which had led to the formalization of electoral competition between patron-client networks via a party list system and the expansive growth of major networks, such as the PR (PR), led by Yanukovich, and the Yulia Tymoshenko Bloc (BYuT), both of which formed effective political machines for the accumulation of votes and the nationwide redistribution of patronage.

After winning the presidential election in 2010, Yanukovich commanded a relative party majority in the parliament, which his predecessors Leonid Kuchma and Viktor Yushchenko never had. This was also the first time that a parliamentary majority was bound by the leashes of tight party discipline. Meanwhile, Tymoshenko's imprisonment in 2011 left the BYuT's regional organizations without the support of rent-seeking tycoons or political investors, who either defected to the party of power or adopted a fence-sitting stance.

Yanukovich's super-presidential regime has become trapped in a winner-takes-all political system that requires from the party of power the permanent reassertion of its dominance in parliament. In most cases, this is impossible without coalition partners (in other words, compromises with "hidden" patrons from alternative patron-client networks). The constitutional change thus has led to a clear shift not only toward extra-party sources of support based on informal patronage but also a substantial formal extension of the elite support base outside the PR. Two important consequences of the changes were the general decline of the role of the PR as a formal

machine for national organization and discipline of elites, and the expansion of the sphere of direct presidential patronage as a channel for the co-optation of new elite allies that seek protection for their businesses.

The new November 2011 electoral law was based on a mixed electoral system, used earlier in Kuchma's super-presidential system. New electoral rules have greatly modified the strategy of party players, who were given the possibility to distribute their forces and resources via both party lists and single-member constituencies. The effect of the new electoral system has varied for the party of power and the opposition. It has facilitated segmentation of the former and unification of the latter.

The new electoral law has had several consequences for pro-presidential forces. First, it has led to greater competition among different interest groups within the PR for the right to nominate their candidates to single-member constituencies. Attachments to different patrons and centers of influence within the PR have allowed aspiring candidates to bandwagon on the controversies among them and appeal to the availability of their own local resources, high ratings, and popularity in single-member constituencies. In some regions, candidates have enlisted the support of different patrons such as the formal leader of the election campaign headquarters, Andriy Klyuyev, or the presidential chief of staff, Serhiy Lyovochkin, to contest the same district.

Second, many candidates in the party of power, especially in the central and western regions, are campaigning as independent candidates so as not to draw attention to their connection to the PR. Moreover, even in many eastern and southern regions, ruling party candidates virtually abstain from using the white-and-blue symbols of the PR and hide behind the support of newly established public organizations with amorphous names.

Third, one unanticipated consequence of the new electoral law has been an open competition between several pro-presidential candidates in one electoral district. These candidates rely on their own autonomous informal patron-client networks and are not especially dependent on central PR headquarters. For example, the clans of Viktor Baloga and Petro Poroshenko are competing with other pro-presidential patron-client networks for the support of the center, the Baloga clan against the patron-client network of the local PR head, Zakarpattia governor Oleksandr Ledida, and the Poroshenko clan against that of State Customs Service head Ihor Kaletnik.

Thus, the political system of Ukraine during 2010-2013 was characterized by dominant positions and key influence of the PR and the political and business elites in relation with it. At the same time, one may observe the emerging of various interest groups within the PR as the party in power and the conflict of their interests in pursuit of the top state positions.

Factionalization inside the power party in Ukraine

There was three major interest groups in the PR.

1) Donetsk core of the party (Akhmetov-Kolesnikov groups, Klyuyev group and Azarov-Rybak group);

2) RosUkrEnergo group (networks of Firtash, Lyovochkin, Boyko, Khoroshkovsky);

3) So called group of Yanukovich family (Aleksandr Yanukovich group, Ivanyushchenko group).

On the one hand, the nature of this factionalization can be assessed as competitive [1]. Indeed, the above-mentioned interest groups initiate competitive political projects. For instance, in terms of relations between the president and the parliament one can reckon that the Donetsk core supports the development of the Party of Regions as the presidential party and the basis for the parliamentary support; RosUkrEnergo group sees the president as not only the leader of the party but the leader of the nation standing above the political structure; president's family group supports autonomy of the president from the party and supports the expansion of the vertical power and creation of parliamentary support not only as a disciplined party, but more as pro-presidential coalition with the participation of popular majority.

These groups of interest also represent conflicting foreign policy interests: Donetsk core of the party, in particular, Akhmetov group supports the development of relations with EU while RosUkrEnergo group is likely to be more interested in reinforcing the relations with Russia. Availability of some features of veto games and fragmented voting speaks in favor of competitive nature of this factionalization. These features showed up, for instance, during parliamentary voting when electing the Ombudsman (March 2012) as well as circulation of elites that appeared, for instance, during the parliamentary shifts.

However, such institutional outlook has to be supplemented with a political anthropological view. In this relation, Ukraine can be examined as a classical example of *neopatrimonial democracy* [2, 3] wherein

informal patron-client networks compete via formal electoral mechanisms (for the presidential office and the seats in parliament), but their goals still focus on state capture as the primary gain. Neopatrimonial democracy is a standard modification of the semi-presidential regime in a clientelistic setting, in which rent seeking is the key motive of politics.

Reasons for factionalization inside the Party of Regions

a) mechanical: extension of the party and increasing its influence preconditioned by readjustments of power in the party system (fragmenting of BYuT and NUNS with the attraction of their business segment into the orbit of presidential influence, decreasing influence of previously powerful Block of Lytvyn and KPU as well as introduction of new political projects into the political arena.

b) substantive: struggle with political competitors and the following distribution of „trophies” depending on their contribution to this struggle.

At present, the factionalization is conditional to the results of the fight with the main political competitor of V. Yanukovich - Yuliya Tymoshenko. This competition had started when V. Yushchenko was the President, and successful ending of the competition allowed the RosUkrEnergo group that can be considered as one of the key drivers of this competition, to occupy a more favorable position in power compare to another pole of the Party of Regions – Donetsk core of the party. Donetsk core of the party in this competition endeavored to limit the influence of the RosUkrEnergo group. A case study of this is the voting of R. Akhmetov for setting up an investigation committee with Roman Zvarych as a chairperson, an associate of Y. Tymoshenko, to investigate the facts of corruption activities of RosUkrEnergo.

The next round of competition with political rivals can become the parliamentary election of 2012, and „trophies” will be distributed depending on the financial and organizational support during the elections.

Competition strategies among interest groups

a) Hard maximization: Profit maximization strategy at minimal costs. In this case, profit maximization means having a direct access to the president V. Yanukovich, as well as taking up the most efficient positions to gain revenue. Implementation of this strategy implies competition for positions in executive bodies in power.

b) *Soft maximinimization*: strategy of decreasing risks/losses and ensuring the most profitable conditions in case the maximization strategy will not work out. Maximin strategies are becoming more up-to-date in circumstances of political ambiguity that, in particular, is specific for pre-election situation. Implementation of this strategy implies creation of groups of support in parliament and in local authorities.

From the institutional standpoint, the fact that *hard maximization* strategies are in the first line related to a proximity to the president and executive power, and the *soft maximinimization* strategies are mainly rolled out on a parliamentary platform, can be explained by the constitutional reform of 2010 which led to transformation of Ukraine from premier-presidential to presidential-parliamentary regime. The latter is specific for weak influence of parties and parliament on the forming of executive power, dependency of the cabinet from the president, abilities of the president to counteract against parliamentary law making (veto powers and/or dissolution of parliament).

Maximization strategies

a) *Competition for the position of the prime minister*. In fact, the positions of the head of President Administration and prime minister have direct access to the president. In competition for the position of the future prime minister there is a key trend of the increasing influence of RosUkrEnergo Group and the weakening of the positions of the old Donetsk core of the party, there are some evidences of this below:

1) Resignation of A. Klyuyev, vice prime minister, one of the candidates for a position of prime minister from the group of Donetsk core of the party, and his consequent appointment to the position of Secretary of Council of National Security and Defense (February 2012).

2) Promotion of V. Khoroshkovsky – one of the candidates to the position of prime minister from RosUkrEnergo group, initially to the position of minister of finance and then to the position of the first vice prime minister (February 2012).

These events cannot be construed univocally. On the one hand, CNSD (Council for National Security and Defense) as seen in the Ukrainian political practice, can evolve well into an alternative way of access to the president and authoritative executive body. On the other hand, the political capital of A. Klyuyev includes management of election headquarters of PR and negotiator status on building the majority in the parliament.

Promotion of V. Khoroshkovsky to the top state positions in the executive power cannot be interpreted univocally. On the one hand, his appointment to the position of the minister of finance meant the weakening of Donetsk core representative in the party, the prime minister N. Azarov. Factually V. Khoroshkovsky took over the F. Yaroshenko loyal to N. Azarov, apart from the following past political disagreements between them¹. On the other hand, the further promotion of V. Khoroshkovsky to the position of the first vice prime minister made the two executive positions vacant – head of Security Service of Ukraine and minister of finance that occupied close to V. Yanukovich Mr. I. Kalinin and Y. Kolobov respectively, that allowed reinforcement of Yanukovich family group.

It is also important to understand that A. Klyuev and V. Khoroshkovsky are not the only candidates for the position of the future prime minister. Merger of “Strong Ukraine” and the PR in this context can be considered as an application of S. Tigipko to the position of the prime minister. There are also candidates to this position among the close to the family of the president, for instance, S. Arbuzov.

b) *competition for the most profitable positions for rent-extraction*. In distribution of executive positions, the most important trend is strengthening of the positions of president's family that are in conjunction with informal influence of his eldest son Aleksandr. In fact, the executive positions are distributed among three interest groups:

1) Donetsk core of the party is represented, in particular, by the current prime minister N. Azarov, vice prime minister and the minister of infrastructure B. Kolesnikov, minister on youth affairs and sport R. Saffulin, minister of industrial policy D. Kolesnikov, vice prime minister and minister of health R. Bohatryyova.

2) RosUkrEnergo group is represented, in particular, by the Head of President Administration S. Lyovochkin, first vice prime minister V. Khoroshkovsky, minister of fuel and energy Y. Boyko.

3) The close to the president family take up the key positions in fiscal and law enforcement structures, namely, in the National bank of Ukraine (S. Arbuzov), ministry of internal affairs (V. Zaharchenko), state tax service (A. Klimenko), and as it has already been

¹ In 2004 V. Khoroshkovsky expressed disagreements with the policy of the then vice prime minister N. Azarov, by resignation from the position of minister of economics on the European integration in the government of V. Yanukovich.

mentioned, in state security service (I. Kalinin) and ministry of finance (Y. Kolobov).

From the anthropological standpoint the strengthening of the president family's positions have something in common with structuring of political elite that is referred to as *conical clan* in the political anthropology. The conical clan is institutional securing of the power-as-property system, i.e. the system wherein the rule who earlier was a manager of the community resources becomes an owner of these resources. The conical clan comes to change the clan without a clear and compulsory for all sub-clans leadership (or along with the elected leadership). The conical clan is a hierarchy-arranged clan. There is a major sub-clan going from the ruler to his elder son, elder grandson and so on, as well as lateral sub-clans².

If this to translate into the language of formal and informal institutes then one can speak of the trend of transfer from the redistribution of the major power resource (executive positions) under the party quota to a peculiar awarding of this resource by the president and the closest to him interest group and its distribution under the president patronage (conical) system. Also, a strengthening of the president family's positions in the parliament can be reckoned as the creation of the president vertical, which interests collide with the interests of oligarchic interest groups.

A peculiar feature of the competition for the most profitable positions to gain revenue is the process of redistribution of authority and powers between formal institutes specific for the patrimonialism. It is known that „these competing functions originate particularly in the competition for sources of income which are at the disposal of the master himself and of his representatives. It is often in the first instance through these interests that definite functional spheres are first marked off and genuine administrative organs come into being” [4, p. 229]. Distribution of powers of the new governmental bodies is essentially a result of the distribution of rent-seeking interests. As an example of this principle in action, one can recollect an initiative of the parliamentary deputy V. Kaskiv under the support of S. Lyovochkin to become in charge of the State Agency on Investments and Development.

² The conical clan marks a transfer from the age system wherein the clan is managed by the eldest, to the rank-title system, in which titles and ranks are assigned in the first place to representatives of the major sub-clan and the relatives of the privileged sub-clans despite of the age.

There was already in this position A. Taran who had been delegated by A. Klyuyev. The conflict ended up in creating the new power body under an initiative of S. Lyovochkin - State Agency on Investments and National Project Management chaired by V. Kaskiv.

Maximinization strategies

a) *Competition for representation of interest groups in parliament.* Success or failure of interest groups in implementation of the maximin strategies leads to the balance shift of powers in the executive vertical that result in the balance shift of powers in the parliament. Rearrangements in the parliament provoke increase or decrease of the parliament groups of support of one or another „big man”.

Correspondingly, in order to decrease risks interest groups strive to ensure availability of loyal parliamentarians. This becomes especially relevant with the introduction of the mixed electoral system. Mixed electoral system creates conditions for formation of pro-president majority not by means of disciplined party but by means of individual cooptation of the deputies loyal to the president.

In the pre-election period the interest groups inside the party can ensure the own parliamentary platform based on such strategies:

1) Competition for the top position in the party list and for candidates of single-member constituencies. In the 2012, party list of PR compared to the 2007 party list there is a trend of domination of Donetsk core of the party, strengthening of representation of the president family and the setback of RosUkrEnergo group.

At the same time the situation with a nomination of the candidates in single-member constituencies gives evidence concerning the opposite trend, the strengthening of the positions of RosUkrEnergo group. This fact proves a specific division of the maximin strategies: Donetsk core of the party stakes on the party list whilst the Firtash-Lyovochkin-Boyko group is trying to ensure parliamentary support via recruitment of majoritarian candidates.

The politicians and executives related to the group of RosUkrEnergo are the candidates in different single-member constituencies. Thus, V. Chudnovsky, the MP elected in the list of BYuT, who is known to be in conjunction with S. Lyovochkin, the Head of Administration of the President, is standing as independent candidate in the election district No. 90 (Bila Tserkva town, Kyiv region). S. Lyovochkin's sister, Y. Lyovochkina is a candidate of PR in the district No. 6 (Feodosiya, AR Crimea). In

addition, A. Nechayev, the head of „Crimean Titan” represents the RosUkrEnergo group, and interests of D. Firtash, in particular. He is a candidate from the PR in the single-member district No. 9 (Armyansk town and Krasnoperekopsk town, AR Crimea). In addition, the interests of this lobby group are represented by I. Fursin, a business partner of S. Lyovochkin, the owner of Misto Bank and a candidate from the PR in the district No. 138 (Shiryaevo town, Odessa region). Interests of D. Firtash are also represented by V. Zhukovska, an independent candidate in the district No. 194 (Cherkassy, Cherkassy region). She is linked with RosUkrEnergo group via the position of the interim administration of Nadra Bank after the bank has been purchased by D. Firtash. Further, the head of Chernivtsigaz controlled by D. Firtash, G. Fedoryak is standing as a candidate of the PR in the majority district No. 203 (Novoselytsya town, Chernivtsi region). In addition, the Secretary of City Council of Chernivtsi, Y. Mikhailishin, is associated with D. Firtash, and he is standing for the MP seat in the district No. 201 (Chernivtsi, Chernivtsi region). Y. Ioffe, a former deputy is also associated with the group of RosUkrEnergo, who is standing for the deputy from the PR in the district No. 112 (Rubizhne, Lugansk region), as well as the mayor of Lisichansk town, S. Dunayev who is a candidate from the party of power in the district No. 107 (Lysychansk, Lugansk region). The interests of RosUkrEnergo group, in particular the ones of Y. Boyko are also represented in the person of S. Katsuba, Deputy chairman of NAC "Naftogaz" and a candidate in the region No. 92 (Uzyn town, Kyiv region). His father, V. Katsuba is a candidate of the PR in the district No. 175 (Dergachi, Kharkiv region). Also V. Zherebnyuk, a candidate in the district No.14 (Zhmerenka town, Vinnytsia region) is also said to be associated with the head of Administration of President.

The interest groups' struggle in specific regions is marked by the involvement of the local political elites to this competition, in the same way those who represent the PR itself and those who are considered to be the members of the party in power in a broad sense of word, i.e. the old and the new political business elites of the region who maintain their political capital at the expense of the agreements with the dominant party in exchange for their support.

2) Another important strategy of maximin is support of the new alternative party projects that become a point of unionization/fusion for the peripheral patron-client networks. In the

political field of Ukraine a few parties have emerged who present themselves as opposing and having a potential to get places in the parliament, for instance, UDAR of Vitali Klitschko, Ukraina Vpered! Natalia Korolevska. In the situation of the competition of the interest groups inside the party, such projects are becoming profitable objects for political investment.

b) competition for the favorable positions on the level of the local authorities. Another method of competition among groups of interest inside the party of power is the competition for control over the local executive power and the regional political machines. There are clear examples of this competition as follows:

1) Donetsk region, where the interests of the governor, A. Shishtsky, close to the group of Akhmetov-Kolesnikov, collide with the interests of the head of the Regional Council A. Fedoruk, a former business partner of A. Yanukovych.

2) Zaporizhia region, wherein the interests of the governor, B. Petrov, close to A. Klyuyev collide with the interests of O. Anisimov, who represents the interests of Y. Ivanyushchenko, relevant to the family of Yanukovych.

3) Odessa region, wherein the interests of the governor E. Matviychuk, close to A. Klyuyev, collide with the interests of the head of the faction of the PR in Odessa City Council, G. Trukhanov, close to Y. Ivanyushchenko.

Five Cases

Let us consider two trends in more details – the competition inside the party in single-member districts with the increasing influence of RosUkrEnergo group (on the example of the process of promoting the candidates in Chernivtsi region, Lugansk region and AR Crimea) as well as the competition of the PR with the alternative local centers of the power (on the example of Zakarpattia and Vinnytsia region).

Chernivtsi region. The conflicts of different interest groups inside the PR in the Chernivtsi region have some specific peculiarities. The PR here is being divided into so-called „old regionals”, i.e. those who were at the beginning of formation and affirmation of the regional organization of the party and also into the „young regionals” those who switched to the PR primarily from the SDPU(o). The latter are represented by the head of the regional state administration, the current head of Chernivtsi organization of the PR, M. Papiyev and his team. However, there was another centre of gravity in the process of promoting candidates to the single-member districts – RosUkrEnergo

group, and D. Firtash, in particular. This centre of influence is supported by young „regionals” in exchange for the significant funding of the region directly by D. Firtash, and through the ministry of fuel and energy chaired by another representative of the RosUkrEnergo group, Y. Boyko. The interests of D. Firtash in the promoting of majority candidates in Chernivtsi region has been more clear in the districts 201 and 203.

The district No. 201 as a whole has opposition attitude. A former mayor of Chernivtsi, N. Fedoruk is standing a candidate in this district from the opposition who was running for the chair of the mayor again with a significant support of voters. However, in March 2011 Chernivtsi city council voted for the early termination of his mayor authorities. One should note that the interests of D. Firtash started appearing already during preparation of his resignation. The PR had an assignment to nominate a candidate who will be a worthy competitor against N. Fedorchuk. Such a candidate could have been an old regional N. Romanyuk who had been in charge of Chernivtsi regional organization of the PR from the date of its foundation and up to 2010 and who was a real rival to N. Fedoruk at the elections of the city major. However, his nomination appeared unacceptable in the context of the conflict between old regionals and young regionals. Old regionals are not satisfied with their secondary role and methods of work of the young regionals. Thus, N. Romanyuk had criticized the activities of the governor team repeatedly. N. Romanyuk ranked 92nd place in the election list of the PR, and V. Mikhailishin was nominated to the position of the mayor as a candidate in the majority district from the party. V. Mikhailishin is said to be linked directly with D. Firtash as well as with Y. Borisov, the former key top-manager of D. Firtash who is now in charge of Ukgazdobycha (NAK „Naftogaz”).

A notorious situation is being also observed in the district No. 203 that is peculiar for the dense residence of the Romanian national minority. The old regionals were considered as the nominees for promotion from the PR in this district: I. Semenyuk, businessman and deputy having a strong support and the peoples’ deputy I. Popescu. The influence of I. Semenyuk was limited through the pressure on his business and specifically through the examination of his company „Rodnichok” by the public prosecutor’s office in Chernivtsi. And the question with a candidacy of I. Popescu similar to the case of N. Romanyuk was dismissed

through his inclusion into the election list of the PR (73rd place). G. Fedoryak, the head of Chernivtsigaz, who is said to be associated with D. Firtash directly, has become a candidate to deputy in the majority district.

In this way, these facts prove the strengthening of the third center of influence (along with the old regionals and young regionals) in Chernivtsi region, the influence of D. Firtash and RosUkrEnergo group as a whole.

Lugansk region. The confrontation of the interest groups inside the party of power in Lugansk region also have specific regional peculiarities. The PR is represented in the first place with the groups of so-called „Luganskiye” that was set up back in the middle of the 1990’s around then the first deputy of the head of regional state administration V. Tikhonov as well as around the deputy group „Narodniy Vybor” (*People’s Choice*) established in 2002. Today A. Yefremov is one of the most powerful representatives of the “Luganskiye” group; he is the leader of the PR faction in the parliament. In the process of promotion of candidates to deputies in majority districts in Lugansk region there is a trend of weakening of the „Luganskiye” positions. This is due to being forced into conceding the districts to other interest groups inside the PR, primarily to the groups of RosUkrEnergo and Donetsk core of the party. The other center of in this pre-election campaign is the former member of the Party of regions S. Shakhov who is linked with Y. Ivanyushchenko (the group of the president family)³.

The completion is also being observed in the environment of „Luganskiye” themselves. In particular, this is becoming apparent in their attempt to exclude some old regionals from the pre-election rally, those who were at the origin of the regional organization of the PR. A grave confrontation inside the party for the seat of the

³ Particularly, these trends already showed up when defining the borders of the electoral districts. For instance, it is thought that the borders of the districts 106, 107 and 112, which are characterized by irrationality from the standpoint of administrating of the electoral process, were created for the specific candidates; these are A. Kunchenko, S. Dunayev and I. Ioffe. All the three are associated with D. Firtash. Also when outlining the borders of these districts, influence of S. Shakhov was limited, since the town of Stakhanov in which S. Shakhov has got a significant political influence was divided between the districts 106 and 107. S. Shakhov became an independent candidate from the district 107. Apart from that, he is related with an array of independent candidates in other districts of Lugansk region (A. Makarov in the district 109, A. Bukhalov in the district 112).

people's deputy took place in the district 104. V. Goncharov, businessman, N. Grekov, mayor of Aleksandrovsk town and V. Struk, village head were running to become a candidate in this district. The PR promoted V. Goncharov, and the other two candidates were put under administrative pressure⁴. Currently V. Struk is an independent candidate in 104 electoral district. The trend of exclusion of the old regionals from Lugansk is being observed in 108 district as well. One of the potential candidates in this district was V. Landik, one of the founders of the regional PR and head of regional organization of the party in 2005. However, V. Landik is considered as an oppositionist inside the party and the party promoted Y. Ternikov, businessman as a candidate to become a deputy in the district 108.

It is worth noting the situation in electoral district 111 from the standpoint of the competition of the various interest groups. One of the most influential candidates here is A. Koval, director of „DTEK Sverdlovanratsit” promoted from the PR. Since „Sverdlovanratsit” has been acquired by the DTEK corporation of R. Akhmetov, A. Koval is associated with the oligarch directly. In this district, A. Koval is competed by K. Ilchenko, an independent candidate, famous for his active combating illegal coal mining. K. Ilchenko is linked to Y. Ivanyushchenko through his relations with a businessman, I. Avramov.

AR Crimea. In the case with AR Crimea, on the one hand, one have to pay attention not to the Party of Region itself but to the party in power in a broad sense of word that apart from the Party of Region includes the Communists and other authoritative local politicians. The confrontation of various interest groups inside this party of power is characterized by the conflict between the old and the new political elites of the Crimea. The new political elites have shaped with the PR coming into power and many old important politicians have lost their influence along with that. As a result, there is a trend of promotion of the old political elites as independent candidates or as the candidates from the alternative political projects in the election campaign in majority districts. This trend also becomes apparent, for instance, in the district No. 9 wherein A. Nechayev, head of

state holding company „Titan of Ukraine” and chairperson of the supervisory board of „Crimean Titan” is standing as a candidate from the party of regions. This candidate is directly related to D. Firtash who is the owner of „Crimean Titan”. The running of A. Nechayev left no chances to influential representative of the old political elite in this region, member of the Party of Afghan Veterans, who could also become a potential candidate in this region. S. Kunitsin who is also associated with D. Firtash stood up with an initiative to support „Udar” party at the parliamentary elections.

On the other hand, attention should be paid also to the relations inside the Crimean PR. There is a confrontation between the local politicians and the newly arrived. In the process of promotion of the candidates to deputies in majority districts in the AR Crimea there is a trend of weakening of local political elites. This is due to being forced into conceding the districts to other interest groups inside the PR, primarily to the groups of RosUkrEnergo and S. Lyovochkin, in particular.

The latest trend is becoming apparent that, for instance, in the district 6 where the local representatives of the PR proposed to the congress to promote A. Fomenko, deputy of city council and head of health department of Feodosiya city to stand as a candidate. This candidate should have received political support from mayor A. Bartenev. However, Y. Lyovochkina, sister of head of Administration of the President and the people's deputy was promoted as a candidate for this district. The financial help to the region explains the support of this candidate from the side of the mayor of Feodosiya. With an assistance of Y. Lyovochkina a subvention of 24 mln. UAH was financed from the national budget.

In this way, these facts confirm the increase of the influence of RosUkrEnergo group, and D. Firtash and S. Lyovochkin, in particular, apart from the trend of competition inside the party in power (in a broad sense of the word) between the old and the new elites and the trend of the competition inside the PR between the local politicians and the politicians who are not related to AR Crimea straightforwardly.

Zakarpattia region. The conflicts of different interest groups inside the PR in Zakarpattia region have some specific peculiarities. The peculiarity of the confrontation inside the party in power (in a broad sense of the word) here is the collision of the interests of the group of influence of the current Minister of Emergency Situations, V. Baloga and also the interests of the PR itself.

⁴ N. Grekov was arrested on suspicion of bribery and thus he had been expelled from the hustings. V. Struk was sentenced to one year of conditional punishment for his signing of the resolution of the village council regarding the keeping the costs of the outperformed budget plan of 2009 in the village budget.

The influence of V. Baloga is associated with a loyal mayor of Uzhgorod city as well as of majority in the city and the regional councils. The interest group of V. Baloga has established around the party „Yedyniy Tsentr” (United Center) as well as round the business empire “Barva”. The interests of the Party of regions itself are represented by the head of regional state administration A. Ledida who as they thought focuses on A. Klyuyev. The group of V. Baloga has a claim on several majority districts where three brothers of V. Baloga will be candidates in exchange of the support of the PR in Zakarpattia. At the same time, the candidates of the interest group of V. Baloga compete with the candidates promoted by the PR.

In this way, there is a younger brother of V. Baloga, P. Baloga standing as a candidate in the district No. 71. In addition, the deputy of the regional council, S. Derkach is running in this district on behalf of the PR. In the district No. 72 a cousin of V. Baloga, V. Petevka is standing as a candidate from the „United Centre”. His competitor in this region will be the chairperson of Tyachevska district state administration, deputy of regional council and the former head of district police M. Shelever. In the district No. 73, the candidate of the „United Center” is another brother of V. Baloga, the chairperson of Zakarpattia regional council, I. Baloga. However the governor A. Ledida supports the candidate from the PR – the first vice governor I. Bushko.

Thus, these facts certify that the influence of the group of V. Baloga remains on the same level as well as they prove the trend of competition inside the party of power (in the broad sense of the word) between the group of V. Baloga and the PR itself.

Vinnitsia region. A specifics of the confrontation inside the party in power (in the broad sense of the word) in Vinnitsia region is the collision of the interest group of the Poroshenko family (represented in the first place by the minister of economy P. Poroshenko, his father A. Poroshenko, the director of Ukrprominvest and the companion of P. Poroshenko, former head of regional council G. Zabolotny), group of the Kaletnik family (in the first place represented by the people's deputy from the PR, G. Kaletnik, his son, head of State Customs Service and the former deputy of KPU I. Kaletnik as well as by the niece of G. Kaletnik, O. Kaletnik who is the member of the National council on television and radio broadcasting) as well as the interests of the PR itself. At the same time, there is a

distribution of the districts among the powerful families happening and the direct collision of the interests on the specific districts. Thus, it has been planned that A. Poroshenko will be the candidate on the majority district No. 16 competitive to O. Kaletnik. This confrontation could become one of most tense in the election campaign in Vinnitsia region. However, P. Poroshenko announced that his father will go off the elections, having, in fact, conceded to the group of G. Kaletnik.

Conclusions

The PR can be considered as the dominant party during the Yanukovich presidency. Its transformation into a dominant party have been connected with two changes in the political system of Ukraine.

Firstly, this is the political reform of 2004, related with the transition of Ukraine into premier-presidential regime and the introduction of proportional system to the Verkhovna Rada. These both key transformations have established the bases of the status that the Party of Region is enjoying now. On the one hand, the proportional electoral system prioritized the strategy of active party building. Political cleavage that shaped in the course of the presidential election of 2004 stimulated various interest groups, predominantly of Eastern Ukrainian political and economical elites, to cooperation or stimulated to cooperative factionalization as we mentioned, as a result of which had become the construction of the disciplined party around the Donetsk core. On the other hand, the premier-presidential regime allowed the PR to maneuver in the political field in the absence of their president, using the divided executive situation – confrontation between president and prime minister. This allowed them to weaken their main political opponents and receive a political advantage, for instance, the position of the prime minister.

Secondly, this was the victory on the presidential elections of 2010, cancellation of the political reform and re-introduction of the constitution of 1996, i.e. transformation of Ukraine into the presidential-parliamentary regime. This also helped to get rid of the divided government, having limited political maneuvers of the oppositions in the field of conflict of the two centers of the executive power. In these circumstances, the PR became a parliamentary basis for the shaping of power vertical.

After the presidential elections of 2010, V. Yanukovich could rely on the strong party resources, as opposed to the previous

presidents, forced to balance between different political forces, rely on coalitions, and attempting to limit the influence of the prime minister to enter cartel negotiations with the opposition. Under these conditions, V. Yanukovich could also rely on support of the coalition partners - KPU and Block of Lytvyn, and he could attract some segments of the opposition into the orbit of his influence. There has only one conical center of the executive power remained. It is the president who sustained out of the two centers of influence – president and the prime minister, who grouped the parliamentary clientele around themselves. However, the formation of the power vertical with the weakened figure of the prime-minister, fusion of the party and executive power and its exclusive access to the state resources provoked the transition for the competitive factionalization inside the party and the slackening of the discipline inside the party. Here starts the competition of the different factions for the areas of influence in the executive power and for the access to the president.

Two projects emerged to overcome this factionalization. On the one hand, a return to the strategy of the party building, and on the other hand, the strategy of use of bureaucratic resources to set up pro-presidential coalition, that is becoming up-to-date with the introduction of the mixed electoral system. The competition of these projects is refreshing a look on the Ukrainian politics not only on the field divided by the party and ideological borders (the look with is to more extent actual for the situation after 2004), but on the competition of patron-client networks for the access to the resources of one party of power in the wide sense of the word. **Instead of the widespread view on the Ukrainian politics as on the competition of the authoritative power and democratic opposition, a more realistic is an attempt to explain it through the struggle of various groups of interest and patron client networks for the control over the state.** At the same time, the major structure-forming cleavage is the competition of the old Donetsk core and the new groups inside the party in

power (RosUkrEnergo and the family of the President). The latter, by all means, as a counterbalance of the PR, put their stake on the new party projects (as, for instance, UDAR of Klitschko) and the single-member districts that altogether create the „second echelon” of the party in power in the Verkhovna Rada, a more flexible one, not exclusively linked to the Donetsk region and with a broader nation-wide support. An important consequence of the changes in the status quo in the party of power is decline of the role of the PR as formal machine for inter-elite bargaining (for which the old Donetsk core of the party had always stood) and expansion of the sphere of direct presidential patronage as a channel for cooptation of new elite allies and as a way to pacificate their contradictions.

Thus, the parliamentary elections of 2012 under the mixed system are stimulating party factions to use both the strategy of the party-building (via access to the organization and financing of the pre-election campaign, that in case of successful results will allow them to expect the prize in a form of key executive positions) and the strategy of support of the own patron-client networks through support of the opposition parties, loyal majoritarian candidates and local political leaders.

ЛІТЕРАТУРА

1. Boucek F. Rethinking factionalism. Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism / F. Boucek // Party politics. – Vol. 15, №4. – P.1-31.
2. Фисун А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / А. Фисун. — Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
3. Фисун А. Украинская неопатримониальная демократия: формирование специфика и тенденции развития / А. Фисун // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – 2011. – Вып. 8. – С. 119-127.
4. Weber M. Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology / Max Weber // [ed. by G. Roth, C. Wittich]. – Berkeley: University of California Press, 1978.

**MEASURING OF REGIONAL DEMOCRACY IN NEW EUROPEAN
DEMOCRACY STATES (ON EXAMPLE OF EASTERN PARTNERSHIP COUNTRIES)
(PART II)**

The paper proposed an evaluation instrument for measuring of regional democracy in new democracies and it is tested on example of six countries of Eastern Partnership. Index of regional democracy consists of seven indicators, which measure different aspects of subnational processes with focuses on regional tier. This part is represented the four from seven indicators - fiscal autonomy, representation, national and international relations, participation. Conclusions about the level of regional democracy in the countries are formulated on the base scoring of all indicators and using of corrective factors.

Key worlds: regional democracy, comparative analysis, index, authorities, autonomy, region.

Панченко Т.В.
**ВИМІРЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У НОВИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН СХІДНОГО
ПАРТНЕРСТВА)**

Пропонується інструмент для вимірювання регіональної демократії в нових демократіях і тестується на прикладі шести країн Східного партнерства. Індекс регіональної демократії складається з семи показників, які вимірюють різні аспекти субнаціональних процесів з фокусом на регіональному рівні. Дана частина репрезентує чотири індикатори – фінансова автономія, представництво, національні та міжнародні відносини, участь. Висновки щодо рівня регіональної демократії в країнах ґрунтуються на основі підрахунку з використанням корегуючих коефіцієнтів.

Ключові слова: регіональна демократія, порівняльний аналіз, індекс, автономія, регіон.

Панченко Т.В.
**ИЗМЕРЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ДЕМОКРАТИИ В НОВЫХ ЕВРОПЕЙСКИХ
ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ГОСУДАРСТВАХ (НА ПРИМЕРЕ СТРАН ВОСТОЧОГО
ПАРТНЕРСТВА)**

Предлагается оценочный инструмент для измерения региональной демократии в новых демократиях и тестируется на примере шести стран Восточного партнерства. Индекс региональной демократии состоит из семи показателей, которые измеряют различные аспекты субнациональных процессов с фокусом на региональном уровне. В данной части представлены четыре индикатора – финансовая автономия, представительство, национальные и международные отношения, участие. Выводы об уровне региональной демократии в странах базируются на основе подсчета с использованием корегулирующих коэффициентов.

Ключевые слова: региональная демократия, сравнительный анализ, индекс, автономия, регион.

Indicator 4: Fiscal Autonomy

Financing is one from four sections of recommendation of the Framework for regional democracy. It involves recourses, financial equalization, transfers and borrowing. Key provision of this section concerns resources: „In the implementation of their own competences, regional authorities shall be able to rely in particular on resources of their own at which they shall be able to dispose freely. These resources may include regional taxes, other revenues decided by regional authorities, fixed shares of state taxes, non-earmarked funding from the state and constituent territorial authorities” [1]. The provision about financial autonomy also takes place in European Charter of local self-government (1985) and concerns both local and regional self-government. However the Charter says nothing about other (non-tax) revenues, but states that „part at least of the financial resources of local authorities shall derive from local taxes and charges of which, within the limits of statute, they have the power to determine the rate” [2].

Indeed fiscal decentralization (that is said in the Framework) and tax autonomy (that is said in the Charter) are main concepts which characterized capacity of subnational authority in financial field.

Traditionally taxation in multilayered government is in the centre of attention of research of fiscal decentralization. First of all, tax autonomy of sub-national government reflects various aspects of the freedom of subnational governments to have over their own taxes. In particular Hooghe, Marks, Schakel [3] took into account capacity of the regional government to set the base and the rate taxes in their index of regional authority. However this indicator won't demonstrate specific of studied countries, because the central government sets the base and rate of all regional taxes in most of them.

Absence of tax autonomy does not mean full financial dependence of subnational government or centralization. Dziobek, Mangas, and Kufa in their research of fiscal decentralization in 80 countries concluded that „most countries tend to decentralize the execution of expenditures to lower level governments, while tax policies are centralized at the central government level” [4].

So in order to assist a specific of subnational finance of studied countries is considered World Bank's fiscal decentralization indicators: three indicators subnational revenues

(subnational government share of revenue, subnational government share of tax revenue, subnational government share of property tax revenue), one of the indicators of subnational expenditures (subnational government share of expenditure), two indicators of intergovernmental transfers (subnational government own source revenue as a share of subnational expenditures and subnational government tax revenue as a share of total subnational government expenditure) and a indicator of vertical gap (transfers as share of subnational government revenue) [5]. They are based on the International Monetary Fund's Government Finance Statistics (GFS), which provides data with consistent definitions across countries and years.

Besides these indicators, it is considered some characteristics of financial systems in regions: the presence of regional budgets and the ability of regional authorities to set base and rate of taxes.

So, fiscal autonomy is assessed using a set of characteristics of regional fiscal systems (4 marks) and subnational ones (8 marks).

Fiscal autonomy (0-6)

- 0.5:** Presence of regional budget (1);
 - 0.5:** The regional government sets the rate of some taxes (2);
 - 0.5:** The regional government sets the base of some taxes (3);
 - 0.5:** The regional government sets the base and rate of at least one major tax: personal income, corporate, value added, or sales tax (4);
 - 0.5:** High level of subnational government share of revenue and expenditure (> 20% revenue, > 17 % expenditure) (5);
 - 0.5:** High level of subnational government share of tax revenue (>18%) (6);
 - 0.5:** High level of subnational government share of property tax revenue (>50%) (7);
 - 0.5:** High level of subnational government own source revenue as a share of subnational expenditures (>50%) (8);
 - 0.5:** Maximal level of subnational government own source revenue as a share of subnational expenditures (>70%) (9);
 - 0.5:** High level of subnational government tax revenue as a share of total subnational government expenditure (> 27%) (10);
 - 0.5:** Low level of vertical grants as share of subnational government revenue (< 50%) (11);
 - 0.5:** Minimal level of vertical grants as share of subnational government revenue (< 30%) (12).
- % is defined on the base on the calculation of the average weight for the 26 countries.

Table 4:

Fiscal autonomy

countries	Regions	regional authorities				subnational authorities								Score	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
Armenia	12 regions	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Azerbaijan	Nakhichevan	0.5	0.5	0.5	0.5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
	65 districts	0	0	0	0										0
Belarus	6 voblasts	0.5	0.5	0	0	0.5	0.5	0	0.5	0.5	0.5	0.5	0	0	4
Georgia	Adjara	0.5	0.5	0.5	0	0.5									2.5
	9 regions	0	0	0	0										0.5
Moldova	Gagauzia	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0	0	0	0	0.5	0	0	0	3
	32 rajons	-	-	-	-										1
Ukraine	Crimea	0.5	0.5	0.5	0	0.5	0.5	0	0.5	0	0.5	0.5	0	0	4
	24 oblasts	0.5	0	0	0										3

Results of scoring (see Table 4) demonstrate differentiation in level of fiscal autonomy.

Firstly it should be noticed that decentralized administrations have some budget powers and deconcentrated administrations do not have any ones. However, only governments of autonomous republic define the base and rate of taxes, including major taxes. In particular, in Gagauzia personal income and value added taxes are regional ones and in Nakhichevan all state taxes which are charged on territory of autonomous republic are regional taxes. Other autonomies in Georgia and Ukraine set the base and rate of some taxes. Belarusian regional councils set only rate some taxes and Ukrainian regional councils have not any tax power.

In spite of fact that Belarusian and Ukrainian regional councils have minor tax power, their subnational authorities have substantial fiscal power that confirms analysis of World Bank's data. According to 2010 GFS in Belarus subnational government share of revenue is 35.6 % from total government revenue that was the highest level among 26 countries and subnational government share of expenditure consists 32% from total government expenditure (only Germany has higher level). In addition 78.1% expenditure of local government financed by own source revenue and 70.1% - by subnational government tax revenue, that scores also the highest level among studied countries; vertical grants are 33.5%.

2010 GFS data for Ukraine demonstrate also relatively high financial decentralization.

Subnational government share of revenue (29.1%) and expenditure (25.2%) are higher than average ones. Level expenditure of local government financed by own source revenue (52.3%) as well as a level of expenditure of local government financed by subnational tax revenue (45.4%) are higher than average ones; vertical grants (49.9%) are lower than average ones among 26 countries.

Apparently high levels of financial autonomy in these countries are achieved due to a certain financial autonomy and discretion of local government as well as administrative decentralization.

Results of scoring are the following:

- Belarus - 4;
- Ukraine - 4 for Crimea and 3 for other territorial units;
- Moldova - 3 for Gagauzia and 1 for other territorial units;
- Georgia - 2.5 for Adjara and 1 for other territorial units;
- Azerbaijan - 2 for Nakhichevan and 0 for other territorial units;
- Armenia - 0.

Indicator 5 : Representation

The name of this indicator is borrowed from an index of regional authority by Hooghe, Marks, Schakel [3], but its content is a little bit different. It is also based on provisions of the Framework about regional bodies.

Key recommendation of the Framework concerns representative body and accounted them executive. Referring Helsinki principles it

states: „Regional authorities shall have a representative assembly. Executive functions, where they are not exercised directly by the representative body, shall be entrusted to a person or a body answerable to it in accordance with the conditions and procedures laid down by the law. Where the executive body is directly elected by the population, it needs not necessarily be answerable to the representative assembly but should give it account of its acts” [1].

According to the Framework regional assemblies „shall be directly elected through free and secret ballot based on universal suffrage, or indirectly elected by and composed of popularly elected representatives of constituent local self-government authorities” [1]. Direct election of regional assemblies score more points than indirect one. There are also some new-created statistical or planning regions which have nominal representative body like regional development council. They usually are consisted from representatives of the central institutions, local authorities and public sector, economic and social partners as well as local member of council. These structures are also taken into account, but they score less points than elected assemblies.

According to the Framework executive „shall have their own assets, their own administration and their own staff” [1]. Executives can be appointed by central government and/or regional assemblies as well as they can be directly elected. Directly elected executive score maximal points, executive appointed by central government score minimal points.

Representation (0-6)

- Representative body or Assembly (0-3)

0: The region has no regional representative body;

1: The region has nominal representative body like regional development council of planning region;

2: The region has an indirectly elected regional assembly;

3: The region has a directly elected assembly.

- Executive (0-3)

0: The regional executive is appointed by central government;

1: Dual executives appointed by central government and the regional assembly;

2: The regional executive is appointed by a regional assembly;

3: The regional executive is directly elected.

Table 5:

Representation

countries	Regions	Assemblies	Executive	Score
Armenia	12 regions	1	0	1
Azerbaijan	Nakhichevan	3	1	4
	65 districts	0	0	0
Belarus	6 voblasts	3	1	4
Georgia	Adjara	3	1	4
	9 regions	0	0	0
Moldova	Gagauzia	3	3	6
	32 rajons	-	-	-
Ukraine	Crimea	3	1	4
	24 oblasts	3	0	3

Results of scoring (see Table 5) demonstrate specific of regional bodies’ formation. All autonomous republics and regions of Belarus and Ukraine have directly elected assemblies. Regions of other countries have not elected assemblies, however Armenian regions has deliberative bodies – Marz councils created under the regional governor (Marzpet).

Structure of regional executive in considered countries is characterized more differentiation. The maximum points (6) are scored by Gagauzia. The Governor of Gagauzia who is the highest official and heads the executive power structure, is direct elected. He has power over all public administrative bodies of Gagauzia, and is also a member of the Government of the Republic of Moldova.

Nakhichevan, Adjara and Crimea score 4 points since the president play great role of in the formation of the executive. In Nakhchivan executive power is exercised by the Cabinet of Ministers of Nakhchivan Autonomous Republic, which is subordinate to the Supreme Majlis and regularly reports to assembly. Prime Minister of Nakhchivan Autonomous Republic is appointed by the Supreme Majlis of Nakhchivan Autonomous Republic on recommendation by the President of the Republic of Azerbaijan. Other local executive appointed by the President of the Azerbaijan Republic on the basis of joint representations chairman of Ali Majlis and the Prime Minister of the Nakhichevan Autonomous Republic.

The supreme executive of Ajara is the Government of the Autonomous Republic of Ajara, accounted by the President of Georgia and the Supreme Council of the Autonomous Republic. President of Georgia submits a candidate of the Chairman of the Government to the Supreme Council of the Autonomous Republic of Ajara for confidence, which should be gained by the majority of the Supreme Council. In case a candidate of the Chairman does not gain the confidence of the Supreme Council for twice, the President of Georgia is able to dissolve the Supreme Council.

In Crimea executive is the Council of Ministers of the Autonomous Republic formed by the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea. Chairman of the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea is appointed and dismissed by the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea and in agreement with the President of Ukraine. Beside that heads of local state administrations in the Autonomous Republic of Crimea should be appointed and dismissed by the President of Ukraine.

4 points are also scored by Belarus regions. Their executive committees are accountable to and controlled by the President of the Republic of Belarus, the Council of Ministers as well as the appropriate Councils. Its chairman is appointed by the President of Belarus and confirmed in office by the assemblies. Unlike Belarus Ukrainian regional administrations are accountable only to the central authority. Heads of local state administrations are appointed by the President of Ukraine on the representation of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the term of office of the President of Ukraine. Ukrainian regions score 3 points.

The regions of rest countries score minimal points or nothing. The results of scoring:

- Moldova – 6 for Gagauzia;

- Ukraine – 4 for Crimea, 3 for regions;
- Belarus – 4;
- Georgia – 4 for Adjara, 0 for regions;
- Azerbaijan – 4 for Nakhichevan, 0 for districts;
- Armenia – 1.

Indicator 6: National and international relations

The Framework attends to multilevel relations. It states that in the relationship between regional authorities and other sub-national authorities „shall be governed by the principles of regional self-government set out in this document and local self-government set out in the European Charter of Local Self-Government and the principle of subsidiarity” [1]. There shouldn't be any hierarchy between regional and local self-government. They can have mutual relationship and co-operate each with other. So, non-hierarchical and collaborative relationships between regional and local governments are taken into account.

On national level regional authorities according to The Framework „shall have the right to be involved in state decision-making. This involvement shall be ensured through representation in decision making bodies and/or through consultation and discussion between the state and regional authorities concerned” [1]. Mentioned ways are taken into account.

The Framework also points three forms of international activity of regions: a membership in international organizations, an involvement in the activity of the European institutions and cooperation with territorial authorities of other countries. In this measuring it is ignored the membership in international organizations of regional authorities since almost all regional authorities are their members. But it is taken into account legal framework for international cooperation, practice of international cooperation (Euro regions, beneficial international relationships of regions with their foreign counterparts) and an involvement of regions in the activity of the European institutions, including representative bodies of regions in Brussels.

There are three marks for national relations and three for international ones. Everyone scores 1.

National and international relations (0-6)

1: Regional representation in the upper chamber of national parliament (1);

1: Routine meetings between central government and the regional government (2);

1: Non-hierarchical and collaborative relationships between regional and local governments (3);

1: Regions (regional councils) may establish relationships and conclude international treaties, agreements, and protocols with foreign counterparts (4);

1: An experience of mutually beneficial international relationships of territorial units with their foreign counterparts (5);

1: An involvement of regions in the activity of the European institutions (6).

Table 6:

National and international relation

countries	Regions	national level		local level	international level			Score
		1	2	3	4	5	6	
Armenia	12 regions	0	0	0	0	1	0	1
Azerbaijan	Nakhichevan	0	0	0	0	0	0	0
	65 districts	0	0	0	0	0	0	0
Belarus	6 voblasts	1	0	0	1	1	0	3
Georgia	Adjara	0	0	1	0	0	0	1
	9 regions	0	0	0	0	0	0	0
Moldova	Gagauzia	0	0	1	0	0	0	1
	32 rajons	0	0	1	1	1	0	3
Ukraine	Crimea	0	0	1	0	0	0	1
	24 oblasts	0	0	1	1	1	0	3

Results of scoring (see Table 6) demonstrate that regions of six countries almost are not involved in state decision-making. Only Belarusian regions are represented in upper chamber parliament, creation of bicameral parliament is considered time to time in Ukraine and Georgia. None state have routine meetings between central and regional government.

Non-hierarchical and collaborative relationships between regional and local governments are characterized only for Ukraine, Moldova and Georgian autonomy. Regional authorities are controlled by the local government in other countries to some extent.

The rights of regional councils to conclude international treaties, agreements, and protocols with foreign counterparts established in legislation of Belarus, Moldova and Ukraine. Namely these countries have experience of international relationships of regions with their foreign counterparts, first of all, through cross-border cooperation.

Constitutions of autonomies say nothing concerning their right to establish relationships and conclude international treaties well as the legislation of Caucasus countries say nothing about this right of their regions. Caucasus countries established cross-border co-operation between each other, however their territorial units are involved in these processes indirectly.

Results of scoring are the following:

- Belarus, Ukraine and Moldova – 3;
- Georgia – 1;
- Armenia and Azerbaijan – 0.

Indicator 7: Participation

Introduction participation as an indicator of regional democracy is provoked by Subnational comparative research on democracy, which considers citizens' attitude to subnational government and patterns of public participation. Participation was not measured by any indexes of decentralization and regional autonomy. Moreover the Framework does not pay much attention to public participation. It rather involves some recommendations concerning public engagement in decision-making, bringing of decision-making closer to citizens, flexibility, openness, transparency and public accountability of regional authorities. Degree of implementation of the principles subsidiarity and good governance on regional level are difficult to assess in a comparative study of 26 countries, this task can be solved in framework of case-study of individual countries.

However some characteristics of public engagement in decision-making and participation in subnational dimension are helpful to assess non-authority components of regional democracy. It should be noticed that the cross-country data about public participation, especially on regional level usually are not available. Therefore this indicator includes a variety of elements which can give an idea about subnational democracy in one way or another.

The participation of citizens in public life at subnational levels is considered through electoral participation (voter turnout and quality of local election), deliberation and direct participation (legal framework and practices) as well as contributing factors (citizens' attitude to

local/regional government). The indicators are expressed as a set of characteristics (everyone scores 0.5 point).

Participation (0-6)

- 0.5:** Regional/local turnout is not lower than national one (1);
- 0.5:** Regional/local turnout 50% and more (2);
- 0.5:** Free and competitive local election (3);
- 0.5:** Trust to Regional/local government at least 50% (4);
- 0.5:** Trust to Regional/local government higher than national ones (5);
- 0.5:** The right of foreign residents participate in local public life (6);

- 0.5:** Regional/local referendums are provided by the constitution or legislation (7);
- 0.5:** The right to petition are provided by local government’s legislation (8);
- 0.5:** Practices of consultations with citizens and the work of deliberative bodies (9);
- 0.5:** Practices of regional/local referendum (10);
- 0.5:** Practices of citizen initiatives, neighbourhood councils (11);
- 0.5:** Presence of ‘informal’ and ‘alternative’ forms of participation (12).

Table 7:

Participation

countries	electoral activity			Trust		legal framework			Practices				Score
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Armenia	0	0	0	0	0	0	0.5	0	0.5	0	0	0.5	1.5
Azerbaijan	0	0	0	0	0	0.5	0.5	0.5	0	0	0	0	1.5
Belarus	0.5	0.5	0	0	0	0	0.5	0.5	0	0	0.5	0	2.5
Georgia	0	0.5	0.5	0	0	0	0	0.5	0.5	0	0.5	0.5	3
Moldova	0	0.5	0.5	0.5	0	0	0.5	0	0.5	0.5	0.5	0.5	4
Ukraine	0	0.5	0.5	0.5	0	0	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	4.5

Results of scoring (see Table 5) demonstrate differentiation in all indicators. As for electoral activity, at least half voters take part in local election in 4 from 6 countries. Voter turnout in Belarus is about 80%; in Moldova, Ukraine and Georgia - about 50%. Only in Belarus local turnout not lower than national one. However, Belarusian election is not free and competitive. In particular, average competition on regional elections in 2010 was 1.8 people in place. Numerous violations in the local elections were fixed by international observers also in Armenia and Azerbaijan, which started democratic local elections in the late 1990s. Low public interest in local government affairs is traditionally accompanied by low voter turnout. And the situation with the local elections in Azerbaijan is much worse than in Armenia. If in Armenia 36.39% voters participated at the local elections in 2012, in Azerbaijan official turnout in 2010 was fixed at 31.86 %, but the true turnout was estimated no higher than 17%.

The citizens’ attitude to local/regional government is characterized by mistrust in most countries. According to national surveys’ data, local authorities are trusted less 50% of respondents in all the countries. Only in Ukraine and Moldova the trust to local

authorities is higher than national ones which correspond to general European trend [6]. However higher trust to local authorities in Ukraine and Moldova can be explained first of all low confidence level to central authorities, whereas less trust to local authorities in Georgia, for example, caused by high confidence level to central authorities.

Legal framework for public participation in most countries concerns local referenda and the right to petition. Participation of foreign residents in local public life is allowed only in Azerbaijan.

Right of local referendum is established by legislation of four states: Armenia, Belarus, Moldova and Ukraine. Azerbaijan’s legislation allowed local public opinion poll that can be considered optional referendum (plebiscite), which, for example, takes place in the case of a local referendum in Belarus. Exception is Georgia, where a local referendum is not provided by the legislation. The results of referenda are binding for local authority in Armenia and Ukraine and are not binding in Azerbaijan, Belarus and Moldova.

The right of citizens to petition is guaranteed by the legislation of the four countries – Azerbaijan, Belarus, Georgia and Ukraine. In Armenia, this right extends only to

the population of the capital. The right of petition is not provided by legislation of Moldova.

Practices of public participation take place in Ukraine, Moldova and Georgia; single practices take place in Belarus and Armenia. Although Azerbaijan scores all marks of legal framework for public participation, but confirmed practices of participation are not found. As for Armenia there are some attempts to involve local population in local affair through alternative forms of public consultation. In Belarus single form of public participation is territorial self-government (neighbourhood). The committees of streets, houses and neighbourhoods saved here from USSA day, as well as in Ukraine and Moldova. In spite of the new legal base they often just perform the functions of the territorial office of local executive.

Practices of local referenda are confirmed by data concerning Ukraine and Moldova. In particular, most Ukrainian local referenda held on boundary changes and were initiated by local councils. Moldova has experience of regional referenda which took place in Transnistria and Gagauzia; some of them were estimated by Moldavian government as attempts of separatism. So experience in local referenda of these countries is ambiguous.

Practice of consultations with citizens and the work of deliberative bodies are confirmed in

Georgia, Ukraine, Moldova and Armenia. The data of expert interviews within the project „Support for the participation of citizens in local governance in the countries of the Eastern Partnership” (2012), demonstrate degree of development of forms and mechanisms of consultative democracy in six countries (they are scored from 1 to 6). In this ranking the first place received Georgia (3.7), further Moldova (3.4), Ukraine (3), Armenia (2.7), Azerbaijan (2.2) and Belarus (1.8). Similar assessment of forms and mechanisms of direct democracy at the local level gives the same ranking: Georgia (3.2), Moldova (3.2), Ukraine (3.1), Armenia (2.7), Azerbaijan (1.8) and Belarus (1.7) [7].

Scoring of participative practices is a little bit different from mentioned research since Georgia does not allow local referenda and does not conduct them. Moreover this indicator does not take into account quality of participation practices. Improvement of measuring of participative practices should be specified in a further study.

Results of scoring are the following:

- Ukraine – 4.5;
- Moldova – 4;
- Georgia – 3;
- Belarus – 2.5;
- Armenia and Azerbaijan – 1.5.

Country’s ranking and Conclusion

Table 8:

Calculation of the total score for 7 indicators

countries	Regions	reg. architecture	reg. competence	polit. / admin. Autonomy	fiscal autonomy	representation	national/international relations	Participation	total score
Armenia	12 regions	4	3.5	1	0	1	0	1.5	11
Azerbaijan	Nakhichevan	4	4.5	5	2	5	0	1.5	22
	65 districts	3	0	0	0	0	0		
Belarus	6 voblasts	5	5.5	3	4	4	3	2.5	27
Georgia	Adjara	4	4.5	4	2.5	4	1	3	23
	9 regions	5	1	1	1	0	0		
Moldova	Gagauzia	5	5.5	6	3	6	1	4	30.5
	32 rajons	3	1	0	1	-	3		
Ukraine	Crimea	6	6	4	4	4	1	4.5	29.5
	24 oblasts	5	4.5	3	3	3	3		

Total scoring (see Table 8) demonstrates that none country or territorial unit approaches to the maximum number of points (42). Leaders of ranking are autonomies of Moldova (30.5) and Ukraine (29.5). Exactly these autonomies currently have issues of self-determination and secession: Gagauzia – referendum on the Foreign Policy of the Republic of Moldova (February, 2014), Crimea – annexation by Russia (March, 2014).

Second place in the ranking is divided regions of Belarus (27) and Ukraine (26). They are the largest and the most populated regions among considered countries, however an administrative decentralization with elements of deconcentration takes place in both cases.

Third place belongs to Georgian autonomy (23) although it is ahead of the regions of Ukraine and Moldova in terms of institutional depth and representation. Lack of financial resources and legislative specific in field of international relation and public participation hamper score of Adjara. Nakhichevan (22) follows after Adjara. Although the Nakhchivan Autonomous Republic is exclave of Azerbaijan, which is an autonomous state within the Republic of Azerbaijan, authoritarian regime caused corresponding rank.

Further, after a large gap there are territorial units of Moldova (12), which are not regions, and new-created regions of Armenia and Georgia (11). And last place in ranking belongs to territorial units of Azerbaijan (4.5).

It should be noticed that states with autonomies belong basically to group of Eastern Partnership countries. Among rest 20 countries there are only two states with autonomous provinces - Bosnia and Herzegovina and Serbia. So, role of autonomies will be less significant in further comparison. In this regard, we shall once more draw attention to the fact that among the countries of the Eastern Partnership only Ukraine and Belarus have developed regional structure.

It is possible to tell about the development of regional democracy in these countries? Obviously there are not enough reasons for such conclusion.

Regional authorities in these countries do not have full discretion to exercise their initiative; often they just implement the state policy in regions and are controlled by central authority. Moreover case of Belarus is extra

unique. Its elected regional bodies are formed by the non-free and non-competitive elections that essentially put to question their representative.

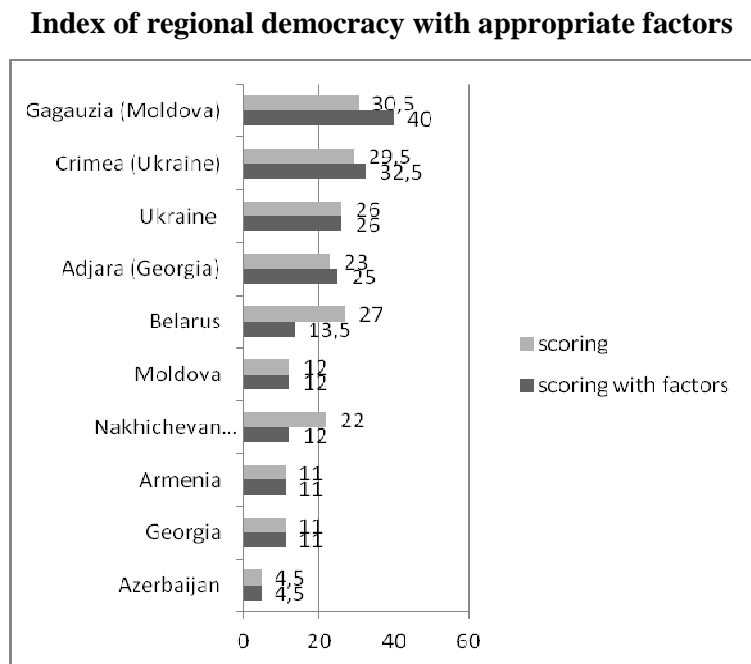
These specifics let us suggest that several factors play key role in identification of regional democracy. They are:

- Institutional depth of regional authority, which demonstrates decision-making or administrative powers of regional authority.
- Rights of the regional government to define the base and rate of taxes, which characterizes tax autonomy.
- Subordination of the regional executive, which characterizes autonomy of regional authorities to adopt and implement decisions. It takes place if executive is appointed by a regional assembly or elected by population.
- Free and competitive election of regional assembly as a minimal requirement of democracy. If this requirement is not satisfied most points scored by country do not matter.

Taking into account mentioned above remarks and especially last one, high ranking of Belarus is rather dubious. Moreover its regional authorities have administrative power and regional executive has dual appointment by central government and the regional assembly. Ukrainian regional authorities also have administrative power, regional assemblies do not have any tax power and accounted executive.

Weight of mentioned above characteristic in total scoring is counted through appropriate factors, which would increase total scoring for country (its regions or autonomies) or decrease it. In particular, the absence of free and competitive election of regional assembly should halve rating as minimum while the presence of features that directly indicate the regional autonomy should slightly increase the rating. Thence the presence each of three characteristics – „Political decentralized, general-purpose administration”, „The regional government sets the base and rate of some taxes”, „The regional executive is appointed by a regional assembly or direct elected” gives factor 1.1, presence of characteristic “Non-Free and non-competitive election of regional assembly” – 0.5.

Figure 1:

Using of these factors introduces some changes in the ranking of Eastern Partnership countries (see Figure 1). It demonstrates essential changes of ranking regions of Belarus and Nakhichevan, whose regional or autonomous assemblies are formed by non-free and non-competitive election. Although the ratings of other autonomies changed slightly, using of these factors allows us to differentiate level of regional democracy in the autonomous republics. The fact that Ukraine has saved scored points confirms presence of prerequisites for regional democracy. Apparently reform of public administration, which deferred many years, would contribute its development.

So final scoring with application of factors is following:

- Moldova – 40 for Gagauzia, 12 for territorial units;1
- Ukraine – 32.5 for Crimea, 26 for regions;
- Georgia – 25 for Adjara, 11 for regions;
- Belarus – 13.5;
- Azerbaijan – 12 for Nakhichevan, 4.5 for territorial units;
- Armenia – 11.

Testing of the index of regional democracy at the example of the Eastern Partnership countries allows us to formulate the following conclusions.

Firstly, every indicator of index lets to evaluate different aspects of subnational processes with focuses on regional tier. The

indicators characterize territory (regional architecture), authority (competence, political, administrative and fiscal autonomy, national and international relations), representative and direct democracy (representation, participation). Every indicator requires separate assessment; some of them are also valuable in comparison. In particular, comparison of indicators of regional competence and administrative and political autonomy gives information about character of regional competence – they are implementation of state policy in region or own discretion. And comparison of both these indicators with indicator of fiscal autonomy lets estimate the financial bases of competences.

Secondly, some indicators partially or completely are based on the data, concerned subnational processes. In particular, indicators of fiscal autonomy and regional competence take into account some World Bank's data, concerning subnational finance, and indicator of public participation are based on analysis basically local legislations and practices. These specifics should also take into account in interpreting the results of scoring. Besides that the subnational processes and territorial policy is studied in countries with and without regional division. The example of Moldova (its territorial units are not regions, and accordingly, indicators of regional authorities are not scored for them) demonstrates that the rating of states without regional division may be higher than the rating of some states with regional structure.

Thirdly, calculation of scoring of all indicators gives ideas only about environment for regional democracy. The conclusions about the level of regional democracy should be formulated by taking into account the individual components of some indicators – institutional depth of regional authority; capacity of the regional government to sets the base and rate of taxes, appointment of the regional executive and free and competitive election of regional

assembly. They should account through appropriate factors.

The results of further study of subnational processes in other new democracies of Eastern Europe will be rating of regional democracy in 26 countries, the assessment of its individual elements, and an overall assessment of prospects for regional democracy in the context of European integration. Next publications will be devoted by these issues.

LITERATURE

1. Council of Europe Reference Framework for Regional Democracy / Council of Europe Conference of Ministers responsible for Local and Regional Government, 16th Session, Utrecht, 2009.
2. European Charter of Local Self-Government, Strasbourg, 1985.
3. Hooghe L. The Rise of Regional Authority: A comparative study of 42 democracies (1950-2006) / Hooghe L., Marks G., Arjan H. Schakel. – Roulledge: London, 2010.
4. Dziobek C. Measuring Fiscal Decentralization – Exploring the IMF’s Databases / Dziobek C., Mangas C., Kufa P. – IMF Working Paper, 2011.
5. World Bank Fiscal decentralization indicators [XLS], 2012. – Available HTTP: <http://web.worldbank.org>.
6. Special Eurobarometer Wave 70.1. – 2008. N°307 – Autumn.
7. Участие граждан в местном самоуправлении в странах Восточного Партнерства: сравнительный анализ. – CSRDG, Тбилиси, 2012.

УДК 328.1:321.7

Movchan U.

V.N. Karazin Kharkiv National University

POWER-SHARING IN THE UKRAINIAN EXECUTIVE AUTHORITIES

The article is considered the main theories of government in plural society. It has been shown that Lijphart’s consociational democracy is the optimal model of democracy for Ukraine. Also the article is analyzed the shortcomings of Ukrainian political system. Democracy’s indexes show that the presence of two main parties inside the Cabinet of Ministers is favorable for democracy.

Key words: majoritarian democracy, consociational democracy, power-sharing, divided society, political system

Мовчан У.І.

СПІЛЬНЕ ЗДІЙСНЕННЯ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКИХ ВИКОНАВЧИХ ІНСТИТУЦІЯХ

Розглянуто основні теорії управління в багатоскладовому суспільстві. Показано, що найбільш оптимальною для України виступає модель консоціальної демократії А. Лейпхарта. Проаналізовано основні вади політичної системи України. На основі індексів демократії показано, що наявність головних політичних партій у складі Кабінету Міністрів є сприятливими для демократії.

Ключові слова: мажоритарна демократія, консоціациона демократія, спільне здійснення влади, розколоте суспільство, політична система

Мовчан У.И.

СОВМЕСТНОЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ВЛАСТИ В УКРАИНСКИХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ИНСТИТАХ

Рассмотрены основные теории управления в многосоставном обществе. Показано, что наиболее оптимальной для Украины выступает модель консоциальной демократии А. Лейпхарта. Проанализированы основные недостатки политической системы Украины. На основе индексов демократии показано, что наличие главных политических партий в составе Кабинета Министров является благоприятным для демократии.

Ключевые слова: мажоритарная демократия, консоциальная демократия, совместное осуществление власти, расколотое общество, политическая система

Nowadays Ukraine faces a lot of the institutional problems. There are a lot of attempts to reform the Ukrainian political system, and all of them were unsuccessful. These institutional arrangements are basing on a majoritarian democracy. And the case of Ukraine shows the failure of this model in term of political system. This is because Ukraine is a plural society. Several researches offer different approaches how to incorporate all significant segments into government and which combination of institutes would work well in such societies. The prominent scholars in these studies are Lijphart, Horowitz and Roeder. This article is considering the main features of their theories, and how we could apply them to Ukrainian political system.

First of all we should define what plural society is. So, plural society or divided society is a society where politics settles according to ethnicity and where two or more segments of society compete for power in the center of political system [1, p. 102].

The scholars argue that plural society needs some kind of power sharing between significant segments. The key idea of any power-sharing structure is that two or more ethno-national groups have to jointly rule the common polity and take decisions in consensus. No single group can decide important matters without the consent of the other. On the basis of informal or formal rules, all groups have access to political power and other resources. This concept of conflict regulation was prominently shaped during the 1970s by the work of Arend Lijphart, Eric Nordlinger, Gerhard Lehmbruch and others; it is also often called consociational democracy, consensus democracy, corporatism or proportional democracy. Despite the fact that these terms were often used in a synonymous way, they should be treated separately. Lijphart's ideal-type distinction between majority and consensus democracy could be used as a starting point, the first being characterized by elite competition and changing

majorities, the second by elite cooperation and joint governance. In a broad sense, the term consensus democracy applies to each polity where the main parties de facto rule together, be it a national or a multinational environment. Consociationalism would be a specific form of consensus democracy, linked to ethnically segmented societies or, rather, to multinational polities, i.e. states or regions in which two or more ethno-national groups live. This definition seems to be more precise than the notions of 'deeply divided societies' (Nordlinger) or 'plural societies' (Lijphart). In other words, not every form of institutionalized, longstanding cross-party cooperation within a nation-state should be called consociationalism. This kind of consensus politics is better labelled as corporatism or proportional democracy. The difference can be illustrated by Belgium and Austria. Both are considered as classical examples of Western consensus democracy, but both obviously represent two different types of society. Whereas in Belgium power-sharing rules proved necessary to keep two distinct ethno-national groups (Flemings and Walloons) in one polity, in post-1945 Austria two political movements (Catholic conservatism and socialism) of one and the same national group developed a system of power-sharing. According to Lijphart, consociationalism implies both the existence of 'segmental cleavages' and elite cooperation, while corporatism just refers to the latter. Consociationalism therefore is more comprehensive, since it describes not only a way of government, but also a specific type of society [2, p. 203-204].

Therefore, consociationalism is related to cleavages and different types of society's segmentation. Also it associates with elite's behavior [3, p. 38]. Consociationalism is connected with political tradition and the previous model of cooperation between elites, i.e. cooperation between elites that has existed

early forms and encourages the establishment of the consociationalism [3, p. 39].

Power-sharing can be based on formalized rules or informal practices. The former is done on the basis of a written constitution, a peace accord or special laws, the latter on the basis of oral agreements or unwritten customs. Switzerland serves as a prime case for informal rules. The composition of the government („magic formula”), the representation of linguistic groups in politics and administrations and the de facto veto opportunities and mechanisms for conflict settlement are not strictly formalized [2, p. 218]. However, in Belgium, the parity rule at the Council of Ministers received an official constitutional status only in 1970 after having been practised informally since 1950. In particular, the composition of power-sharing governments, the representation of all groups in parliaments, proportional systems for public administration, the division of power between different levels (e.g. regions in Belgium) as well as procedures for veto rights are highly formalized. Only in the field of arbitration measures are informal ways also occasionally used – often in the form of ad hoc round tables with major party leaders in order to solve concrete problems. In general, informal arrangements are merely a supplement to already established formal rules. They could be seen as an indication of growing mutual trust, since both sides apparently believe that unwritten agreements will be kept [2, p. 219].

There is a debate between advocates of communal approaches (where consociationalism is the best option) and those who argue about more integrative approach. In this context there is a debate in which ones propose electoral systems where ethnic parties could strengthen their positions and promote power-sharing on the ethnicity's basis and those who want to create incentives for parties or candidates to form cross-ethnic cleavages or to minimize the importance of ethnicity as a basis of communal sources' dividing.

Donald Horowitz is the best known critic of consociationalism. He points out that consociational mechanisms is enhancing the splitting on ethnic or religious principle, and the elites have no incentive to cooperate [1, p. 108]. Unlike A. Lijphart for whom the essential thing is a compromise's achieving between the groups after the election, Horowitz focuses on the topic of coalitions before and after the elections, he argues about necessity to form coalitions before the elections that would attract voters from different groups and thus promote the compromise on ethnic basis [4, p. 23]. He

puts forward arguments in favor of the integration approach that helps to solve ethnic conflicts by overcoming of the ethnic differences between the groups [1, p. 109]. D. Horowitz determines the best way to reduce the destructive characteristics of plural society is not to encourage the formation of ethnic parties, but rather to use the electoral system in a way that would encourage cooperation and accommodation among competing groups [5, p. 157].

Roeder also criticizes the Lijphart's power-sharing theory. He has written that power-sharing institutions typically seek to create a stable cartel among the elites of ethnic groups [6, p. 36]. Many institutions of inclusive decision-making, such as mutual vetoes, can be used to begin a game of brinkmanship in which each side threatens to force a deadlock in governmental decision-making until the other side grants further concessions.

Power sharing institutions shape the agenda of politics and privilege issues of interethnic allocation of power and resources. Consequently, the issues that divide ethnic groups from one another come to occupy a central place in politics under power sharing, sustain interethnic conflict at high levels, and keep alive fundamental issues of renegotiating the rules of power sharing [6, p. 37].

Power-sharing institutions are designed to expand the representativeness of the state, but this representativeness often comes at the cost of greater governmental inefficiency. Inclusive decision-making – particularly by guaranteeing ethnic representation and granting vetoes to ethnic spokesmen and women – makes policymaking slower and more likely to end in deadlock [6, p. 39].

Power-dividing institutions stress the importance of civil liberties that limit government, separation of powers that create multiple majorities and checks and balances that limit each majority. Power dividing institutions ensure the rights of ethnic and other groups though universalistics, individual liberties.

Power-dividing institutions do not abandon majoritarianism in governmental decision-making – the fundamental principle of democracy that popular majorities should decide the course of government. Power-dividing institutions empower multiple majorities, each construing the public interest somewhat differently, in separate, independent organs of government [6, p. 52]. The simple and obvious institutional obstacle to majority encroachment on minority rights in power dividing is the requirement that any change in

the allocation of decision rights must be ratified by the different majorities in separate governmental organs [6, p. 64].

Power dividing disperses political power among a variety of political institutions at the national and subnational levels and empowers different majorities within each. Thus, power dividing encourages fencing off the executive from the legislative branch and separating legislative chamber one from another. From this perspective, where presidentialism leads to concentration of power in a superpresidency, it is less desirable than the fused powers of parliamentarism; however, where, in ethnically divided societies, presidentialism leads to real separation of powers and significant checks and balances, it is preferable to parliamentarism. Rather than looking for one optimal set of rules for elections, advocates of power dividing argue that a stable regime should have distinct electoral rules for each representative organ that create institutions that represent alternative majorities. In the division of power between national and subnational governments, the power dividing strategy advises against concentrating local powers in single jurisdictions; for this reason federalism can lead to destructive outcomes in ethnically divided societies. Instead, power dividing advocates call for the creation of multiple overlapping jurisdictions at the subnational level with governing boards elected by distinctive majorities [6, p. 343].

The reformation of political system in Ukraine was based on majoritarian democracy. This model of democracy means the government-versus-opposition pattern. This majority rules works well in relatively homogeneous societies. That's why this principle does not work in Ukrainian political system.

Kuzio is against the zero-game politics across Post-Soviet countries; he argues that for Post-Soviet countries it is impossible to apply „non-liberal” politics of creation the single nation. This politics creates the interethnic tension that impedes national integration [7, p. 235]. He says that the great degree of diversity makes more difficult transition to democracy. Ukraine is plural society, that's why an application of classical model of democracy (which is characterized by nation-state) is impossible [8, p. 297]. Stepan has formulated the general theoretical principle is that the aggressive policy of nation-state if the more than one mobilized national group exists is dangerous for social stability and prospective for democratic development [9].

The division inside the society influences on reforms' failure, and Matsiyevsky argues that the main factor is deep elite's fragmentation. The main political actors have given their preferences to „zero-sum game” instead of compromise and cooperation, and this game ended mutual losing [10, c.25].

The changing of consolidation democracy's model is the way to overcome the crisis of political system. The divided elites inhibit the reforms that cause the social instability. At the same time we could not demand to consolidate the elites on the totalitarian basis. Therefore the stable democratic development could be only if there is a voluntary consolidation and coordination of positions and goals.

The reform 2004 year was accepted because no one group had a majority. Hale argues that Ukraine has got the democratic progress not because Yuschenko has won the presidency in the end of 2004 year but because he has not won. That election has created a stalemate in the country, which managed to get out only when Yuschenko had agreed to make more weaker the presidential power (through constitutional reform) in exchange that Yanukovych would refused the presidency and would consented for a third round. In a new system a parliament appoints a prime minister. A head of a cabinet has got broad power that could be used as a counterweight to the current presidential power in political conflicts. Such separation of power deprived the president to become a major force that determines the direction of collective elites' action because elites that would be dissatisfied with a president may shift to a parliament and a prime minister [11]. The political reform (transition from president-parliament system to premier-president system) introduced the new institution in Ukraine: government's political accountability before parliament. The presidency in premier-president systems gives to president some power to nominate premier minister, and sometimes ministers, but only parliament majority can dismiss the cabinet [12, c. 80]. But one of the political system's problems in Ukraine (dual accountability of Cabinet of Ministers to both President and Parliament) is remaining.

According to G. Hale in post-communist patronage society both parliamentarism and presidentialism lead to the rise of a single patron where there is a president in a presidential system and there is a prime-minister in a parliamentary system. It is necessary to create different bases of legitimacy for president and prime-minister (i.e. president is elected by popular election, and prime

minister is appointed by parliament exclusively) according to Lijphart’s recommendations and semi-presidential republics’ political practice (simultaneous cabinet’s accountability to a president and a parliament has a negative impact on stability of political system). This could reduce the conflict between a president and a parliament in an appointing of a prime minister, and create the competitive groups that would help to avoid the authoritarian tendencies.

According to Lijphart „grand coalition” can take different institutional forms. In the context of Ukrainian political system such arrangement

could implement into the Cabinet of Ministers. So, the presence of the second largest party’s principle is the one of the required elements of political system’s reforming. It avoids the winner-takes-all system and introduces the power-sharing to the government. Political practice of dividing cabinets in Ukraine has shown positive tendency of democracy’s promotion. The most dividing cabinets were in 2006-2010. They have been formed by opposing parties in parliament (Party of Regions and Our Ukraine) or by political forces in conflict (BUT and NU-NS) (see Table 1) [13].

Table 1

Prime minister	Durability	Prime minister’s party	Party composition of Cabinet
Yanukovuch	21.11.2002 – 05.01.2005	PR	PR + TU + APU + NDPU + SDPU(o)
Tymoshenko	04.02.2005 – 08.09.2005	B (BYT)	B + PPPU + NU + SPU
Yehanurov	22.09.2005 – 26.03.2006	NU	PPPU + NU + SPU
Yanukovuch	04.08.2006 – 17.10.2006	PR	PR + NU + SPU + KPU
Yanukovuch	17.10.2006 – 18.12.2007	PR	PR + SPU + KPU
Tymoshenko	18.12.2007 – 03.03.2010	B (BYT)	BYT + NU-NS
Azarov	11.03.2010 – 09.12.2010	PR	PR + BL + KPU
Azarov	09.12.2010 – 03.12.2012	PR	PR + BL + YC + SU

The democracy’s indexes present that in 2006-2010 Ukraine have had the best indicators

compare to period from 2003 to 2012 (see Table 2) [14, 15, 16, 17].

	Polity IV	The Economist Intelligence Unit	Bertelsmann Transformation Index	Freedom House
2003	6	-	3,2	4,71
2004	6	-	-	4,88
2005	6	-	-	4,5
2006	6	6,94	7,10	4,21
2007	7	-	-	4,25
2008	7	6,94	7,35	4,25
2009	7	-	-	4,39
2010	7	6,30	7,00	4,39
2011	6	5,94	-	4,61
2012	6	5,91	6,10	4,82
2013	6	-	-	4,86

Therefore, the consensus between main political actors provides democratization. Also such power sharing does not allow building a single pyramid (according to Hale).

To conclude democratization is taking place only where there are institutional changes and effective system of checks and balances which could destroy the patronage presidentialism and

„winner-take-all” system [18]. The proposed changes would reduce the strength of patron-client networks in the political system through various instruments: the institutional separation of president and prime minister’ powers, and the establishment of mechanisms for compromises and cooperation.

REFERENCES

1. Grofman B. Institutional design in plural societies: Mitigating ethnic conflict and fostering stable democracy / B. Grofman, R. Stockwell // Economic welfare, international business and global institutional change / [ed. by R. Mudambi, P. Navarra, G. Sobbrío]. – Cheltenham, UK: Elgar, 2002. – 400 p.
2. Schneekener U. Making Power-sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation / U. Schneekener // Journal of Peace Research. – 2002. – Vol. 39, №2. – P. 203-228.
3. Mühlbacher F. Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather. The Case of Lebanon / F. Mühlbacher. – VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. – 480 p.
4. Horowitz D. Constitutional design: proposals versus processes / D. Horowitz // The architecture of democracy: constitutional design, conflict management and democracy / [ed. by Andrew Reynolds]. – Oxford University Press, 2002. – P. 15-36.
5. Reilly B. Electoral systems for divided societies / B. Reilly // Journal of Democracy. – 2002. – Vol.13, №2. – P. 156-170.
6. Roeder Ph. Sustainable peace: power and democracy after civil wars / Ph. Roeder, D. Rothchild. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005. – 383 p.
7. Kuzio T. Western Multicultural Theory and Practice and its Applicability to the Post-Soviet States /T. Kuzio // Journal of Contemporary European Studies.– 2005.– Vol. 13, №2.– P. 221-237.
8. Stepan A. Ukraine: Improbable Democratic „Nation-State” But Possible Democratic „State-Nation”? / A. Stepan // Post-Soviet Affairs. – 2005. – Vol. 21, №4. – P. 279-308.
9. Миллер А.И. Нация-государство или государство-нация? [Електронний ресурс] / А.И. Миллер // Россия в глобальной политике. – Сентябрь-Октябрь 2008. – №5. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/34/10434.html>
10. Мацневский Ю. Смена, транзит или цикл: динамика политического режима в Украине в 2004-2010 гг. / Ю. Мацневский // Полис. – 2010. – №5. – С. 17-37.
11. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия [Електронний ресурс] / Г. Хейл. – Режим доступу: <http://www.nmby.org/pub/0805/31a.html>
12. Шугарт М. Хуан Линц, президенциализм и демократия: критическая переоценка / М. Шугарт, С. Мэйноуринг // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. – Харьков: Константа, 2003. – С. 50-75.
13. Литвин В. Порівняльний аналіз стабільності урядів країн Центральної Європи та України : дис. ...канд. політ. наук: 23.00.02 / Віталій Сергійович Литвин. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010.–301 с. – С. 170-182.
14. ВТІ | Ukraine Country Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bti-project.org/reports/country-reports/pse/ukr/index.nc>
15. Authority Trends, 1991-2013: Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.systemicpeace.org/polity/ukr2.htm>
16. Nation in Transit: Ukraine, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/ukraine#.VJqOaUAA>
17. Democracy index 2012. Democracy at a standstill. A report from The Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://portoncv.gov.cv/dhub/porton.por_global.open_file?p_doc_id=1034
18. Сарторі Д. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К: АртЕк, 2001. – 224 с.

УДК 321.6

Шаповаленко М.В.

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

ХВИЛІ АВТОРИТАРИЗМУ/ДЕМОКРАТІЇ В КОНЦЕПЦІЯХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Проаналізовано напрямки досліджень недемократичних режимів в політології. Новий етап вивчення таких режимів пов'язаний із певним завершенням третьої хвилі демократизації. Основна увага приділяється новим типологізаціям авторитарних режимів. Підкреслюється необхідність використання головних новацій при дослідженні країн „нових демократій”.

Ключові слова: *реверсні хвилі, авторитаризм, політичні режими, політичні інститути, політичний транзит*

Шаповаленко М.В.

ВОЛНЫ АВТОРИТАРИЗМА/ДЕМОКРАТИИ В КОНЦЕПЦИЯХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Проанализированы направления исследований недемократических режимов в политологии. Новый этап изучения авторитаризма рассматривается как следствие завершения третьей волны демократизации. Основное внимание уделяется новым типологизациям авторитарных режимов. Подчеркивается необходимость использования новаций исследования стран „новых демократий”.

Ключевые слова: *реверсные волны авторитаризм, политические режимы, политические институты, политический транзит.*

Shapovalenko M.

AUTHORITARIAN/DEMOCRACY WAVES IN THEORY OF DEMOCRATIC TRANSITION

The article provides an overview of the main directions of research undemocratic political regimes in modern political science. New stage in the study of authoritarianism is seen as a consequence of the steady equilibrium in world dynamics and outcome of the third wave of democratization. Focusing on the classification schemes developed by modern researchers, the article gives the main achievements in the knowledge of modern forms of autocracies, and discussion questions that still await resolution.

Key words: *reverse waves, authoritarianism, political regimes, political institutions, political transitions*

Події, що відбуваються останніми роками на пострадянському просторі, загострили питання розуміння природи та складових процесів формування нових політичних режимів, внутрішніх складових розмаїття політичних інститутів. А це розмаїття велими строкате: від так званих консолідованих демократій до міцних автократій. Крім того, зберігаються тенденції появи нових інституціональних підвалин автократій, які мають не лише внутрішній, але й зовнішній характер. Тому досить важливим є зрозуміти наявність балансу між цими тенденціями.

У політичній науці вивчення політичних режимів є одним із найбільш розроблених напрямів. На тлі змін, які супроводжували пострадянський простір, багато уваги приділялося саме складовим демократичних режимів, а авторитарні розглядалися як перверсивні. Але згодом стало зрозумілим, що „нові демократії” мають свою логіку й закономірності становлення та закріплення, маючи цілком демократичний фасад. Водночас авторитаризму порівняно з демократією до сих пір приділялася істотно менша увага. Хоча, безумовно, школа вивчення правильних/неправильних режимів існує з часів Аристотеля. Але в першу чергу, важливим є дослідження інституціональних рис сучасних авторитарних/демократичних режимів, їхніх витоків, передумов і складових стабільності. Особливо це стосується режимів так званої „третьої

хвилі” демократизації. В сучасній політичній науці багато уваги приділялося недемократичним режимам у другій половині ХХ ст. Висвітлювалися питання авторитаризму й головних рис нових демократій Х.Лінцем, Ф.Степаном, Г.О’Доннелом, Л.Даймондом, Б. Геддес А.Мацієвським, А.Колодій, О.Фісуном, О. Романюком, Г.Зеленько, А.Мельвелем, В.Горбатенком, О.Демьянчуком, Т.Харитоновою та іншими.

Широко відома книга С.Гантінгтона про хвилі демократизації дала значний поштовх до вивчення переходів до демократії. Тобто в першу чергу вивчення успішних реформ у просуванні до демократії, але в той же час науковець вказував на реверсні хвилі, коли згортаються реформи, відроджуються авторитарні режими. Так, перша хвиля була 1922-1942 рр., а друга – 1958-1975 рр. Відносно третього відкату він не написав нічого, хоча кожна нова реверсна хвиля породжує нові форми авторитаризму [1, с.310-311]. Але слід зазначити, що питання причин зростання авторитарних режимів на початку ХХІ ст. залишається поза увагою дослідників. Тим паче, що моніторингови служби фіксують наявне зростання кількості автократій з 2010 р. і дотепер. Хоча у книзі С.Гантінгтона „Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ ст.” вказуються причини реверсу від демократії: слабкість демократичних інститутів: економічна криза; соціальна та політична поляризація:

готовність консервативних груп середнього та вищого класу прибрати популістські та ліві рухи; зникнення закону та порядку в наслідок тероризму та повстанських рухів; інтервенція або окупація недемократичною іноземною державою; ефект „снігової кулі” [1, с.310-311]. Згідно з С. Гантінгтоном, на кожному з таких історичних проміжків зворотна хвиля вимивала з зони демократії значну частину новоутворених демократичних країн, повертаючи їх до традиційної зони (авторитаризму). Ці хвилі демонструють постійну присутність зовнішнього фактора, який, однак, впливає по-різному. Якщо в рамках першої хвилі можна бачити зовнішній фактор в колоніальній політиці, то в другій хвилі – це розпад колоніальної системи у зв'язку зі зміною політики метрополій; поява нових держав з демократичними інститутами в Європі після Другої світової війни. Третя ж хвиля, хоча і демонструє певну автономність політичного розвитку, в якому домінують, безумовно, внутрішні фактори, однак і міжнародні організації, і зміна зовнішньої політики всіх ключових держав стимулювали розширення зони демократії.

Спостерігаючи процес глобального поширення демократії, С. Гантінгтон передбачав проблеми, що будуть супроводжувати процеси демократизації в нових демократичних системах. Перша з них – *проблема транзитивності* (від тоталітаризму до демократії), що характеризує непростий шлях реформування інституцій і процедур, зміни політико-управлінської еліти та апарату державної служби, розширення та оновлення ідей і принципів демократичної політичної культури. Друга – *проблема контекстуальності*, яку живить незмінна специфіка національних культур. Адже вкорінені у природі самого суспільства, його економіці, культурі та історії властивості, незалежно від форми правління, є унікальними для кожної країни. Проте С. Гантінгтон не схильний надто перебільшувати вплив цієї проблеми на успіх чи невдачу у справі демократичної консолідації. Зрештою, третя *проблема – системності*, що її породжує функціонування та розвиток складної демократичної системи. Всі ці проблеми пов'язані з незрілістю демократичної системи, відсутністю зворотних зв'язків, неспроможністю приймати рішення, схильністю до демагогії, пануванням своєкорисливих економічних інтересів тощо [1]. Іншими словами, це свідчить про те, що немає жодного чинника, який би дозволив

пояснити розвиток демократії/автократії не тільки у всіх країнах, але навіть в одній країні; не існує єдиного чинника, необхідного для розвитку демократії в країні, а, отже, немає запобіжника від реверсної хвилі; комбінація причин, що викликали демократизацію/авторитаризацію варіюється від країни до країни; комбінація причин, що викликали одну хвилю, відрізняється від комбінації причин, що стимулювала інші хвилі; причини, які ініціювали режимні зміни під час демократизаційної хвилі, ймовірно, відрізняються від факторів, що сприяють подальшим режимним змінам. Тобто „ланцюг або воронка причинності” існує, при цьому міжнародні, соціальні, економічні, культурні та політичні фактори діють усі разом, часто конфліктуючи між собою, або підтримуючи створення демократії, або авторитаризм [1, с. 50].

Ґрунтуючись на розмаїті емпіричного досвіду, С. Гантінгтон виділяє такі моделі демократичних переходів:

(1) Циклічна: a-d-a-d-a-d

(2) Друга спроба (second-try): A-d-a-D

(3) Перерване демократія (interrupted democracy): A-D-a-D

(4) Прямий перехід (direct transition): A-D

(5) Деколонізація (decolonization): D / a-D.

У зазначених моделях С. Гантінгтона а – авторитаризм, d – демократія. З наведених моделей випливає, що циклічна модель характеризується приблизно рівними за глибиною чергуваннями авторитарних і демократичних структур. Модель другої спроби передбачає встановлення демократичного режиму після деяких коливань між авторитаризмом і демократією. Перервана демократія – згорання демократичних перетворень під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Прямий перехід – створення і утворення демократичних інститутів без помітних коливань у бік авторитаризму. Декolonізація притаманна постколоніальним країнам, у яких завдяки метрополіям вже існували демократичні інститути і після отримання незалежності з деякими реверсами в бік авторитаризму затверджується демократія [1, с. 43-45]. Але фактично запропоновані моделі не давали відповіді на питання, а які саме режими могли сформуватися в цих рамках. Хоча, з точки зору науковця, результатом змін ставало поява демократії. Але поза межами досліджень залишилася питання щодо можливих інституціональних форм як нових демократій, так і авторитаризму.

Політичні та соціально-економічні інституціональні спадковості, що залишилися після краху комуністичної системи, виявляються сприятливою основою, на якій сьогодні розвивається нове покоління гібридних режимів, що розташувалися між полюсами демократій та автократій.

Кожна з попередніх хвиль багато в чому була реакцією на зростання авторитарних режимів у світі і скорочення кількості демократій. Ці „авторитарні реверси” що слідує за хвилями демократизації [2], породжували зростання кількості досліджень, присвячених новим формам автократії. Велика частка демократій третьої хвилі регресувала або навіть потерпіла крах. При цьому багато хто пройшов повторний процес демократизації, деякі автократії поступилися місцем справжнім новим демократіям, таким чином, зберігаючи загальну картину, що склалася. У невеликій збірці статей „Електоральний авторитаризм: динаміка обмеженої конкуренції” Андреас Шедлер, політолог австрійського походження обґрунтовує новий загальний тип режимів і, таким чином, нову субдисципліну порівняльної політології. Отже, електоральний авторитаризм може розглядатися не лише як гібрид демократії та авторитаризму, але й як самостійний політичний режим, який не є ні дійсно демократичним, ні повністю авторитарним, а має свої особливі механізми легітимації і функціонування.

Знаковою роботою, з якою часто пов'язують початок сучасного етапу досліджень авторитаризму, була стаття Б.Геддеса, в якій вона запропонувала класифікацію авторитарних режимів, поділивши їх на персоналістські, військові та однопартійні [2]. Дослідження, які вийшли за останні десять років, засвідчили про певний „ренесанс” [3, р.16] інтересу політологів до авторитаризму, доказом чому служить зростання кількості досліджень, присвячених цій тематиці. Так, згідно з підрахункам А.Крауссана і С.Варстера, в 2003 р в провідних міжнародних журналах було опубліковано менше 10 тис. наукових статей, присвячених авторитарним режимам. Але вже в 2006 р. цей показник збільшився вдвічі, в 2009 г. перевершив позначку в 40 тис., а в 2012 р. – 50 тис. [4, р. 2].

На сьогодні політологи не без підстав говорять про „третю хвилю” дослідницького інтересу до недемократичних режимів [3].

У дослідженні „Конкурентний авторитаризм: „гібридні режими” після Холодної війни” С. Левицький і Л. Вей поняттям

„конкурентного авторитаризму” визначили режими, в яких формально демократичні інституції позначені, але по суті їх важко віднести до демократичних, оскільки ігрове поле значно викривлено на користь провідних акторів [5]. Подібні „гібридні режими” розглядаються ними не лише як тимчасове явище перехідного періоду, а як стала політична система, здатна існувати тривалий час. Дослідження показують, що більшість людей практично в кожній країні світу віддає перевагу саме демократії з-поміж інших типів політичних режимів [4]. Один із показників цієї широко поширеної переваги демократії – кількість автократій, де проводяться багатопартійні вибори, збільшується з 2005 року навіть в умовах демократичного застою (у кращому разі) або занепаду (у гіршому). Ця тенденція показує, що авторитарні правителі хоч б на словах, але намагаються дотримуватися принаймні декларативної демократії.

Не варто й говорити, що відсутність на сьогодні помітного руху в протилежному напрямі не доводить того, що одного прекрасного дня цього не станеться. Але історичне порівняння з єдиною справжньою зворотною хвилею – хвилею в період між війнами – змушує нас дещо сумніватися в тому, що реальний відкат може статися сьогодні. Крім того, деякі з авторів, які після фінансової кризи 2008 року попереджали про можливий відкат або зміну напрямку хвилі, здається, теж дійшли висновку, що третя хвиля загалом і в цілому досить сильна [5]. Один із способів інтерпретації цих фактів – відмітити, що помірний спад з 2005 р. показує лише, наскільки стійкою є прихильність демократії, незважаючи на всі ті удари, які їй довелося відчути. Якщо ми зв'яжемо ці спостереження з історичними прикладами, велика частина фактів показуватиме, що ми зараз увійшли в період загального затишшя, який характеризується частими коливаннями в обох напрямках.

Проблематика досліджень сучасних форм авторитарних режимів велика й багатогранна. Тем не менш, можна виділити два найбільш важливих тренди, що відбивають основні досягнення політичної науки в цьому напрямку. Такими можна визнати: 1) новації у сфері типології авторитаризму та його субтипів; 2) аналіз факторів і детермінант стійкості та вразливості сучасних автократій. У статті Б.Геддеса ці тренди досліджень спрямовані на визначення режимних характеристик та їх впливів на демократизацію та чинники, що

забезпечують довготривалість існування автократії. На відміну від попередніх типологій і дихотомічного ділення режимів на авторитарні і демократичні [2, с. 3-36], безумовною головною перевагою нових класифікаційних схем стала можливість аналізу переходів не лише від автократій до демократії, але й виявлення деяких закономірностей відносно трансформації режимів усередині недемократичних форм. Хоча створення нових типологій ініціювали в політологічній літературі дискусії про переваги і недоліки кожної з класифікацій [6, с. 19-34], в цілому можна підкреслити, що

різні концепти швидше допомагають, ніж заважають науковцям використати ту або іншу типологію для аналізу авторитарних режимів.

Хоча, на думку, Скаанинг Свенд-Ерик, Меллер Йорген, зараз немає підстав вважати, що наближається реверсна хвиля, тому що останні десятиліття не згортаються цілком демократичні інститути, не з'являються нові демократичні режими, але водночас там, де вони існують, вони ще більше закріплюються [9], були запропоновані базові поняття та певні класифікації (див. рис.1).

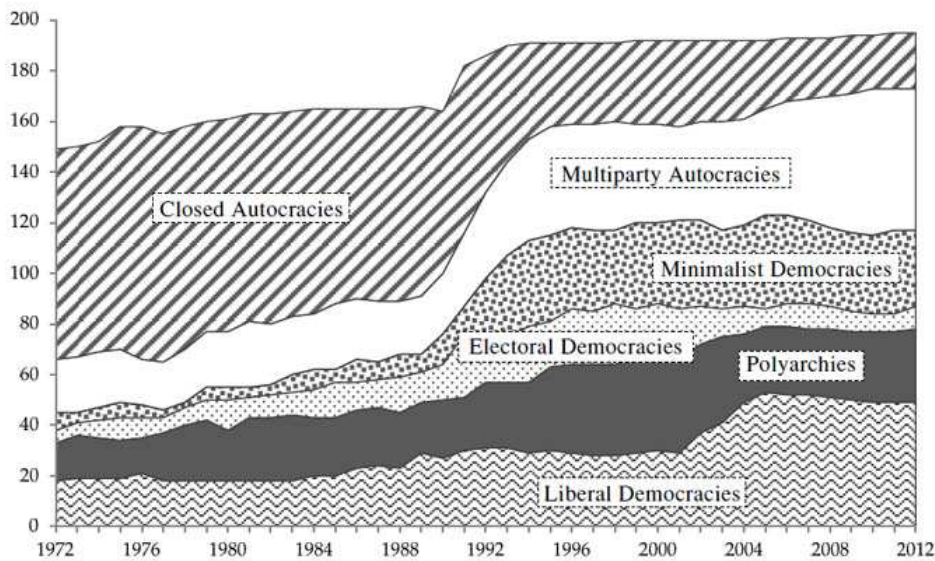

Рисунок 1 Розподіл політичних режимів у світі, 1972-2012 [10]

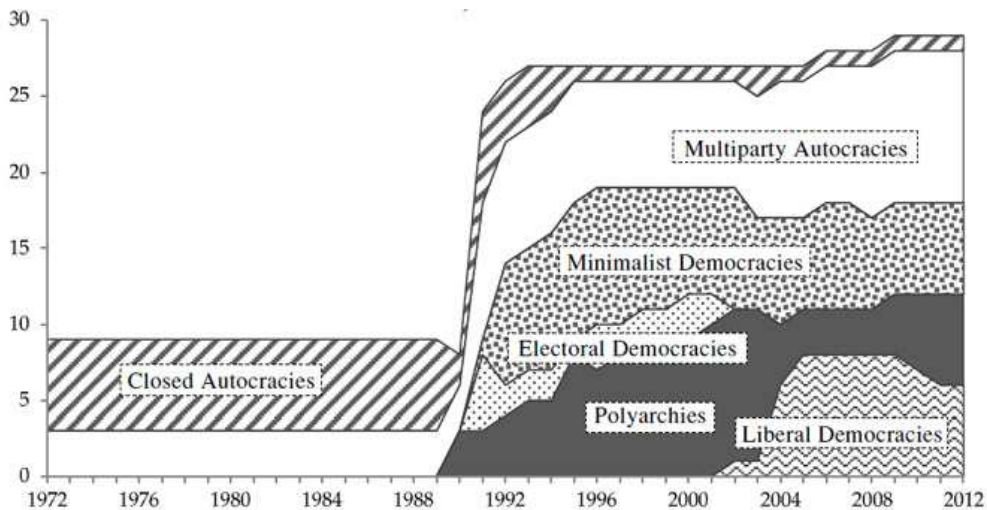

Рисунок 2. Розподіл політичних режимів у Східній Європі, 1972–2012 [10]

На рис.2 дослідники доводять, що й території Східної Європи зберігається певний баланс протягом кількох десятиліть.

Виходячи з наведених даних на рисунках 1, 2, можна стверджувати, що авторитарної хвилі немає, але, на нашу думку, у зв'язку з тим, що в цілому зберігається баланс між демократією та авторитаризмом, якщо взяти за основу співвідношення між закритими автократіями та ліберальними демократіями. Але справа в тому, не завжди враховуються відмінності не лише між новими демократіями, але й новими автократіями. Врахування лише головних полюсів явно недостатньо для аналізу можливостей підйому чи реверсу тих чи інших режимів. Важливим є вивчення авторитарних режимів, що виникли на третій хвилі демократизації, у зв'язку з тим, що вони, як правило, мають основні формальні демократичні інститути, майже всі сучасні автократії створюють різні інститути (партії, вибори, ЗМІ, авторитарну підзвітність, інститути державного управління), вмонтовуючи які в неформальні правила гри і використовуючи їх, можуть забезпечити собі стабільність і тривалість.

У багатьох республіках що вийшли з СРСР, сьогодні знову стоїть питання про майбутнє їх політичних систем; у деяких з них пройшли нові хвилі так званих „кольорових революцій”, спрямованих на захист тих прав і свобод, які здавалося, вже були завойовані на початку 90-х років. XX ст. Адекватна загальна інтерпретація і порівняльне осмислення того, що відбувається у більшості пострадянських республік, все ж таки залишається відкритою і потребує нових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [Текст] /С. Хантингтон. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. — 368 с.
2. Gerschewski J. The three pillars of stability: legitimation, repression, and cooptation in autocratic regimes // J. Gerschewski // Democratization. 2013. Vol. 20. № 1. P. 13–38.
3. Geddes B. What do we know about democratization after twenty years? /B. Geddes // Annual review in political science. —1999. № 2. — P. 115-144.
4. Croissant A., Wurster S. Performance and persistence of autocracies in comparison: introducing issues and perspectives /A.Croissant, S. Wurster // Contemporary Politics. -2013- Vol. 19.- № 1.- P. 1–18.
5. Levitsky S. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War[Text] / Steven Levitsky, Lucan A. Way. — N.-Y. : Cambridge University Press, 2010.
6. Advarers M. Classifying political regime / M., Advarers, J. Cheibub, F. Limongi, A. Przeworski // Studies in Comparative International Development. — 1996. - Vol. 31. — № 2. — P. 3-36
7. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition / Ed. by A. Schedler. Boulder, CO; London: Lynne Rienner Publishers, 2006.
8. Умланд А.Электоральный авторитаризм на постсоветском пространстве/ А.Умланд // Сравнительное конституционное обозрение - 2008. — №1. — С.1-5.
9. Wahman M., Teorell J., Hadenius A. Authoritarian regime types revisited: updated data in comparative perspective / M. Wahman // Contemporary Politics. 2013.- Vol. 19. - № 1. - P. 19–34.
10. Скаанинг Свенд-Эрик. Третья волна демократизации: что стоит за цифрами [Электронный ресурс] / Свенд-Эрик Скаанинг, Йорген Мёллур // Journal of Democracy, October 2013, Volume 24, Number 4. P. 97-109. — Режим доступу: <http://gefeter.ru/archive/12674>.

ПРОБЛЕМА БІКАМЕРАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

У контексті сучасної конституційної реформи розглядається питання про доцільність двопалатної структури українського парламенту. Аналізуються історичні витоки та тенденції розвитку бікамералізму. Наводяться аргументи на користь запровадження бікамералізму в Україні.

Ключові слова: конституційна реформа, структура парламенту, бікамералізм, система стримувань та противаг державної влади, Україна.

Романюк А. И.

ПРОБЛЕМА БИКАМЕРАЛИЗМА В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННОЙ РЕФОРМЫ В УКРАИНЕ

В контексте нынешней конституционной реформы рассматривается вопрос о целесообразности двухпалатной структуры украинского парламента. Анализируются исторические истоки и тенденции развития бикамерализма. Приводятся аргументы в пользу перехода к бикамерализму в Украине.

Ключевые слова: конституционная реформа, структура парламента, бикамерализм, система сдержек и противовесов государственной власти, Украина.

Romanyuk O.

BICAMERALISM PROBLEM IN THE CONTEXT OF CONSTITUTIONAL REFORM IN UKRAINE

The question of advisability the transition to a bicameral structure of the Ukrainian Parliament considers in the context of the current constitutional reform. The author analyzes the historical origins and development trend of bicameralism. Arguments in favor of a transition to bicameralism in Ukraine are given.

Key words: constitutional reform, structure of parliament, bicameralism, system of checks and balances of state power, Ukraine.

Однією з пропозицій, що обговорюються сьогодні в процесі підготовки конституційної реформи, є перехід до двопалатної структури парламенту. Запровадження бікамералізму в Україні не є новою ідеєю. Двопалатна структура пропонувалася в багатьох офіційних та неофіційних конституційних проектах. Переваги та недоліки двопалатності в контексті українських реалій аналізувалися в працях вітчизняних науковців О. Березюка, В. Журавського, Р. Мартинюка, Є. Назаренка, О. Святоцького і В. Чушенка, О. Скрипнюка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших. Проте однозначної відповіді на запитання, яка структура

парламентської влади – однопалатна чи двопалатна – є раціональнішою для України, поки що немає. Мета статті полягає в з'ясуванні доцільності переходу до двопалатної структури парламенту в сучасних умовах розвитку України.

1. Виникнення та розвиток бікамералізму

Виникнення бікамералізму пов'язане з генезисом інституту парламентської влади. Перший парламент, який вважається „праматері” сучасних парламентів, був створений у 1265 р. в Англії внаслідок потреби подолання гострої конфронтації між великими феодалами, які за сприянням короля намагалися зосередити всю владу в своїх руках, та коаліцією містян й рицарства, котрі супротивилися цьому. Перший

парламент являв собою представницькі збори, що репрезентували інтереси станів англійського суспільства, які брали участь у політичному конфлікті. У 1295 р. відбулося унормування парламентського представництва. Окрім великих світських і духовних феодалів (лордів), які запрошувалися до парламенту королем, до нього було обрано по 2 представники рицарства від 37-ми графств та по 2 представники від міст. Проте до середини XIV ст. представники всіх станів засідали разом. У 1343 р. англійський парламент було поділено на дві палати (Houses), в одній з яких стала засідати вища аристократія та вище духовенство, в іншій – лицарі та містяни. Закони стали ухвалюватися за згодою обох палат та короля (суверена). У XVI ст. палати одержали свої назви: Палата лордів (House of Lords) та Палата громад (House of Commons) [1]. Такий тип бікамералізму, за якою нижня палата формується на ґрунті виборного представництва, а верхня складається з осіб, котрі призначаються монархом або входять туди за правом успадкування, була пізніше втілена в багатьох конституційних монархіях (Франція 1814 – 1848, Італія 1848 – 1938, Японія 1890 – 1947 тощо).

Інший тип започаткувала Конституція США (1787), після того коли конфедерацію північноамериканських держав (States), що нещодавно вибороли свою незалежність від Великої Британії, було перетворено на єдину федеративну державу (Union States). За Конституцією американський парламент (Конгрес) складається з двох палат: нижньої – Палати представників, яка є органом загальнонаціонального представництва, та верхньої – Сенату, який є органом представництва суб'єктів федерації (штатів). Палата представників формується відповідно рівного представництва від певної кількості виборців, до Сенату входять по 2 представники від кожного штату. Первісно сенатори обиралися законодавчими зборами штатів. Проте на початку XX ст. законодавчі збори 29-ти штатів стали обирати своїх представників до Сенату за наслідками референдумів щодо запропонованих кандидатур. У 1913 р. внаслідок ухвалення сімнадцятої поправки до Конституції США, усі сенатори стали обиратися на прямих виборах [2]. Принцип формування верхньої палати парламенту на основі регіонального представництва потім був поширений в інших країнах, і не тільки федеративних.

Існують декілька моделей регіонального представництва через верхню палату. В

одних країнах (США, Італія, Австралія, Японія) верхня палата обирається населенням регіонів (суб'єктів федерації або адміністративно-територіальних одиниць) на прямих виборах. У інших вона обирається парламентами суб'єктів федерації (Австрія, Німеччина, Індія). Неоднаковою є й квота представництва регіонів у верхній палаті. В одних країнах усі регіони мають рівне представництво (США, Бразилія, Мексика, Росія), у інших представництво регіонів зумовлене кількістю їх населення (Австрія, Німеччина) або статусом територіальних одиниць (Австралія).

У сучасному світі спостерігаються дві протилежні тенденції зміни структури парламентської влади. Перша – скасування верхньої палати, внаслідок чого парламент стає однопалатним. Ця тенденція притаманна невеликим за населенням унітарним державам, в яких існування двопалатного парламенту є серйозним тягарем на бюджет. До однопалатної структури перейшли Греція (1935), Нова Зеландія (1953), Данія (1953), Швеція (1968), Хорватія (2001), Норвегія (2009). Друга – перехід від однопалатної структури до двопалатної. Вона наочно проявилася в період загибелі комуністичного світу, коли відновили свою докомуністичну структуру парламенти Польщі (1989 р.) й Румунії (1991 р.) та були запроваджені двопалатні парламенти в новоутворених посткомуністичних країнах Словенії (1991), Таджикистані (1994), Узбекистані (1994), Чехії (1996), Боснії і Герцеговині (1995.), Казахстані (1995), Білорусі (1996).

2. Офіційні проекти бікамералізму в Україні

Пропозицію щодо двопалатної структури парламенту було висунуто в першому офіційному проекті Конституції України, який був винесений на всенародне обговорення 1 липня 1992 р. [3]. Але, посилаючись на результати обговорення, Верховна Рада не підтримала ідею бікамералізму. Запитання про „необхідність формування двопалатного парламенту в Україні” було одним з чотирьох питань, винесених на ініційований другим Президентом України Л. Кучмою Всеукраїнський референдум. На референдумі, якій відбувся 16 квітня 2000 р., воно знайшло підтримку 81,68 % громадян, що взяли в ньому участь [4]. Результати референдуму були втілені в проекті змін до Конституції України, який 5 березня 2003 р. був винесений Л. Кучмою на всенародне обговорення [5]. Проте Верховна Рада

відмовилася імплементувати результати референдуму. Двопалатність парламенту передбачав також проект змін до Конституції України, запропонований третім Президентом України В. Ющенком наприкінці його каденції [6] та винесений на всенародне обговорення 25 серпня 2009 р. [7]. Поразка

В. Ющенко на президентських виборах 2010 р. поставила хрест на реалізації і цього проекту. Концептуальний зміст бікамеральних проектів унаочнює табл. 1.

Таблиця 1

Концептуальний зміст офіційних проектів стосовно запровадження бікамералізму в Україні

Структура парламенту	Функції Верхньої палати
<i>Перший офіційний проект Конституції України, винесений на всенародне обговорення 1 липня 1992 р.</i>	
<p>Двопалатний парламент – Національні Збори, що складаються з двох палат: Ради Депутатів і Ради Послів.</p> <p>Рада Депутатів у складі 350 депутатів, обирається терміном на 5 років по одномандатних виборчих округах з приблизно рівною кількістю виборців.</p> <p>Рада Послів – орган територіального представництва, що обирається по одномандатних округах терміном на 5 років – по 5 послів від кожної області, Республіки Крим і міста Києва.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) утворення, укрупнення чи ліквідація адміністративно-територіальних одиниць, їх найменування та перейменування; 2) затвердження статутів регіонального самоврядування; 3) призначення голів і членів Верховного Суду, Вищого господарського суду 4) призначення Генерального Прокурора України; 5) призначення заступника Голови та 11 членів Конституційного Суду; 6) утворення Вищої атестаційної і дисциплінарної комісії суддів; 7) надання попередньої згоди на укладання міжнародних договорів про державні союзи і військово-політичні об'єднання, міжнародні організації та державні кордони; 8) ухвалення рішень про достатність підстав для усунення з посади посадових осіб у разі застосування імпідменту.
<i>Проект змін до Конституції України Л. Кучми, винесений на всенародне обговорення 5 березня 2003 р.</i>	
<p>Двопалатний парламент – Верховна Рада, що складається з двох палат: Державних зборів і Палати регіонів. Строк повноважень ВР України – 5 років.</p> <p>Державні збори – 300 депутатів, які обираються на пропорційній основі.</p> <p>До Палати регіонів обираються по 3 представники від АР Крим, областей, міст Києва та Севастополя.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) схвалення законів, прийнятих Державними зборами; 2) контроль за виконанням Бюджету України; 3) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного Банку України за поданням Президента України, призначення та звільнення ½ складу Ради Національного банку України; 4) призначення ½ складу Конституційного Суду України; 5) обрання суддів на 10 років; 6) призначення на посади й звільнення з посад Голови та членів Рахункової палати; 7) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання прав і свобод людини в Україні. 8) призначення на посаду та звільнення повноважень членів ЦВК України за поданням Президента України; 9) призначення ½ складу Національної Ради України з питань телебачення й радіомовлення; 10) надання згоди на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України, висловлення йому недовіри, що має наслідком відставку з посади.
<i>Проект змін до Конституції України В. Ющенко, винесений на всенародне обговорення 25 серпня 2009 р.</i>	
<p>Двопалатний парламент Національні Збори, що складаються з двох палат: Палати депутатів і Сенату.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) схвалення законів, прийнятих Палатою депутатів; 2) призначення всеукраїнських референдумів; 3) призначення виборів Президента України;

<p>Палата депутатів у складі 300 народних депутатів, які обираються строком на 4 роки. До Сенату входять по 3 сенатори, які обираються строком на 6 років в АР Крим, областях, м. Києві та містах, що за статусом прирівняні до області. Кожні 2 роки відбувається оновлення $\frac{1}{3}$ складу обраних сенаторів. До Сенату також входять за їх згодою колишні Президенти України, крім тих, яких було усунено в порядку імпічменту.</p>	<p>4) призначення виборів депутатів рад громад, районних, обласних рад, голів громад, депутатів ВР АР Крим;</p> <p>5) достроково припинення за поданням Президента України повноваження ВР АР Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України, рад громад, районних, обласних рад, голів громад з підстав, визначених Конституцією України та законом;</p> <p>6) затвердження за поданням Президента України загальної структури, чисельності Збройних Сил України, СБУ, інших військових формувань;</p> <p>7) затвердження указів Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;</p> <p>8) затвердження указів Президента України про надання військової допомоги іноземним державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України, інших військових формувань до іноземної держави чи про допуск підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України;</p> <p>9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладання миру;</p> <p>10) призначення на посади та звільняє з посад Голови та членів ЦВК України за поданням Президента України;</p> <p>11) надання згоди на призначення на посади Президентом України Генерального прокурора України, Голови СБУ, Голови Національного бюро розслідувань, керівників інших державних органів, які здійснюють досудове слідство, Голови Служби зовнішньої розвідки;</p> <p>12) призначення на посади та звільнення з посад за поданням Президента України Голови Національного банку України, Голови та державних уповноважених Антимонопольного комітету України, керівників та членів інших органів державного регулювання;</p> <p>13) призначення на посади та звільнення з посад $\frac{1}{2}$ складу Рахункової палати;</p> <p>14) призначення та звільнення $\frac{1}{2}$ складу Ради Національного банку України;</p> <p>15) призначення на посади та звільнення з посад $\frac{1}{2}$ складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;</p> <p>16) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Національного комітету державної служби України.</p>
--	---

3. Причини невдачі бікамеральних проектів

Основною причиною невдачі проектів запровадження двопалатного парламенту в Україні були гострі змагання між інститутами президента та парламенту за владні повноваження, що точилися весь попередній період. Парламент намагався в повному обсязі зберегти свої конституційні повноваження. Президенти через зміну парламентської структури намагалися їх збільшити. Внаслідок цього питання про

структуру парламентської влади було витиснуто з поля наукового аналізу та перенесене в площину політичного конфлікту.

Один із найпоширеніших аргументів, який висували супротивники запровадження бікамералізму в Україні, полягав в тому, що двопалатні парламенти є атрибутом федеративної держави. Проте цей аргумент не витримує жодної критики. Дійсно, парламенти майже всіх федеративних держав є двопалатними, але двопалатну структуру мають парламенти багатьох

держав з унітарним устроєм: Єгипту, Ірландії, Італії, Нідерландів, Польщі, Румунії, Словенії, Франції, Словенії, Чилі, Японії та деяких інших.

Іншим аргументом проти бікамералізму було те, що перехід до двопалатної структури послабить парламентську владу та посилить президентську, що сприятиме встановленню авторитаризму. Проте період президентства В. Януковича наочно продемонстрував, що однопалатний парламент не є серйозною перепорою для встановлення авторитарного режиму. Більше того, як на мою думку, двопалатний парламент трудніше зробити кишеньковим, ніж однопалатний, оскільки за бікамералізму завдання підкорення парламентської влади президентом ускладнюється вдвічі (треба встановити контроль не за одною, а за двома групами депутатського корпусу).

Сьогодні найважливіше завдання, що постає в процесі обговорення пропозицій стосовно конституційної реформи (в тому числі й пропозиції переходу до двопалатної структури парламенту), полягає в поверненні дискусії з поля політичних змагань до поля наукового аналізу.

3. Про доцільність запровадження бікамералізму в Україні (замість висновків).

Бажаючи перевести дискусію до поля наукового аналізу й виходячи з українських реалій, на користь запровадження двопалатної структури парламентської влади я беру на себе сміливість висунути наступні аргументи.

По-перше, основною ідеєю майбутньої конституційної реформи в Україні є децентралізація державної влади, що потребує ефективного механізму узгодження регіональних інтересів. Україна є порівняно великою за територією та населенням країною, в якій існують специфічні регіональні інтереси, що зумовлені історичними, соціокультурними, економічними та іншими чинниками. Демократичним інститутом узгодження таких інтересів може стати верхня палата парламенту, яка формуватиметься на основі паритетного представництва регіонів (адміністративно-територіальних одиниць вищого рівня).

По друге, в Україні функціонує змішана система державного правління, за якої на діяльність урядової влади істотно впливають і парламент, і президент. Конституційна реформа навряд чи приведе до суттєвої її зміни. В умовах змішаної системи створення

верхньої палати сприятиме пом'якшенню імовірних конфліктів між парламентом і президентом, оскільки популістські рішення нижньої палати одержать можливість ветуватися верхньою, яка зазвичай є більш консервативною. Цьому сприятиме більш високий віковий ценз членів верхньої палати, що є поширеним в умовах бікамералізму.

По-третє, запровадження бікамералізму зумовить розподіл парламентських функцій між верхньою та нижньою палатами, що зменшить навантаження на поділений депутатський корпус при підготовці, обговоренні та ухваленні рішень. Це дозволить покращити їхню якість та пришвидшити законодавчий процес.

По-четверте, двопалатність посилить систему стримувань і противаг, яка стосуватиметься не лише відносин між різними гілками державної влади, а й відносин всередині законодавчої гілки. Оскільки українські партії ще й досі слабо виконують функції представництва інтересів різних верств населення, верхня палата може стати запобіжником надмірної партизанії та олігархізації законотворчого процесу.

По-п'яте, формування урядової влади парламентською більшістю передбачає дочасний розпуск парламенту, у разі неможливості створення такої більшості в певний термін. В умовах двопалатної структури за таких обставин розпуску підлягатиме тільки нижня палата, а верхня продовжуватиме своє повноцінне функціонування. Таким чином, країна не залишиться без парламентської влади. Сьогодні, коли виникла колізія між необхідністю введення воєнного стану на Донбасі та потребою перезавантаження парламентської влади (що неможливо зробити в умовах воєнного стану) цей аргумент набуває особливої актуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гутнова Е.В. Возникновение английского парламента / Е.В. Гутнова. – М.: изд-во Моск. ун-та, 1960. – 580 с.
2. Согрин В.В. Политическая история США XVII–XX вв. / В.В. Согрин. – М.: Весь мир, 2001. – 400 с.
3. Конституція України (Проект). Винесений Верховною Радою України на всенародне обговорення (1 липня 1992 р.) // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 3. – С. 550.
4. Про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року. Повідомлення Центральної виборчої комісії // Голос України. – 2000. – 25 квітня. – С. 1-3.

5. Закон України „Про внесення змін до Конституції України”: Проект: На всенародне обговорення. – К.: Преса України, 2003. – 80 с.
6. Проект Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 31.03.2009 р. № 4290 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2012/01/2009_650.html
7. Указ Президента України „Про винесення на всенародне обговорення проекту Закону України „Про внесення змін до Конституції України” від 25 серпня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2012/01/2009.html>

УДК 323.21

Денисюк С. Г.
Вінницький національний
технічний університет

ЛЮСТРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Досліджено історичні витоки люстраційних процесів, сутність люстрації та основні її види (державна, економічна і політична). Люстрація аналізується з політико-правової точки зору, розглядаються вимоги до осіб, які підлягають перевірці. Виокремлюються проблемні моменти, які можуть бути використані для боротьби з політичними конкурентами. Акцентується увага на необхідності прискорення реалізації люстрації на основі об’єктивних показників і проведення масштабного очищення влади. Запропоновано низку поправок до закону про люстрацію з метою збільшення його ефективності.

Ключові слова: люстрація, політична люстрація, економічна люстрація, державна люстрація, остракізм, політична еліта, демократія.

Денисюк С. Г.

ЛЮСТРАЦИЯ В УКРАИНЕ: ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Исследованы исторические истоки люстрационных процессов, сущность люстрации и основные ее виды (государственная, экономическая и политическая). Люстрация анализируется с политико-правовой точки зрения, рассматриваются требования к лицам, которые подлежат проверке. Выделяются проблемные моменты, которые могут быть использованы для борьбы с политическими конкурентами. Акцентируется внимание на необходимости ускорения реализации люстрации на основе объективных показателей и проведения масштабного очищения власти. Предложен ряд поправок к закону о люстрации с целью увеличения его эффективности.

Ключевые слова: люстрация, политическая люстрация, экономическая люстрация, государственная люстрация, остракизм, политическая элита, демократия.

Denisyuk S.

LUSTRATION IN UKRAINE: POLITICO- LEGISLATIVE ANALYSIS

The article concerns the historical origin of lustration processes, the nature of lustration and its basic types (public, economic and political). Lustration is analyzed from political and legal point of view, the requirements for persons considered to be checked are scrutinized. The author distinguishes problematic points of lustration processes that can be used to deal with political rivals. Attention is focused on the need to accelerate the implementation of lustration based on objective indicators and making purge of government officials. The author suggests making a number of amendments to the law on lustration to increase its effectiveness.

Key words: lustration, political lustration, economic lustration, state lustration, ostracism, political elite, democracy.

Громадянська непокора, акції протесту в Україні 2013-2014 рр. повинні були сприяти зміні політичної еліти держави, однак на практиці цього не відбулось. Однією з головних вимог Євромайдану стала люстрація, яка повинна практично втілюватись в життя і на неї покладають громадяни великі надії не тільки щодо оновлення влади, повернення до неї довіри, але й перебудови всієї політичної системи держави. Так, за досить короткий проміжок часу було скинуто діючу на той час владу, створено люстраційні комітет, комісії, Громадську раду з люстрації, Громадський люстраційний комітет та ін., ухвалено низку законопроектів щодо обмеження депутатських повноважень (8 квітня 2014 р. Верховна Рада України більшістю голосів прийняла Закон „Про відновлення довіри до судової системи України”, 16 січня 2015 р. ВР України розглядала законопроект про зняття депутатської і суддівської недоторканості та ін.).

16 вересня 2014 р. ВР України був прийнятий Закон № 1682-VII „Про очищення влади”, який не реалізується повною мірою та, крім того, ще потребує суттєвого доопрацювання. Українські громадяни сподівалися, що держава стане на шлях кардинальних змін, а політична еліта (як було обіцяно) реалізує люстраційні процеси.

Про необхідність застосування люстрації в українському політикумі зазначали як відомі політичні сили, лідери, так і активні громадяни, ЗМІ та ін. Зважаючи на вимоги суспільно-політичної практики, виникає необхідність і з точки зору політичної науки звернути більш прискіпливу увагу на це явище, яке, на погляд автора, є вельми актуальним і водночас не до кінця висвітленим у вітчизняній науці. Питанням люстрації цікавилось чимало як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема, таких як: Е. Бланкенбург, В. Дейниченко, І. Левенко, А. Присяжнюк, І. Рибачок, А. Руденко, О. Степаненко, О. Сахно, С. Шевчук та ін. Але комплексного дослідження феномена люстрації та практичних рекомендацій щодо застосування люстрації в українському політикумі поки що немає. Тому доцільним є висвітлення головних аспектів люстраційних процесів у політико-правовій площині в українському суспільстві. Важливо проаналізувати витоки люстраційних процесів, з'ясувати сутність поняття „люстрація” та виявити основні напрямки розвитку та можливі недоліки щодо люстраційних змін в українському політикумі.

Поняття „люстрація” має латинське походження і спочатку відображала процеси, що відбувалися в кризовій Римській республіці у I ст. до н. е. У цей період словом „lustratio” позначали процес заборони посадовим особам, що займали важливі пости в армії та сенаті при диктаторі Сулле (Марії, Помпеї, Цезарі та ін.) займати їх надалі. Іншими словами, це був різновид репресій наступною елітою попередньої, щоправда, виключаючи переслідування і вбивства. Взагалі люстрація передбачала відсторонення представників однієї політичної еліти від влади з заборонаю зайняття посад через те, що вони представляли політичний режим, викритий у злочинах проти людини [1].

Аналогічна процедура, яка передувала сучасній люстрації, існувала у давньогрецьких полісах. Певні особи, за рішенням народних зборів, піддавалися вигнанню, імена тих, хто мав покинути місто, писали на глиняних черепках – „остраках”, звідси й пішла назва вигнання – „остракізм”. Ця процедура була започаткована Клісфеном у 508 р. до н. е. після повалення тиранії синів Пісістрата Гіппія та Гіппарха [2].

Близького до сучасності значення це поняття почало набувати з XIV ст. Поняттям люстрація позначались періодичні описи державного майна для визначення його ціни. Проводились з 1562 р. і до кінця XVIII ст. у Польщі, а в 1778-1876 рр. російськими державними службовцями у Литві, Білорусії й на Правобережній Україні. При цьому фіксувалась чисельність податного населення, його матеріальне становище, склад та цінність земельних угідь та ін. З 1867 р. у західних губерніях Російської імперії діяли люстраційні комісії, які перевіряли правильність інвентарю державних помість [3, с. 158].

Термін „люстрація” застосовувався в якості джерела вивчення історичної демографії Волині другої пол. XVI – першої пол. XVII ст. У той час на території Волині було три типи землеволодіння – приватне, державне й церковне. Саме внаслідок опису державних землеволодінь і утворився такий різновид описово-статистичної документації, як люстрації. За таких обставин люстрації набували значення загальнодержавних обстежень господарсько-фінансового стану королівщин (державних маєтностей) з метою отримання даних про стан та результати експлуатації державних володінь і прибутків, а також обчислення на підставі цього прибутків та витрат розміру державного

податку з королівщин. Саме слово „люстрація” у цей час означає – „оглядати” або „вивчати”. У законодавстві Великого Князівства Литовського термін „люстрація” вперше було вжито 1545 р. у значенні оцінки стану військової справи. Пізніше в сенсі урядового опису державних маєтностей, цей термін вперше було вжито в конституції Пйотрковського сейму 1562-1563 рр. Отже, люстрація – це перевірка королівських маєтностей і староств, що здійснювалась присягними особами, направленими для огляду й детального опису їхнього стану, доходів і повинностей підданих [4, с. 313].

Сучасне тлумачення цього поняття таке: люстрація (від лат. *lustratio* – очищення через жертвопринесення) – в політичному смислі означає очищення влади від старих кадрів, заборона функціонерам попередньої влади займати посади в державному апараті, обиратися у представницькі органи, бути суддями, інколи навіть займатися викладанською діяльністю тощо [5].

Крім того, люстрація виступає політичною формою легітимації нового державного режиму – демократичного/тоталітарного. Звичайно, вона може реалізовуватись і не в суворому правовому полі, оскільки її мета має переважно характер ідеологічного протистояння між новою і старою правлячими елітами [6].

З юридичної точки зору, люстрація – це напрям державної політики, яка повинна реалізовуватись на основі певних законів та за чітко визначеними правилами відповідними людьми. Якщо узагальнити досвід країн, які проводили люстрацію, то її мета полягає у захисті демократії та основ конституційного ладу.

Іншою метою є захист у вузькому смислі: захист безпеки держави від підривної діяльності спеціальних розвідувальних служб інших держав. Проблема активності російської розвідки була й в інших державах, тому вони досить швидко й проводили люстраційні процеси.

Ще одна мета – очищення державного апарату, привнесення до нього нових методів роботи, зокрема, усвідомлення того, що чиновник служить людям. Крім того, державний апарат слід очистити від людей, які були причетні до порушення прав людей та розкрадання майна. І, насамкінець, остання мета – зміна політичної еліти.

У правовій площині люстрація є особливою процедурою перевірки осіб, які після зміни в державі тоталітарної влади на демократичну обіймають державні посади, що

включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці посади на предмет їхнього співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки. З цього приводу, 1990-1993 рр. у постсоціалістичних країнах, зокрема в Естонії, Латвії, Румунії, Угорщині, Чехії, було прийнято закони „Про люстрацію”, що забороняють відповідним особам обіймати деякі державні посади, а також обиратися в органи представницької влади. Одержані під час люстраційної перевірки матеріали, що компрометують ту чи іншу особу, яка займає посаду, включена законом до спеціального переліку, можуть бути публічно оголошені, якщо ця особа добровільно не погодилася залишити займану нею посаду [5].

Виходячи зі сфер застосування люстрація в її сучасному тлумаченні може бути різних видів. Так, люстрація державна – це форма захисту державних інституцій (реального народовладдя) від таємного (від суспільства) впливу на вищих державних посадовців з боку окремих осіб, спеціальних органів, секретних організацій та іноземного впливу. Цей вид люстрації стосується лише окремих державних чиновників усіх гілок влади до народних депутатів України та Президента України й осіб, які претендують на зайняття відповідних посад [7].

Під державною люстрацією фізичних осіб пропонується розуміти процес, спрямований на добровільне повідомлення громадянами (які претендують на зайняття відповідних посад): про їхні таємні стосунки з відповідними секретними службами; про причини перебування за кордоном України; про своє колишнє/дійсне членство в різних політичних та інших організаціях; про фактичне дотримання вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою; про перевірку посадовців (чиновників) усіх гілок державної влади (державних службовців, суддів, народних депутатів), які обіймають вже свої посади, а також претендентів на відповідні посади та претендентів на участь у виборчих процесах (як фізичних, так і юридичних осіб) на предмет їхнього співробітництва зі спеціальними службами [2].

Економічна люстрація, тобто процедура захисту народу, держави та національної економіки від протизаконного впливу на них величезного тіньового капіталу, під якою пропонується розуміти процес, спрямований на: наявне в них та пов’язаних з ними осіб, майна та відповідність його обсягів задекларованим доходам; фактичне дотримання

вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою; перевірку посадовців (чиновників) усіх гілок державної влади, які обіймають посади, а також претендентів на відповідні посади та претендентів на участь у виборчих процесах (як фізичних, так і юридичних осіб) на предмет наявності, законності у них та близьких їм осіб майна, грошових коштів, у т.ч. за кордоном, та відповідності їх рівню задекларованих доходів; використання автоматичних санкцій у вигляді конфіскації в доход держави всього майна люстрованих фізичних та юридичних осіб, яке не було задекларовано під час здійснення процедури люстрації та не було відображено в попередньо поданих податкових деклараціях тощо [2].

Як слушно зазначає экс-президент Грузії М. Саакашвілі, для України вельми важливим є закон про економічну люстрацію. Він означав би, що всі компанії, які оперують в Україні та зареєстровані в офшорі, на різних островах, були б зобов'язані опублікувати імена справжніх власників. Таким чином, було б легко виявити конфлікт інтересів посадових осіб й дієво перекрити корупцію в державних органах. Одночасно це б дозволило виявити і нейтралізувати економічні важелі ворожої іноземної держави, яка досі активно використовує їх для внутрішньої дестабілізації демократичної України [8].

Люстрація політична (державна система захисту народу, держави від узурпації державної влади незаконними діями політичних партій, захисту членів партії від порушень внутрішньопартійної демократії) є процесом, спрямованим на забезпечення публічного надання всіма зареєстрованими партіями, партійними фракціями, а також публічними політиками інформації про свою політичну та фінансову діяльність, про політичні (соціально-економічні, культурні) програми та про результати їх реалізації за відповідні періоди; публічного, системно-упорядкованого та безоплатного для користувачів поширення такої інформації для громадян держави; офіційного щорічного проведення аудиторської перевірки такої інформації та фінансово-партійної діяльності самих люстрованих осіб відповідними державними органами за рахунок самих люстрованих осіб; дотримання партією, організацією демократичних принципів формування керівних і виконавчих органів, належного контролю за їхньою роботою їх, належного звітування, процедур висування кандидатів у виборчі списки у випадках

участі партії, організації у виборчому процесі; завідомо фіктивного створення партії, коли окремі особи купують/реєструють удавану партійну структуру для створення іміджу серйозного політика з метою підтримки бізнесу тощо [2].

Не дивлячись на розмаїття видів люстрації, можна стверджувати, що вони перетинаються і є взаємозалежними. Проте головним є те, що минуло досить багато часу після Євромайдану, але фактично люстрації поки що не відбулось. За приблизними підрахунками вона повинна зачепити приблизно 1 млн. держслужбовців України (міністрів, вищих чиновників, депутатів ВР, суддів, працівників прокуратури та ін.). Згідно з положеннями Закону про люстрацію, особи будуть вважатися такими, які не пройшли перевірку, якщо вони займали посади вищого керівництва з 25.02.2010 по 22.02.2014 р.; якщо займали посади керівників у період з 1.12.2013 по 22.02.2014 р. і не були в цей період звільнені за власним бажанням з органів державної влади; визнані винними у заподіянні шкоди життю, здоров'ю, майну громадян – учасників масових акцій протесту з 21.11.2013 по 22.02.2014 р.; брали участь у затриманні учасників акцій громадянського протесту з 25.02.2010 р. з 22.02.2014 р. включно; працівники правоохоронних органів, які склали або сприяли складанню рапортів, протоколів про адміністративне правопорушення, повідомлень про підозру у вчиненні кримінального злочину, обвинувальних актів тощо стосовно учасників акцій громадянського протесту; державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, які намагалися перешкодити проводити мітинги в період з 21.11.2013 по 22.02.2014 включно, що встановлено в судовому порядку; особи, які закликали публічно до сепаратизму, порушення територіальної цілісності і суверенітету України, розпалювали міжнаціональну ворожнечу; не пройшли перевірку відомостей декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за останні 3 роки та /або не змогли довести законність джерел походження отриманих доходів відповідно до цього Закону; здійснювали корупційні правопорушення, притягнуті до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та ін.

Варто відзначити, що після набрання чинності згаданого закону Кабінет міністрів звільнив 21 високопоставленого чиновника. Стосовно звільнених військових фахівців,

то, враховуючи події на сході України, потрібно надати можливість повертати на роботу людей, які за формальними ознаками є звільненими, але є цінними для обороноздатності України. За даними Міністерства юстиції, на цей час до реєстру люстрованих осіб вже внесено 374 особи, і ця цифра поступово зростає. Однак багато чиновників намагаються оскаржити свої звільнення. Наразі в судах перебуває близько 170 подібних справ. При цьому, більше половини оскаржень зробили працівники прокуратури, 10% оскаржень – від працівників податкової та фіскальної служби, близько 7% – від працівників МВС. Решта – оскарження звільнень працівниками СБУ і представниками інших органів [9].

Проте, як зазначила директор Департаменту з питань люстрації Міністерства юстиції Т. Козаченко, судді та чиновники постійно вигадують нові способи уникнення люстрації. Ще один демарш проти очищення вчинили в Апеляційному суду міста Києва, де після наказу про проведення перевірки ця процедура була відстрочена на півроку [8]. На наш погляд, одним із дієвих механізмів реалізації люстрації є саме правовий, коли проводяться слідчі дії стосовно осіб, які підлягають перевірці, порушують кримінальне провадження і за результатами перевірок та вироку суду виявляється, що особа або зловживала владою, чи порушувала закони, або була гарним працівником.

Очевидним є те, що в Законі про очищення влади є норми, які суперечать трудовому законодавству, звільнення працівників будуть оскаржуватися в судовому порядку. До того ж можливе оспорування закону в конституційному порядку, якщо він суперечить Конституції. Варто акцентувати увагу на тому, що на сьогодні закон про люстрацію часто застосовується вибірково, враховуючи особисті інтереси еліти з метою знешкодження конкурентів, з метою демонстрації демократичних змін, але цей загалом процес проходить надто повільно і часто не об'єктивно. Та справедливості заради слід сказати, що навіть чинний Президент України, який працював міністром в уряді М. Азарова, фактично мав би проходити процедуру перевірки.

Досвід інших держав, які пройшли шлях люстрації, свідчить, що тільки процедура очищення української влади може гарантувати, що європейські субсидії підуть на реформи, а не на збагачення чиновників. Так, розв'язати проблему старих політичних еліт в Польщі в 1999 р. допомогла реформа

місцевого самоврядування, яка фактично децентралізувала державне управління, що обірвало старі корупційні зв'язки маленьких міст із центром. Справжнє перетворення в Польщі почалося тільки в кінці 90-х рр., і найважливішою його рисою тоді була публічність. Польську люстрацію називають м'якою, адже основним інструментом впливу і покарання колишніх чиновників була правда. Можна стверджувати, що економічні перетворення Польщі тісно пов'язані з проведенням люстрації, яка відкрила можливості для прозорого впровадження реформ. Потреба у люстрації в Україні також пов'язана із забезпеченням національної безпеки держави, адже відомо, що й досі в багатьох держструктурах України діють агенти ФСБ, які докладають багато зусиль, щоб звести нанівець досягнення української зими 2013-2014 рр. [10].

Повертаючись до Закону про люстрацію, який ВР України ухвалила 16 вересня 2014 р., слід сказати, що він виявився набагато „м'якішим” порівняно з аналогічними законами у Польщі та Німеччині. За оцінками експертів, він призведе до дефіциту кадрів та є складним для виконання з політико-правової точки зору. Реалізація Закону України „Про очищення влади” торкнеться надзвичайно великої кількості людей і тісно пов'язаний із Законом про запобігання корупції в Україні (від 14.10.2014 р.). Гострою проблемою постане відсутність кваліфікованого кадрового резерву. Однак, як видається, проведення люстрації повинно бути реалізоване якомога швидше, адже в супротивному випадку вона взагалі втратить сенс. Власне, деякі експерти взагалі вважають, що українське суспільство через повільність в реалізації цього процесу вже запізнилось, що позначається сьогодні на його розвитку.

Висновок. Люстраційні процеси в українському політикумі повинні бути швидкими, масштабними й виваженими. Важливим є створення механізму, який унеможливуватиме узурпацію влади у вигляді таємного тиску на органи влади, державних службовців, суддів, маніпулювання ними; виключить можливість таємного співробітництва вищих посадовців держави, суддів (адвокатів) зі спецслужбами, таємними товариствами; сформує дієву систему виявлення фактів незаконного отримання майна та майнових прав державними службовцями, народними обранцями, політичними діячами, фактів приховування ними своїх доходів; недопущення

негативного впливу олігархічних кіл та великого капіталу на посадовців вищого рівня; створить систему громадсько-політичного та державного контролю за функціонуванням політичних партій і громадських об'єднань як суб'єктів формування органів влади тощо.

Вважаємо за доцільне включити у Закон про люстрацію положення про оцінку попередньої влади; передбачити контроль доходів і видатків державних службовців; залучення ЗМІ до процедури люстраційного процесу з метою більш прозорого та повного інформування громадськості та апелювання до Національної спілки журналістів України щодо відповідальності журналістів за достовірність інформації; залучити у процес люстрації таких інституцій, як Державна архівна служба України, Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі та ін.

Отже, люстрація є зміною, очищенням, знищенням тоталітарної системи влади, стосується різних сфер суспільного життя, але найважливішим сьогодні є її втілення в політичній сфері, тому що стосується кардинальної зміни існуючої політичної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костеж С. Люстрація: політичні чистки за ширмою реформ [Електронний ресурс] / С. Костеж. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/analitika/lyustraciya-politichni-chistki-za-shirmoyu-reform-52168.html>
2. Дейниченко В. Концепція перманентної люстрації (очищення) влади в Україні

[Електронний ресурс] / В. Дейниченко. – Режим доступу: <http://kds.org.ua/presentation/dejnichenko-vf-lyustratsiya-permanentnaya-kontseptsiya>

3. Большая энциклопедия в 62 томах. Т. 27. – М.: ТЕРРА, 2006. – 592 с.
4. Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII / І. О. Рибачок // Наукові праці історичного факультету. – 2009. – Вип. XXVII. – С. 310-318.
5. Костюченко С. Люстрація – це не війна з минулим, це боротьба за майбутнє [Електронний ресурс] / С. Костючко. – Режим доступу: <http://www.tyahnubok.info/dopysy/dopysy/005425>
6. Сахно О. Що таке люстрація? З досвіду країн соціального табору [Електронний ресурс] / О. Сахно. – Режим доступу: <http://www.lustration.org.ua>
7. Степаненко О.Г. Політична люстрація : теоретичні засади поняття / О. Г. Степаненко // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комп-лексу „Кієво-Могилянська академія”]. Сер.: Політологія. – 2014. – Т. 236, Вип. 224. – С. 17-20.
8. Саакашвілі: Україні потрібна економічна люстрація [Електронний ресурс] // Уніан. – 20.08.2014. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/953194-saakashvili-ukrajini-potribna-ekonomichna-lyustratsiya.html>
9. При Мін'юсті утворено робочу групу з удосконалення закону про очищення влади [Електронний ресурс] // Держінформ'юст. – 13.01.2015. – Режим доступу: <http://lustration.minjust.gov.ua/article/read/43>
10. Как вылечилась Польша – рецепт для Украины [Електронний ресурс] // Європейський медіа-центр. – 19 июня 2014. – Режим доступу: <http://www.mediacentr.info/politics/kak-vylechilas-polsha>

УДК 328.188

Самброс А.С.

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

ПОЛІТИЧНИЙ ФАМІЛІЗМ: ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІ ТА ВНУТРІШНІ МЕХАНІЗМИ ФЕНОМЕНІВ

Аналізуються типи політичного фамілізму, а також внутрішні механізми, завдяки яким практики політичного фамілізму встановлюються, функціонують і відновлюються в політичних режимах. Досліджується компаративний зв'язок між політичним та аморальним фамілізмом. Особлива увага приділяється патернам політичного фамілізму в масовій культурі й можливостям їх аналітичного застосування в політичній науці.

Ключові слова: політичний фамілізм, аморальний фамілізм, політична довіра, капітал довіри, політичні режими.

Самброс А.С.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФАМИЛИЗМ: ПРОБЛЕМЫ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ И ВНУТРЕННИЕ МЕХАНИЗМЫ ФЕНОМЕНОВ

Анализируются типы политического фамилизма, а также внутренние механизмы, благодаря которым практики политического фамилизма устанавливаются, функционируют и восстанавливаются в политических режимах. Исследуется компаративная связь между политическим и аморальным фамилизмом. Отдельное внимание уделяется паттернам политического фамилизма в массовой культуре и возможности их аналитического применения в политической науке.

Ключевые слова: политический фамилизм, аморальный фамилизм, политическое доверие, капитал доверия, политические режимы.

Sambros A.

POLITICAL FAMILISM: PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION AND INTERNAL MECHANISMS OF PHENOMENA

This article analyzes the types of political familism and internal mechanisms of its installation, functioning and restoration in political regimes. It studies the comparative relationship between political and immoral familism. Much attention is paid to the patterns of political familism in mass culture and possibilities of their analytical use in political science.

Key words: political familism, immoral familizm, political trust, trust capital, political regimes.

Політичний фамілізм як політологічний феномен не має структурованого предметного поля досліджень, що не дає змоги ефективно використовувати його в якості концептуальної схеми пояснення процесів розподілу влади в політичних режимах.

До теми політичного фамілізму одночасно відносять антропологічні розвідки та праці, присвячені корупції й непотизму, фінансово-економічній довірі в суспільстві, особливостям формування політичних режимів і т.п. Додаткове розвивання предметного поля відбувається через галузеву специфікацію розуміння фамілізму (як суто „соціологічного”, „психологічного”, „політичного”, „біологічного” феномена). Саме тому необхідно звернути більш детальну увагу на внутрішні механізми й різновиди політичного фамілізму, звузити проблемне поле теми й сфокусувати дослідження на розкриття необхідних умов становлення та стабільного функціонування аналізованого феномена.

Отже, вивчення політичного фамілізму має не лише теоретичне, а й практичне значення для сучасної політології.

Метою розвідки є аналіз типів і внутрішніх механізмів політичного фамілізму.

Темі політичного фамілізму присвячено декілька профільних праць: „Моральні основи відсталого суспільства” Е. Банфілдом (1958 р.) , „Похвала непотизму” А. Беллоу (2004 р.), „Культурні зміни і фамілізм”

А. Гарзона (2000 р.). Досліджуваний феномен також побіжно розглядається в низці соціологічних і публіцистичних розвідок: „Довіра: соціальні чесноти і створення благоденства” Ф. Фукуями (1995 р.), „Змушуючи демократію працювати: громадянські традиції в сучасній Італії” Р. Патнема (1994 р.), „Хто процвітає: як культурні цінності формують економічний і політичний успіх” Л. Харрісона (1992 р.), „Політичний фамілізм в Лівані” Дж. Суада (2011 р.).

Враховуючи низьку ступінь вивченості теми політичного фамілізму, а також відсутність матеріалів, що системно досліджують внутрішні механізми й види політичного фамілізму, в межах розвідки необхідно *провести диференціацію типів політичного фамілізму й виокремити базові елементи становлення й стабільного функціонування аналізованого феномена.*

Аморальний і політичний фамілізм: проблема розрізнення й актуалізації феноменів. Аморальний і політичний фамілізм – поняття споріднені, але не тотожні. Аморальний фамілізм – термін, уведений в науковий обіг Е. Банфілдом на позначення загальноприйнятої стратегії поведінки умовної спільноти на півдні Італії (реальне польове дослідження проводилося в муніципалітеті К’яромонте), що полягає в максимізації короткочасної вигоди для своєї сім’ї всупереч інтересам інших членів громади [1].

Політичний фамілізм – це ознака дій індивідів у політичній системі, в якій єдиним стійким соціальним інститутом, що володіє капіталом міжособистісної довіри, є сім'я [2; 3; 4]. Тому справедливо стверджувати, що фамілістичні практики до певної міри поширені в будь-якому політичному режимі, але не кожний режим формує й визначає політичний фамілізм. У цьому розумінні аморальний фамілізм можна вважати крайнім, „модельним” втіленням політичного фамілізму – прямою конкуренцією між сім'ями (у розширеному форматі „мафії”) за владу й ресурси до остаточної перемоги.

Зрозуміло, що концепція „аморального фамілізму”, маючи колосальний аналітичний потенціал, потребує ревізії з огляду на те, що авторський виклад Е. Банфілда був актуальним у геополітичній ситуації середини 50-х років ХХ ст. Тому в сучасній політологічній науці класичний концепт аморального фамілізму зазнає критики.

Наприклад, деякі дослідники [5] не вбачають стійкого взаємозв'язку між рівнем суспільної довіри, економічним і політичним рівнем розвитку соціуму й поширеністю фамілістичних практик. На думку М. Люнге (який спирається на дослідження М. Вебера, Ф. Фукуями й Е. Остром), альтернативний погляд на політичну роль сім'ї полягає саме в тому, що через цей інститут відбувається створення соціального капіталу, передача традицій (в тому числі й політичних) і контроль за дотриманням суспільних норм.

Таким чином, М. Люнге акцентує увагу на односторонності висвітлення негативних елементів „сімейності”. У своїй резонансній статті „Чи був Банфілд правий? Сімейні узи і громадянські чесноти” дослідник намагається довести, що сильні сімейні зв'язки сприяють розбудові суспільства з ефективною системою оподаткування й низьким рівнем злочинності [5].

Праця М. Люнге ґрунтується на масштабних компаративних даних. Однак учений досліджує схильність громадян (та мігрантів) з тієї чи іншої країни до практик „аморального фамілізму” стандартними соціологічними методами, повністю ігноруючи фактологічний аналіз архітектури політичних режимів, на якому базується наукова робота Е. Банфілда.

Оскільки критична розвідка М. Люнге не розкриває причин виникнення й механізмів функціонування практик аморального фамілізму, а лише демонструє рівень їх прийняття представниками певної умовної спільноти, об'єднаної за національним

принципом, ідеї Е. Банфілда потребують іншої моделі концептуалізації.

На нашу думку, політичний фамілізм слід розглядати як аналітичну характеристику будь-якого політичного режиму й застосовувати в певному діапазонно-груповому вимірі (наприклад, у вигляді рейтингу країн/регіонів за рівнем політичного фамілізму). Натомість аморальний фамілізм може слугувати аналітичним інструментом тільки в прив'язці до історичних фактів та „археології політичних режимів”.

Варто зазначити, що поняття політичного фамілізму (на відміну від аморального) не дає однозначної характеристики рівню розвитку або демократизації суспільства. Цей феномен необхідно розглядати з обов'язковим урахуванням додаткових властивостей режиму (наявності чи відсутності інституційних обмежень сімейного покровительства, структури державної еліти, рівня незалежності судової гілки влади, традицій і т.п.). Натомість факт присутності проявів аморального фамілізму слугує вичерпною характеристикою політичної системи.

Сфери застосування: аморальний фамілізм як державна та політичний фамілізм як суспільна стратегії. Розвиваючи концепт аморального фамілізму, можна перенести його й на глобальний історичний рівень для аналізу режимних особливостей деяких держав. Так, загальновідомою є патерналістська сутність тоталітарних режимів. У більшості з них лідер прямо чи опосередковано ототожнювався з „батьком народу”. Відповідно, суспільство розумілося як проекція великої сім'ї, голова якої має абсолютний авторитет. Якщо опустити релігійні корені цього явища, „культ особистості” насправді є нічим іншим, як прагненням нав'язати народові відчуття кровної спорідненості з політичним лідером і бачення держави як одного великого клану.

Найяскравішим зразком реалізації такої стратегії в минулому столітті є штамп „батько народів”, яким пропагандистський апарат СРСР користувався при розробці політичного образу генсека ЦК ВКП(б) Йосипа Сталіна. Аналогічні приклади: Мао Цзедун, Пол Пот, династія Кімів у Північній Кореї. Концептуальні схеми створення архетипу „батька народу” властиві також режимам Сапармурата Ніязова, Нурсултана Назарбаєва, Муаммара Каддафі, Йосипа Броза Тіто, Уго Чавеса, Володимира Путіна і т.п.

При цьому кожне тоталітарне суспільство перебувало в стані постійного протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам. Соціум морально готувався до війни, якої нібито прагнули інші держави. Це розхитувало весь світовий порядок, адже для досягнення загального добробуту ефективнішою була не конкуренція, а співпраця й відмова від гонки озброєнь.

Простежується очевидна аналогія між діями сімейно орієнтованих індивідів у суспільствах аморального фамілізму та стратегією зовнішньополітичної боротьби між державами або союзами держав.

Відсутність еквілібру на світовій геополітичній арені (навіть у плані територіальної стабільності державних утворень) легко пояснити логікою „аморального фамілізму” (аморальної дії), за якою боротьба за вплив стає причиною розв’язання політичних конфліктів.

Таку логіку найкраще демонструє біполярний світ часів розпаду холодної війни (60-х років ХХ ст.). Єдиним реальним фактором, що стримував гравців від тотального конфлікту, був страх перед пірровою перемогою чи можливістю самознищення. При цьому альянси держав не гребували боротьбою за зони впливу на периферії, переводячи політичне протистояння в царину економіки. Ресурси, які могли б витрачатися на розвиток промисловості, утримання соціального сектору, проведення фундаментальних досліджень, пішли на військову підтримку лояльних політичних режимів.

Звісно, логіка „аморального фамілізму” може застосовуватися не лише для пояснення природи міжнародної боротьби за світову гегемонію чи регіональне лідерство.

Набагато перспективнішою виглядає можливість дослідження феномена політичного фамілізму як персональної мотиваційної стратегії індивіда в модерних (капіталістичних) державах, а аморального фамілізму – як стратегії досягнення політико-економічного еквілібріуму в гібридних режимах.

Стратегія виживання особистості в капіталістичній політичній системі полягає в необхідності накопичення максимальної кількості матеріальних цінностей. Збагачення відбувається завдяки безпосередньому праву на володіння, захист і передачу майна в спадок. У книзі „Протестантська етика і дух капіталізму” М. Вебер продемонстрував [6], що примноження матеріальних цінностей є самоціллю індивіда, який знаходиться

в ідейному авангарді капіталістичної системи (протестантизмі).

Добре відомо, що накопичення капіталу (при гарантіях його захисту) сприяє створенню специфічного типу еліти – великої буржуазії. Ідеться про обмежений перелік сімей, що в стійких політичних режимах спромоглися зберегти панівні позиції, а в гібридних – змогли швидко на цих позиціях утвердитися. Такі родини мають величезний вплив на національну та міжнародну політику ще з часів перших модерних революцій.

Якщо реальна владна ієрархія в державі базується на багатстві (наприклад, у демократичних системах доступ до влади обмежений необхідністю продукувати дорогу рекламу, платити обов’язкові застави для участі у виборах, утримувати виборчі штаби і т.п.), у ній неминуче виникає умовний „пул претендентів” на ключові посади. Зрозуміло, що він включає досить обмежену кількість сімей або їх конгломератів, що контролюють основні економічні ресурси країни.

Саме тому політичний фамілізм є невід’ємною частиною сучасного політичного світу. Навіть ідеально вибудовані інституційні обмеження фамілістичних практик (якщо такі існують) у більшості випадків не можуть забезпечити повне народовладдя в політичних режимах, що зосереджують головні владні важелі в руках обмеженої кількості сімей-капіталістів, чії права захищені й нормами міжнародного права, й національним законодавством. Тому політичний фамілізм не слід розглядати лише негативно: зазвичай це явище не суперечить інституціональній сутності суспільства (завдяки легітимності капіталу, силі релігійної чи державницької традиції, високому рівню міжособистісної довіри і т.п.).

Натомість аморальний фамілізм у сучасному світі – завжди ознака перманентної дестабілізації системи, відсутності інституційних обмежень фамілістичних практик, що створює сильний резонанс між елітою й масами в суспільстві, що постійно пригнічується силою або інтенсивною ідеологічною обробкою (створенням образів внутрішніх і зовнішніх ворогів – провокаторів, терористів і т.п.).

Актуальне поле аморального й політичного фамілізму

Для виявлення актуального поля дослідження звернемося до аналізу аморального фамілізму на пострадянському просторі.

Деякі науковці ставили під сумнів можливість застосування цього поняття до посткомуністичної дійсності. Наприклад, білоруська дослідниця А. Широканова, спираючись на дані European Values Study 2008 р., підкреслює, що значущість сім'ї в пострадянських суспільствах нижча, ніж у західноєвропейських [7]. Причому матеріальна й психологічна функції родини відіграють для громадян більш істотну роль, ніж відтворення й соціалізація. Однак і рівень недовіри в пострадянських країнах вищий, ніж у західноєвропейських. Порівнюючи ступінь значущості сімейних цінностей і градус громадянської байдужості, А. Широканова доходить висновку, що на пострадянському просторі можна говорити про атомізм, а не аморальний фамілізм.

Але враховуючи безумовний зв'язок між відсутністю ефективних інститутів обмеження практик політичного фамілізму (принаймні в державному секторі) й поступовим сповзанням частини посткомуністичних режимів до стану аморального фамілізму, погодитись з дослідницею важко.

Розпад СРСР був пов'язаний передусім з кризою усталених соціальних інститутів і втратою населенням почуття „стабільності”, надії на майбутнє. Це змусило багатьох шукати духовно-довірчу компенсацію в таких базових інститутах, як сім'я і релігійні громади. Ряд колишніх комуністів-високопосадовців, зокрема й відомих українських політиків (серед яких і перший президент України Леонід Кравчук), змінили свої політичні переконання на консервативні й націоналістичні. Комуністичний фанатизм змінився демонстративною релігійністю політичної еліти й пошуком національних політичних традицій.

Через втрату довіри до політичної системи й економічну нестабільність вирішальну роль у соціальному просуванні стала відігравати сім'я: її фінансовий капітал, кількість „корисних знайомих” в органах державної влади, силовий потенціал і т.п. Після розпаду нібито монолітного соціуму на атоми громадяни почали сприймати всіх державних функціонерів як „одноосібників”, які думають лише про власний добробут. При цьому кожен із них прагне на місце чиновника чи політика, аби працювати лише на збагачення власної сім'ї. В умовах низького рівня життя та слабкої громадянської активності такий світогляд вкладається в уявлення про аморальний фамілізм. Про це свідчить, наприклад, величезний успіх фільму „Брат” (1997), що

відкрито акцентував увагу на приматі родинних зв'язків над будь-якими іншими (корпоративними, релігійними тощо).

Найяскравіше політичний фамілізм проявляється в блокуванні вищих поверхів владної ієрархії для соціальних ліфтів. Якщо початок існування СРСР відзначався високою вертикальною мобільністю, то в останнє „радянське” десятиліття нормальною практикою кар'єрного зростання стало номенклатурно-сімейне покровительство. Це закривало систему для осіб, які могли б запровадити принципово необхідні зміни для підвищення її ефективності в умовах нового часу.

Політичний фамілізм притаманний навіть цивілізованам демократичним державам (Сполученим Штатам, Франції, Великобританії). Так, президент США Джон Кеннеді призначив генеральним прокурором свого брата Роберта (цілком у дусі фамілістичних традицій клану Кеннеді). У різний час у Білому домі хазяйнували два Джорджі Буші – батько і син. А ще один Буш є серед можливих кандидатів у президенти на виборах 2016 року.

У державах, де демократія не реалізувалася або лише проходить процес становлення, ситуація набагато гірша, адже політичний фамілізм без інституційних обмежень приречений на стрімку мутацію у фамілізм аморальний. Наприклад, у Північній Кореї фактично утвердилася династія Кімів з безальтернативною передачею влади у спадок. Подібна практика, на думку багатьох, готується президентом Білорусі Олександром Лукашенком, який планує передати владу одному зі своїх синів – чи то Віктору, чи то Миколі [8]. До сімейного скандалу 2013 р. наступником президента Узбекистану Іслама Карімова мала стати його дочка Гульнара [9].

Одним із найприкметніших прикладів відвертого аморального фамілізму в європейських країнах був режим комуністичного диктатора Ніколае Чаушеску в соціалістичній Румунії, де існував культ особистості не лише самого Чаушеску, а і його дружини – малограмотної робітниці, яка отримала статус першого віце-прем'єра й академіка. Крім неї, керівні посади дістали й інші численні родичі правителя. Навіть пес Чаушеску отримав чин полковника армії [10], що дає багатий матеріал для дослідження можливого діапазону суб'єктів „розширеної сім'ї” в суспільствах, уражених практиками аморального фамілізму.

Однак актуальне поле досліджуваного явища не обмежується лише схемами розподілу влади. Воно пов'язане з, можливо, найцікавішим політологічним феноменом – корупцією. Так, однією з найбільш корумпованих держав пострадянського простору є Киргизія. Шведський політолог Й. Енгвалла присвятив свою докторську дисертацію процесу перетворення держави на інвестиційний ринок, на якому громадяни можуть купувати (орендувати) посади для отримання величезної адміністративної ренти, на прикладі Киргизстану [11]. Дослідник виділив дві важливі умови придбання посади: наявність достатньої кількості грошей (ресурсна умова) і кланових зв'язків (умова довіри). Таким чином, корупція, що є перешкодою для нормального функціонування політичного режиму, лишається невід'ємним інститутом держави, пронизаної практиками аморального фамілізму.

В Україні показовим щодо політичного фамілізму можна вважати сумнозвісний парламент VII скликання, істотна кількість депутатів якого перебувала в родинних зв'язках між собою або з членами уряду. На його прикладі легко продемонструвати кореляцію між виборчими правилами й розвитком політичного фамілізму. Примітивні виборчі моделі (на кшталт мажоритарного принципу одноосібної перемоги в разі отримання умовної більшості голосів) призводять до кланового розподілу прохідних округів.

Усього до Верховної Ради України VII скликання входило 12 сімейних груп [12], що є найбільшим показником за всю історію вітчизняного парламентаризму. Збільшення кількості родинних представництв у 2012 р. було спровоковано поверненням до змішаної мажоритарної системи. Зрозуміло, що використання державних чи особистих бізнес-ресурсів більш виправдане для зиску членів власної сім'ї, оскільки рівень взаємного контролю та довіри між родичами набагато вищий, ніж між депутатами, яких об'єднує партійність. Довіра, як політичний фактор партнерства, сприяє збільшенню сімейних представництв у парламенті та, як свідчить дослідження Й. Енгвалла, легітимізує розвиток політичної корупції та кровної кругової поруки.

У майбутньому зростання кількості сімейно-політичних союзів варто очікувати на рівні місцевих рад після проведення відповідних виборів у 2015 р. Можливі різні варіанти розвитку сімейного представництва, але воно обов'язково відбудуватиметься

там, де місцевий бізнес і адміністративна влада вже знаходяться під контролем обмеженої кількості сімей.

Політичний фамілізм: правила успадкування

Головним внутрішнім механізмом політичного фамілізму є правила успадкування ресурсів і статусів. Цей аспект є ключовим елементом для розуміння специфіки політичного фамілізму в усіх політичних режимах.

Слід зазначити, що загальні схеми успадкування тотожні для переважної більшості суспільств. Вони базуються на кількох важливих принципах, що формують правила передачі капіталів і визначають фамілістичну мотивацію індивідів. При цьому найпоказовішим предметом для дослідження цих схем можуть слугувати монархічні режими, у яких міжособистісна передача державної влади відбувається безпосередньо в межах окремої сім'ї.

Аналіз історії розвитку сучасних європейських держав свідчить, що норми та стандарти розподілу ролей між членами родин в аграрних суспільствах повністю відповідали практикам правлячих династій (з окремими відхиленнями в бік лібералізації правил успадкування при формуванні абсолютистських режимів – наприклад, можливістю перебування на престолі монарха-жінки).

Важливо враховувати, що в доіндустріальних суспільствах сім'я була основою економіки, оскільки родинні ролі доповнювалися аграрно-виробничими. Від кількості дітей (робочих рук) багато в чому залежало виживання клану, що призводило до культивування багатодітності як необхідної умови добробуту й безпеки.

Зі збільшенням кількості населення в Європі та вичерпанням основного ресурсу – придатної до сільськогосподарської [13] обробки землі – почали поширюватися норми, що сформуливали дух сучасного політичного фамілізму й визначили принципи успадкування капіталів за *майоратом* і *прімогенітурою* (*первородством*).

Майорат – продукт феодальної епохи, що започаткував процес формування професійних страт і протоіндустріальних сімей. Цей принцип, утілений у юридичних нормах, полягає в тому, що земельний наділ, який належить сім'ї, цілком передається в спадок одному нащадку (як правило – старшому сину).

Саме майорат вивів на історичну сцену сучасну нуклеарну сім'ю, характерну для

західних суспільств. Її структурна окремішність була спровокована й доведена до межі розвитком апарату модерної держави й перенесенням функцій виховання, освіти, релігії, військової служби та урядування на нові державні інститути. Це сприяло стрімкому поширенню фамілістичних практик, що більше не блокувалися жорсткою соціальною ієрархією й фактичною неможливістю переходу з однієї суспільної верстви до іншої.

Отже, розвиток капіталізму й формування класу буржуазії створили той політичний фамілізм, до якого ми звикли, – у вигляді прагматичних сімейних кланів, що накопичують фінансові, промислові, силові, інформаційні й інші ресурси з метою збільшення своїх владних можливостей і досягнення міцної адгезії з вищими шаблями державної влади.

З погляду правил передачі капіталів і статусів важливу роль відіграють також засади *прімогенітури*, поширені монаршими сім'ями на весь соціум у вигляді легітимної традиції.

Прімогенітура – система передачі влади в монархічних режимах за принципом первородства [14]. Існує п'ять типів *прімогенітур* за статевими особливостями успадкування.

1. *Матрилінійна прімогенітура* – система передачі влади лише за жіночою лінією. У Європі такого формату не існувало.
2. *Патрилінійна (агнатична) прімогенітура* – схема успадкування престолу, що виключає жінок. Цей класичний патріархальний інструмент передачі влади, добре відомий з часів салічних законів (V-VI ст. н.е.), зараз діє в Ліхтенштейні.
3. *Абсолютна (шведська) прімогенітура* – система, в якій престол займає старший нащадок без огляду на стать. Сьогодні впроваджена в більшості європейських монархій (Нідерландах, Данії, Норвегії, Швеції, Бельгії, поступовий перехід до такого формату розпочала Великобританія).
4. *Когнатична (кастильська) прімогенітура* – схема, за якою між двома спадкоємцями з рівними правами на отримання престолу пріоритет віддається чоловікові. Іншими словами, жінка може успадкувати владу лише за відсутності прямих нащадків монарха за чоловічою лінією. Ця система поки що діє в Іспанії й Англії, що планують переходити на абсолютну *прімогенітуру*.

5. *Агнатично-когнатична (австрійська) прімогенітура* – схожа на когнатичну система, в якій жінка посідає престол тільки за відсутності жодного представника династії чоловічої статі. Діяла в Австрійській і Російській імперіях.

Історія розвитку *прімогенітури* від патрилінійної до абсолютної розкриває ще одну особливість функціонування фамілістичних практик – *тотальний патріархат*, що лише в останнє століття почав поступово нівелюватися в західних державах (але аж ніяк не в гібридних режимах). Абсолютна *прімогенітура* як авангардний підхід до реалізації права на успадкування престолу демонструє прагнення політичних систем відповідати не тільки критеріям біологічної доцільності, а й феміністичним викликам і необхідності імплементації принципів рівності громадянських прав.

Можна було б припустити, що загальна криза інституту сім'ї, що триває щонайменше з середини ХХ ст., почала поволі знищувати фамілістичні суспільства, переводячи їх у стан егоцентричного постмодерну. Але поступова деструкція фамілістичних соціумів не призвела до зникнення політичного фамілізму, адже рівень довіри між членами однієї сім'ї, навіть з порушеними статусними позиціями і відсутністю колективної самоідентифікації, залишається надвисоким. А в ситуації серйозних соціальних потрясінь родина стає єдиним стабільним „банком довіри”.

Саме тому мода на абсолютну *прімогенітуру* в сучасних європейських монархіях демонструє здебільшого фасадний характер обмеження практик політичного фамілізму й опосередковано доводить, що досліджуваний феномен є мотиваційною основою функціонування будь-якого політичного режиму (з відкритими чи закритими політичними ринками).

Також прикметним є відлуння принципів *прімогенітури* в сучасних політичних реаліях (як у продуктах масової культури, так і в конкретних діях відомих політиків). Так, соціум активно повертається до традиції передачі батьківської справи (а не тільки нерухомого майна й титулів) старшому синові, що виникла в ремісничих гільдіях і середньовічних цехових об'єднаннях. Така практика була зумовлена обмеженістю кількості майстрових місць і необхідністю саморегуляції ринку й виробництва.

Традиція призвела до формування нової верстви – синів, позбавлених майорату та змушених займатися самозабезпеченням. Ці

вільні й відносно освічені люди поповнювали лави церковнослужителів, військових та інших страт, дотичних до держави й публічної сфери.

З часом принцип прімогенітури створив певний „стандарт” розбудови успішних сімейних кланів: старшому сину/нащадку делегувалися батьківські статуси, капітал і повноваження з управління справами родини, а молодші мали розширювати межі впливу сім’ї, працюючи на урядові структури (в тому числі й військові) або займаючись політикою. Така стратегія досі реалізується в демократичних і гібридних режимах.

У відомій книзі М. П’юзо „Хрещений батько” [15], що є квінтесенцією філософії кримінальних кланів, голова могутнього злочинного синдикату Віто Корлеоне стверджує, що за правилами має залишити керівництво родинним кланом своєму первісткові – Сонні Корлеоне, який, на його думку, є „поганим Доном”. А от наймолодшого сина Майкла Віто бачить щонайменше американським сенатором. Трагедія полягає в тому, що після смерті Сонні керівництво синдикатом і статус „хрещеного батька” переходять Майклові, позбавляючи його перспективи стати публічним політичним лідером.

Реальний історичний приклад – родинний клан четвертого президента України Віктора Януковича. Вітчизняні журналісти неодноразово зазначали, що всім сімейним бізнесом Януковичів і їхніх партнерів керував первісток президента Олександр [16]. Його молодший брат Віктор був народним депутатом VI і VII скликань і активно працював у громадському секторі, вибудовуючи образ ефективного політичного лідера.

Таким чином, розуміння впливу принципів майорату і прімогенітури на сучасні практики успадкування капіталів є ключем до з’ясування внутрішніх механізмів реалізації політичного фамілізму в гібридних режимах, що відкриває широкі перспективи для діагностування пострадянських політичних режимів на предмет рівня поширення політичного фамілізму, можливостей його адгезії з корупцією й мутації у фамілізм аморальний.

Висновки. Політичний фамілізм передусім є аналітичною характеристикою специфіки делегування політичного капіталу (ресурсів влади) в межах кровноспорідненої групи (родини чи розширеної сім’ї, що включає осіб, котрі мають капітал довіри) в будь-якому політичному режимі. Саме тому в перспективі цей феномен може стати

кількісною величиною, до якої можна застосовувати порядкову шкалу, формуючи діапазонно-групові виміри.

Натомість аморальний фамілізм є якісним „діагнозом” конкретного політичного режиму, що свідчить про масове нехтування інтересами спільноти (суспільства, держави) заради зиску власної сім’ї. При цьому базові внутрішні механізми політичного фамілізму зумовлені історичними принципами успадкування (майорату та прімогенітури), що відображають логіку розбудови капіталістичних суспільств і відповідають їхнім потребам так само, як вимогам класичних національних держав з сильними владними інститутами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Banfield E. The Moral Basis of a Backward Society [Електронний ресурс] / E. Banfield. – Glencoe, Ill.: Free Press, 1958. – 188 p. – Режим доступу: <http://www.giannisilei.it/wp-content/uploads/pdf/Banfield.pdf>
2. Самброс А. Концептуальні межі поняття політичного фамілізму / А. Самброс // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія „Питання політології”. – 2014. – Вип. 26. – С. 94-100.
3. Fukuyama F. Trust: Social Virtues and the Creation of Prosperity / F. Fukuyama. – NY: Free Press, 1995. – 480 p.
4. Garzon A. Cultural change and familism [Електронний ресурс] / A. Garzon // Psicothema. – 2000. – Vol. 12, Sup. 1. – P. 45-54. – Режим доступу: <http://www.psicothema.es/pdf/397.pdf>
5. Ljunge M. Was Banfield Right? Family Ties and Civic Virtues [Електронний ресурс] / M. Ljunge // University Copenhagen and SITE. – Режим доступу: <http://users.unimi.it/brucchiluchino/X/familytiessep11.pdf>
6. Weber, M. The Protestant Ethic and the Rise of Capitalism [Електронний ресурс] / M. Weber. – NY: Courier Dover Publications, 2003. – 292 p. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/reference/archive/weber/protestant-ethic/>
7. Широканова А. Фамілізм как модель солидарности в посткоммунистических странах [Електронний ресурс] / А. Широканова // IV Очередной Всероссийский социологический конгресс „Социология и общество: глобальные вызовы и региональное развитие”. Материалы конгресса. – Режим доступу: <http://www.ssa-rss.ru/files/File/congress2012/part61.pdf>
8. Данейко Е. Может ли преемником Лукашенко стать его сын? [Електронний ресурс] / Е. Данейко // Медиакомпания Deutsche Welle. 27.06.2013. – Режим доступу: <http://www.dw.de/moeght-li-peeemnikom-lukaashenko-statt-ego-starsхий-сын/a-16911777>
9. Walker S. Uzbekistan's feuding first family and the mystery of the president's missing daughter [Електронний ресурс] / S. Walker // The Guardian. – 16.07.2014. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/world/2014/jul/16/uzbekistan-feuding-first-family-mystery-president->

- missing-gulnara-karimova
10. Кубовская Е. Николае Чаушеску: коммунистический император [Электронный ресурс] / Е. Кубовская // Информационно-аналитическая газета „Первая Крымская”. – 2005. – №104. – Режим доступа: <http://1k.com.ua/104/details/9/1>
 11. Энгвалл Й. Кыргызское государство – это и есть коррупция [Электронный ресурс] / Й. Энгвалл // Электронный справочник специалиста по Центральной Азии „ЦентрАзия”. Интервью от 28.03.2013. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1377659100>
 12. Итоги выборов-2012: Группы влияния в ВР VII созыва [Электронный ресурс] // Открытое аналитическое исследование компании РБК-Украина. 27.11.2012. – Режим доступа: <http://www.rbc.ua/rus/vyboru-articles/show/itogi-vyborov-2012-gruppy-vlianiya-v-vr-vii-sozyva-27112012144500>
 13. Антонов А. Институциональный кризис семьи и семейно-демографических структур в контексте социальных изменений и социального неравенства [Электронный ресурс] / А. Антонов // Социология. – 2014. – №1. – С. 3-20. – Режим доступа: <http://demographia.net/journal/2014-04/antonov>
 14. Murphy M. Kinship Glossary: symbols, terms, and concepts [Электронный ресурс] / М. Murphy // Department of Anthropology College of Arts and Sciences The University of Alabama. – Режим доступа: <http://anthropology.ua.edu/Faculty/murphy/436/kinship.htm>
 15. Пьюзо М. Крестный отец / М. Пьюзо. – М.: Эксмо, 2007 – 544 с.
 16. Лещенко С. Любі друзі Олександра Януковича [Электронный ресурс] / С. Лещенко // „Українська правда”. 7.11.2011. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/11/7/6738086/>

УДК 342.8

Макаренко А.С.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ВИБОРЧА ІНЖЕНЕРІЯ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Розглядається питання виборчої інженерії в умовах політичної нестабільності держави. Визначається специфіка проведення та ролі виборів у країнах, котрі не мають стійкої політичної системи та/або перебувають у процесі переходу від авторитаризму до демократії. Ставиться питання про вплив електорального процесу на зміну або збереження існуючої влади, тяжіння держави до демократичного або авторитарного ладу. Визначаються проблеми та необхідні напрямки застосування електоральної інженерії в контексті становлення ефективної політичної системи та запобігання розгортання насилля та силової боротьби.

Ключові слова: вибори, політична нестабільність, гібридні режими, електоральна система, виборча інженерія.

Макаренко А.С.

ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ ИНЖЕНЕРИЯ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Рассматривается понятие избирательной инженерии в условиях политической нестабильности государства. Определяется специфика проведения и роли выборов в странах, где отсутствует устойчивая политическая система и/или происходит процесс перехода от авторитаризма к демократии. Поднимается вопрос влияния электорального процесса на смену или сохранение существующей власти, тяготения государства к авторитарному или демократическому режиму. Определяются проблемы и необходимые направления применения электоральной инженерии в контексте становления эффективной политической системы и предупреждения возникновения насилия и силовой борьбы.

Ключевые слова: выборы, политическая нестабильность, гибридные режими, электоральная система, избирательная инженерия.

Makarenko A.

ELECTORAL ENGINEERING IN THE CASE OF POLITICAL INSTABILITY

The article deals with the concept of the electoral engineering in the conditions of state's political instability. The specificity of elections in countries with no stable political system and/or which are in process of transition from authoritarianism is defined. The distinction between electoral rules that help to replace or contribute to maintain the existing power is analyzed. The directions of using electoral engineering to prevent political violence and deadly conflicts in the conditions of political instability are described.

Key words: elections, political instability, hybrid regimes, electoral system, electoral engineering.

У 90-ті роки ХХ ст. зростає увага до дослідження виборчих систем та електоральної інженерії, що пов'язано з глобальним поширенням демократії – так званої „третьої хвилі” демократизації. Для будь-якої країни, що відходить від авторитарного режиму, постає необхідність створення електоральної системи, що змогла б втримати демократичні трансформації. Тому є необхідним дослідження того, як формується електоральна система в моменти зміни режиму і політичної нестабільності, та як вона впливає на перебіг трансформаційних процесів. В умовах зміни політичного режиму рішення щодо цього питання приймаються у несприятливих умовах, в ситуації браку часу, досвіду, компетентних виконавців і прозорих механізмів. А нестабільна політична система, в свою чергу, є найбільш чутливою до типу виборчої системи порівняно зі сталими [1]. Актуальність цієї проблеми є очевидною для України, котра мала досвід перегляду результатів виборів і зміни влади через масові протести, а сьогодні перебуває в умовах суттєвої політичної нестабільності та продовжує пошук ефективної виборчої системи. Питання електоральної інженерії та виборів в умовах політичної нестабільності розглядається у працях таких авторів, як П. Норріс, Д. Фаррелл, М. Дюверже, А. Рейнольдс, С. Липсет, Р. Таагепера, М. Шугарт, Б. Грофман, Г. Кокс, С. Бірч, В. Банс, Ш. Волчк, Б. Голдсміт, Ч. Бучер, Д. Семенович, А. Совмія, Т. Даннінг. В Україні дослідженням цього питання займаються Ю. Шведа, В. Бебик, М. Афанасьєва, І. Бекешкіна, А. Романюк, Д. Ковриженко.

Перехід до демократії як процес становлення основ демократичного політичного ладу характеризується співіснуванням інституційних елементів авторитаризму й демократії та непевністю результату [2, с. 374]. Встановлення політичного режиму, що отримав назву конкурентного авторитаризму, є

одним із характерних наслідків процесів демонтажу авторитарних режимів і спроб переходу до демократичного правління. Такі режими характеризуються співіснуванням елементів авторитаризму та демократії в тих чи інших пропорціях, але зі збереженням боротьби за владні посади. Проте оскільки боротьба за владу відбувається у невірному та нетривкому політичному полі, то можновладці часто використовують різноманітні техніки для забезпечення свого переобрання, починаючи від погроз та залякування до маніпуляцій з процесом виборів. Саме тому вибори в подібних умовах часто призводять до нездорової спадкоємності влади, а не до зміни політичних лідерів або правлячих коаліцій [3, с.43]. Принциповим є питання того, чи можуть вибори загострювати ситуацію та нести небезпеку країнам, що тільки-но досягли певної мінімальної стабільності політичної ситуації, хай навіть за рахунок послаблення демократичних і посилення авторитарних тенденцій, або, навпаки, вони послаблюють можливість становлення авторитарних режимів, що будуть використовувати насилля як засіб досягнення політичних цілей, і посилюють вірогідність мирних змін? Збереження авторитарної влади в умовах гібридних політичних режимів для значної кількості громадян може видаватися гарантом стабільності та поступового сталого розвитку суспільства, а зміна влади – порушенням звичного перебігу подій і новим витком політичної боротьби на різних рівнях. Налагодження механізму зміни влади та попередження остаточного становлення авторитарного режиму веде до позитивних наслідків у довгостроковій перспективі, проте у більшості випадків означає певний відкат у короткостроковому періоді. П. Норріс зауважує, що раніше міжнародні організації сприймали досягнення ефективного, належного державного управління як розкіш, що може бути відкладена на

пізніший термін, після того, як базові суспільні потреби будуть задоволені. Натомість прийшло нове розуміння, згідно з яким встановлення демократії є неодмінною передумовою розвитку людського потенціалу та подолання бідності, нерівності, етнічних конфліктів та ін. [4, с. 3]. Проте щодо масової свідомості, то стратегічні розрахунки виборців, що займають різні з принципової точки зору позиції щодо суті цього питання, позначаються на результатах волевиявлення.

Отже, постає питання електоральної інженерії у країнах з нестабільним політичним режимом. Адже в подібних умовах результати волевиявлення можуть провокувати різні наслідки, в тому числі пов'язані з використанням насилля. Дослідники Р.Таагепера та М.С.Шугарт говорять про те, що особливості електоральної системи здатні викликати значні наслідки і навіть розпад країни. При цьому вони стверджують, що змінити виборчі правила набагато легше, ніж багато інших складових політичного устрою, саме тому електоральна система – багатообіцяюче поле для політичної інженерії, хоча легкість зміни правил гри не слід перебільшувати. Проте вони слушно зауважують, що абсолютної свободи у виборі електоральної системи не існує, оскільки вона обмежена місцевими політичними умовами та традиціями, а електоральні системи досить інертні [5]. Існують діаметрально протилежні погляди на трактування терміна виборчої інженерії. Умовно їх можна поділити на дві групи – перша зводить це поняття до інструменту маніпуляцій з боку владних сил для забезпечення власних інтересів, друга розглядає його як цілеспрямовану зміну правил проведення виборів, що мають проводитись неупереджено задля загального блага [6, с.77]. Перша група здебільшого характерна саме для дослідників з перехідних країн, і подібне викривлення терміна ілюструє існуючі у них реалії, адже у країнах розвинутої демократії використання методів виборчої інженерії владними акторами у власних цілях розглядалося б вже в контексті виборчих махінацій. У гібридних режимах дії зацікавлених акторів можуть виходити за рамки правового поля і включати в себе використання погроз і залякування, підкуп, фальсифікації результатів волевиявлення, фізичне насилля, тому конструювання виборчих правил під конкретного актора на цьому фоні відсувається на другий план, і

через це може бути некоректно віднесена не до порушень виборчого процесу, а до електоральної інженерії. У країнах зі змішаним режимом особливо яскраво простежується конфлікт двох вищезгаданих підходів, адже конструювання електоральних правил часто використовується не заради подолання проблем держави, а задля досягнення власних цілей владними силами та для узурпації влади. Розв'язання цієї проблеми є доволі складним. Громадський контроль влади в країнах з нестабільною політичною ситуацією в цілому слабкий, а складність і багатогранність питання підбору виборчих правил робить його якісне суспільне обговорення надто ускладненим. Світовий досвід пропонує такі варіанти підготовки та утвердження виборчих реформ: методи прямої демократії (суспільні слухання та референдум, Нова Зеландія); спеціально створені незалежні комісії (Незалежна Комісія щодо електоральної системи у Великій Британії, Технічний Комітет з виборчої реформи у Замбії); використання існуючих неспеціалізованих правових інстанцій (Правова Комісія у Канаді); парламентські комітети (постійні, наприклад, Об'єднаний постійний комітет з питань виборів у Австралії, або тимчасові); внутрішньопартійні, міжпартійні та парламентські дискусії (Колумбія, Мексика) [7, с.11-12].

Одна з провідних світових дослідників електоральних систем П.Норріс описує два підходи до використання електоральної інженерії. Теорія культурної модернізації ґрунтується на тому, що електоральна інженерія має спиратися на сформовані у кожної людини очікування щодо темпів змін, здатних впливати на її поведінку, та припущення щодо необхідності зміни формальних інституційних правил. Відповідно до альтернативної теорії інституціоналізму, офіційні правила мають визначати виборчі стимули для партій, політиків і громадян, а не пристосовуватися до вкорінених і звичних соціальних норм та моделей поведінки. За допомогою випереджаючого застосування електоральної інженерії можливо вирішити багато соціальних питань. При цьому П.Норріс зауважує, що кожній державі необхідна оцінка наявності можливостей і необхідності обмежень „насадження” демократії шляхом інституціональної техніки. П.Норріс вважає, що результатом електоральної інженерії мають бути вибори, вільні від насилля, погроз, підкupu, фальсифікацій, порушень,

систематичного шахрайства та навмисного прихованого маніпулювання. Не повинно допускатися придушення опозиційних партій, всі виборчі процедури мають бути чесними, прозорими та ефективними [8].

Актуальним є питання ролі виборів у наростанні політичної нестабільності та насилля, особливо в частково демократичних чи соціально-етнічно фрагментованих суспільствах. Дослідники Б.Голдсміт та Ч.Бучер здійснюють аналіз, на основі котрого доходять висновку, що вибори рідко бувають небезпечними, навіть якщо відбуваються у складному політичному чи етнічному контексті. Навіть більше, вибори, як правило, знижують шанси розгортання політичної нестабільності у країнах з високою етнічною фрагментацією [9, с.1]. Думка про те, що вибори можуть ставати „спусковим гачком” серйозної політичної нестабільності та масового насилля є доволі поширеною, і дійсно неможливо заперечувати, що сплески насилля часто відбуваються саме під час виборів та оголошення їх результатів. Б.Голдсміт та Ч.Бучер наводять дані, згідно з якими у період з 1971 до 2005 року 53% випадків серйозної політичної нестабільності мали місце саме впродовж виборчих періодів. З іншого боку, вони зауважують, що приклади насильства можуть відвертати увагу від менш драматичних, але більш поширених наслідків, не пов'язаних з нестабільністю та застосуванням сили. Вибори можуть стабілізувати країни, направляючи політичну боротьбу у мирне русло і даючи альтернативу силовому конфлікту. Таким чином, їх можна розглядати як ключовий елемент у структурі політичних можливостей держави [9, с.2].

Серед дослідників немає єдиного погляду на розуміння відносин між виборами та політичною нестабільністю і насиллям. У цілому дослідники виділяють два конкуруючих підходи: вибори можуть бути заміною насилля, або насилля може втручатися в електоральний процес як засіб досягнення виборчих цілей та, відповідно, вступати в протиріччя з його основним змістом [10]. Тобто або вибори слугують стратегічною заміною політичного насильства, або насилля стає стратегічним доповненням електоральних змагань. Отже, які механізми роблять вибори приводом до загострення політичної ситуації, а які сприяють стабільному розвитку? У літературі з цього питання зустрічається три основні приводи, що під час виборів ведуть до нестабільності: підлив електорального

процесу з боку чинної державної влади, незадоволення опозиційних груп результатами виборів, використання насилля в електоральному процесі [9, с.6].

Результати виборів у конкурентних авторитарних режимах в цілому можуть спричинити розвиток ситуації у двох напрямках: посилення влади та поступове встановлення таким чином режиму фактичного наслідування влади і перетворення виборів у декоративний елемент політичної системи, або навпаки, посилення демократизації та відхід від авторитаризму. Дослідники вказують на те, що характерною рисою для конкурентних авторитарних режимів посткомуністичних країн є посилення авторитаризму у роки перед важливим вибором, формування об'єднаної опозиції напередодні цих виборів і масові народні протести незгодних з результатами виборів [3, с.46]. І основним фактором успіху демократичних змін є те, наскільки ефективні стратегії застосовувала опозиція та її прихильники для максимізації своїх шансів на перемогу у боротьбі за владу [3, с.47].

Як відомо, особливості виборчої системи держави можуть здійснити певний вплив на її політичне поле. Використання державою тієї чи іншої електоральної моделі впливає на ряд параметрів політичної системи, таких як: кількість партій; масштабність представництва малих партій і поглядів меншин; масштаб представництва різноманітних груп населення, сформованих за гендерними, расовими, релігійними та ін. ознаками; ступінь диспропорційності при виділенні місць для партій, що отримали рівну кількість голосів; імовірність створення однопартійного уряду; тривалість перебування кабінетів при владі; „чутливість” влади до зміни вподобань електорату; конфлікти між президентом та парламентом та ін. [11, с.29]. Тут слід згадати закони М.Дюверже: „вибори, що проходять за форматом відносної більшості в один тур, схильні до продукування двопартійності”, а „система повторного голосування у два тури та пропорційне представництво схильні продукувати багатопартійність” [12, с. 85]. Мажоритарна виборча система схильна консолідувати партії та обмежувати їхню кількість, часто до двох партій широкого представництва, таким чином, виборці мають чітко окреслений вибір; обмежує можливість екстремістських партій; сприяє формуванню сильного однопартійного уряду; за цієї системи формується конкурентна опозиція; виборцям просто

зрозуміти і використовувати цю систему. Проте система „переможець отримує все” означає, що значна частина голосів виявляється „змарнованою” – мають місце диспропорційні результати; менші партії виключені з представництва; кандидатом-переможцем може виявитись кандидат, що здобув підтримку з незначною перевагою; створюються бар’єри до обрання кандидатів від меншин; обмежується розвиток багато-партійних систем; вона є чутливою до маніпуляцій із межами виборчих округів [13]. Тобто саме мажоритарні системи сприяють загостренню двополусної боротьби між владою та опозицією, і, відповідно, підвищують ризики політичної нестабільності та використання насилля через масові протести з боку опозиції. Пропорційна система, в свою чергу, дозволяє сформувати законодавчий орган з представників широкого спектру політичних рухів у суспільстві, включаючи меншини; менша кількість виборців залишається не представленою, а їхні голоси „змарнованими”, таким чином заохочується участь у виборах [13]. За системи пропорційного представництва до влади приходять багато партій і, відповідно, уряди, з одного боку, є менш внутрішньо стабільними, ніж уряди, сформовані однією партією, проте принципово важливим є те, що коаліційні уряди вимагають політики компромісів, що позитивно впливає на перспективи стабілізації політичного поля.

Отже, враховуючи вищесказане, вважається доцільним, що в нестабільних змішаних режимах слід уникати ефектів мажоритарних систем, які працюють за принципом „переможець отримує все”. У такому випадку боротьба за владу будь-якими способами може видаватися більш вигідною, ніж визнання електоральної поразки у такому виборчому циклі. Існування для того чи іншого політичного актора навіть мінімальної можливості прийти до влади шляхом виборів може виявитися достатнім для відмови від силового сценарію, тому що ризики та видатки використання насилля високі. Провладні сили мають забезпечити собі достатню підтримку, що також має відвадити їх від використання сили. Іншими словами, виборча система за таких умов має сприяти тому, щоб політичні актори, котрі не отримали найбільшу кількість голосів, все одно отримали доступ до реальної влади. У виборчих правилах мають бути закладені механізми, що попереджуватимуть отримання влади однією групою інтересів, сприятимуть її розподілу між кількома

групами та направлятимуть їх до необхідності утворення коаліцій, що, в свою чергу, має впливати на їх стратегічні розрахунки та специфіку політичної риторики. Це можуть забезпечити саме пропорційні системи. Доступ багатьох зацікавлених сил до прийняття рішень та підготовка до наступного електорального циклу мають зробити насилля не вигідним і неефективним засобом досягнення влади, а переведення політичної боротьби у русло виборчого суперництва – стабілізувати політичне поле.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлова Л. Реформування виборчої системи в контексті модернізації українського парламентаризму [Електронний ресурс] / Л.І. Павлова. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P4.pdf
2. Антошевський А. Перехід до демократії: аналіз випадку Польщі / Анджей Антошевський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – С. 373-385.
3. Bunce V. Defeating Dictators: Electoral Change and Stability in Competitive Authoritarian Regimes / Valerie J. Bunce, Sharon L. Wolchik // World Politics. – 2010. – Vol. 62, №1. – P. 43-86.
4. Norris P. Electoral engineering: voting rules and political behavior / Pippa Norris. – Cambridge university press, 2007. – 375 p.
5. Таагепера Р. Описание избирательных систем [Електронний ресурс] / Рейн Таагепера, Мэтью С. Шугарт. – Режим доступу: http://www.olisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicaci_i_Polisa/T/1997-3-10-Taagepera_Shugart_pisanie_izbiratelnix_sistem.pdf
6. Макаренко А.С. Становлення електоральних правил: поняття виборчої інженерії / А.С. Макаренко // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія „Питання політології”. – 2014. – №1111. – С. 77-81.
7. Wall A. Engineering Electoral Systems: Possibilities and Pitfalls / Alan Wall, Mohamed Salih. – NIMD, 2007. – 22 p.
8. Коматовский В. Избирательная инженерия [Електронний ресурс] / В.Н. Коматовский. – Режим доступу: http://www.vladizbirkom.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=1224&catid=64&Itemid=183
9. Goldsmith B. Elections and Political Instability: Ballots to bullets, voting to violence? [Електронний ресурс] / Benjamin E. Goldsmith, Charles Butcher, Dimitri Semenovich, Acort Sowmya. – Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract=2074874>
10. Dunning T. Fighting and Voting: Violent Conflict and Electoral Politics / Thad Dunning // Journal of Conflict Resolution. – 2011. – Vol. 55, №3. – P.327-339.
11. Грофман Б. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Бернад Гроффман, Эндрю Рейнольдс // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических

- институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 3. – Харьков: Константа, 2005. – С. 29-70.
12. Норрис П. Электоральное реформирование и фрагментированная многопартийность: механические и психологические эффекты избирательных систем и их влияние на развитие партийной системы / Пиппа Норрис // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Вып. 3. – Харьков: Константа, 2005. – С. 71-105.
13. Wall A. Electoral Systems Briefing Paper [Електронний ресурс] / Alan Wall. – Режим доступу: <http://elections.cvu.org.ua/index.php?i=381>
14. Farrell D. Electoral Systems, Parties and Voters: A Comparative Overview [Електронний ресурс] / David M. Farrell. – Режим доступу: www.hkdf.org/seminars/001021/farrell.doc

УДК 321:[342.511:323.39](575.4)

Осадчук І. Ю.

Львівський національний університет
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ „ПАТРОНАЖНОГО ПРЕЗИДЕНТАЛІЗМУ” В ТУРКМЕНИСТАНІ

Проаналізовано поняття: „політичний клас”, „політична еліта”, „правлячий клас”, „правляча еліта”, „патронажний президенталізм”. З’ясовано роль президента та його найближчого оточення у процесі формування правлячої еліти Туркменістану. Визначено особливості функціонування правлячої еліти в контексті „патронажного президенталізму” в Туркменістані.

Ключові слова: система правління, політичний клас, політична еліта, правлячий клас, правляча еліта, патронажний президенталізм, президент Туркменістану.

Осадчук І. Ю.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРАВЯЩЕЙ ЭЛИТЫ В КОНТЕКСТЕ „ПАТРОНАЖНОГО ПРЕЗИДЕНТАЛИЗМА” В ТУРКМЕНИСТАНЕ

Проанализировано понятия: „политический класс”, „политическая элита”, „правлящий класс”, „правлящая элита”, „патронажный президентализм”. Выяснена роль президента и его ближайшего окружения в процессе формирования правящей элиты Туркменистана. Определены особенности функционирования правящей элиты в контексте „патронажного президентализма” в Туркменистане.

Ключевые слова: система правления, политический класс, политическая элита, правящий класс, правящая элита, патронажный президентализм, президент Туркменистана.

Osadchuk I. Y.

FEATURES OF FORMATION AND FUNCTIONING OF RULING ELITE IN THE CONTEXT OF PATRONAL PRESIDENTIALISM IN TURKMENISTAN

Concepts of political class, political elite, ruling class, ruling elite, patronal presidentialism are analysed. The role of the president and his entourage during the formation of the ruling elite of Turkmenistan is ascertained. Features of functioning of ruling elite in the context of patronal presidentialism in Turkmenistan are defined.

Key words: system of government, political class, political elite, ruling class, ruling elite, patronal presidentialism, president of Turkmenistan.

У вітчизняній і зарубіжній політичній науці системи правління країн пострадянського простору часто іменують „патронажним президенталізмом”. Особливе місце у такій системі правління займає правляча еліта. Яскравим прикладом системи „патронажного президенталізму” є суперпрезидентська система правління в Туркменістані. Метою дослідження є визначити особливості формування та функціонування правлячої еліти в контексті „патронажного президенталізму” в Туркменістані.

Дослідження феномена „патронажного президенталізму” знаходимо у роботах М. Ларюель, Ю. Мацієвського, М. Моммзен, Т. Пауера, І. Скулкіна, О. Фісуна, Г. Хейла, П. Чейсті, Н. Чісмена. Аналіз особливостей формування та функціонування правлячої еліти в контексті „патронажного президенталізму” в Туркменістані представлений у працях М. Ларюель, С. Горака.

Політична еліта – це найобдарованіші (або ті, хто вважає себе такими), тобто провідна частина політичного класу. Політичний клас – це усі, хто причетний до управління суспільством. У свою чергу, *правлячий клас* – це ті, хто реально має владу, а *правляча (владна) еліта* – це авангардна частина правлячого класу [1].

Спираючись на визначення Г. Хейла [2, с. 137-138], спробуємо дати своє розширене визначення патронажного президенталізму: це система правління, за якої президент обирається в результаті всенародного голосування на певний фіксований термін (в окремих системах з тоталітарним чи авторитарним політичним режимом президента обирають або призначають довічно), причому він наділяється значними формальними (інституційними) повноваженнями по відношенню до інших державних органів, а також має неформальні (неінституційні) повноваження, засновані на патронажно-клієнтельних відносинах, які пронизують політико-економічні процеси у суспільстві. Для прикладу функціонування такої системи ми обрали Туркменістан. Посада президента була запроваджена в Туркменістані в 1990 р. Тодішній перший секретар ЦК Компартії та голова Верховної Ради Туркменської РСР С. Ніязов був обраний президентом 27 жовтня 1990 р. шляхом всенародного голосування. 27 жовтня 1991 р. було проголошено незалежність країни. Після прийняття Конституції Туркменістану в 1992 р. президент запропонував провести нові вибори глави держави. 21 червня 1992 р. він як єдиний кандидат був обраний президентом

уже незалежного Туркменістану. 22 жовтня 1993 р. С. Ніязову постановою Меджлісу (парламенту) було присвоєно титул глави туркмен всього світу – „Туркменбаші” (згодом „Туркменбаші Великий”) [3]. За результатами референдуму, що відбувся 15 січня 1994 р., повноваження президента С. Ніязова були продовжені до 2002 р. на другий термін без проведення перевиборів у 1997 р. [4]. У грудні 1999 р. – Народна Рада (Халк Маслахати) Туркменістану прийняла рішення про довічне президентство С. Ніязова. У серпні 2003 р. С. Ніязов був обраний довічним головою Народної Ради [3]. Варто зазначити, що в Туркменістані у 1992–2008 рр. поряд із однопалатним парламентом (Меджлісом) функціонував вищий представницький інститут Халк Маслахати (Народна рада), що складався з 2507 членів, причому деякі з них обиралися (наприклад, депутати Меджліса), а решта призначалася президентом (зокрема, члени уряду; хякіми, які здійснювали виконавчу владу на місцях) [5]. Вибори до Народної ради відбулися у 1992, 2003 та 2007 рр. При цьому всі кандидати на цих виборах належали до пропрезидентської партії – Демократичної партії Туркменістану.

Наприкінці 1990-х рр. у правлячій еліті сформувалися дві основні групи впливу: „економісти” та „силовики”. Першу представляли „економісти” на чолі з головою Центрального банку Х. Оразовим та віцепрем’єр-міністром Є. Курбанмуратовим (відповідав за паливно-енергетичний комплекс) [6]. Х. Оразов і колишній посол Туркменістану в Туреччині Н. Ханамов, з метою уникнення ув’язнення, були змушені емігрувати з країни. У 2002 р. Б. Шихмуратов, колишній міністр закордонних справ і посол Туркменістану в Китаї (з 2001 р. один із провідних лідерів опозиції до режиму Туркменбаші), був засуджений до довічного позбавлення волі за організацію замаху на президента С. Ніязова. У 2005 р. були звільнені тодішній віцепрем’єр-міністр Є. Курбанмуратов і глава управління справами апарату президента Р. Сапаров. Унаслідок політики усунення „економістів” з політичної арени в системі влади залишилися здебільшого „силовики”. Провідною силовою структурою стала охорона президента Туркменбаші під керівництвом генерала А. Реджепова. Генерал зумів до 2006 р. сформувати потужну групу своїх клієнтів, які були призначені в усі силові структури. Крім того, „протеже” А. Реджепова вважався і тодішній віцепрем’єр-міністр, а сьогодні

президент Туркменістану Г. Бердимухамедов. У президентській адміністрації С. Ніязова особливе місце відводилось нетуркменам (росіянам за походженням) – заступнику управління справами апарату президента О. Жадану, секретарю президента В. Умнову та помічнику президента В. Храмову (один із головних розробників культу особистості С. Ніязова).

Після смерті Туркменбаші правляча еліта зробила всі необхідні кроки для того, щоб зберегти свою владу на формальному і неформальному рівнях. З політичної боротьби були виключені всі потенційні конкуренти. Г. Бердимухамедов (виходець із Ахальського веляту, який працював в уряді республіки і вважався одним із найближчих соратників С. Ніязова) був визначений як найбільш прийнятна кандидатура для виконання ролі нового президента („туркмена № 1”). Навіть найвпливовіший політик на момент смерті Туркменбаші – генерал А. Реджепов не ризикнув висунути свою кандидатуру, оскільки сам неахальського походження. Роль решти кандидатів на президентських виборах 2007 р. зводилася до формування ілюзії альтернативних виборів [6]. Виявилось, що опозиція не була готова до швидкої реакції на смерть Туркменбаші та на миттєвий договір існуючих еліт щодо кандидатури Г. Бердимухамедова на посаду глави держави.

Правляча еліта Туркменістану, яка склалася на момент смерті Туркменбаші, почала змінюватися відразу ж після виборів президента 2007 р. Президент Г. Бердимухамедов поставив за мету утвердження режиму особистої влади. Характерною для такого режиму виявилася і доля людей, які фактично висунули Г. Бердимухамедова на посаду президента. Йдеться про угруповання А. Реджепова та його оточення (силові міністри). Першим був звільнений з посади міністра внутрішніх справ А. Рахманов. У липні 2007 р. генерал А. Реджепов був засуджений на 20 років позбавлення волі, а його син, полковник національної безпеки Н. Реджепов – на 13 років. Обидва були визнані винними в корупції та використанні службового становища у корисливих цілях. У жовтні 2007 р. повноваження міністра національної безпеки склав генерал Г. Аширмухаммедов (офіційно звільнений „у зв’язку з проханням про звільнення з роботи за станом здоров’я”) [6].

У свою чергу на вищі державні посади були призначені вихідці з Гьокдепінського етрапу (району) Ахальського веляту.

Зокрема, міністром культури і телерадіомовлення був призначений К. Чариярдурдієв. У цьому контексті варто згадати також виконуючого обов’язки голови Меджлісу (парламенту) А. Нурбердієву (з 23 лютого 2007 р. – голова Меджлісу). Важливе місце у складі правлячої еліти зайняла також сім’я Г. Бердимухамедова. Зокрема, син президента С. Бердимухамедов у червні 2012 р. був призначений заступником міністра сільськогосподарства [5].

26 вересня 2008 р. у Туркменістані була проведена конституційна реформа, відповідно до якої кількісний склад депутатів парламенту збільшено до 125. Крім того, була ліквідована Народна Рада. Конституція у редакції 2008 р. не визначала Туркменістан як однопартійну державу [7]. Зауважимо, що парламентські вибори 2008-2009 рр. були першими виборами з часу здобуття країною незалежності, в яких брали участь і інші партії, окрім пропрезидентської Демократичної партії Туркменістану. Отже, президент Г. Бердимухамедов, отримавши свої повноваження, почав діяти незалежно від своїх патронів. Протягом перших місяців президентства Г. Бердимухамедов зумів відстояти своє становище „туркмена № 1”, розправившись з найбільш небезпечними потенційними конкурентами. На цьому етапі таку конкуренцію склали ті, хто допоміг Г. Бердимухамедову потрапити в крісло президента (насамперед А. Реджепов та його оточення) [6]. У лютому 2012 р. Г. Бердимухамедов був переобраний на посаду президента. Підсумовуючи, зазначимо, що особливостями формування та функціонування правлячої еліти в контексті „патронажного президенталізму” в Туркменістані є такі: 1) закритість і величезна дистанційованість (економічна, політична) правлячої еліти від населення; 2) сімейно-клановий характер правлячої еліти (трайбалізм у країні виражається у домінуванні представників племені текінців у складі правлячої еліти) [8]; 3) еліта функціонує в рамках суворої ієрархії, де пріоритетними є особиста відданість президенту та спільність походження; 4) основна боротьба в середовищі еліти йде за право поширити свій вплив на главу держави та інші елітні угруповання, а вже за допомогою цього – на державний і суспільний розвиток; 5) порядок і механізми врегулювання відносин всередині правлячої еліти визначаються президентом країни та його найближчим оточенням. У подальших дослідженнях основною метою буде аналіз суперпрезиденталізму в Туркменістані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рудич Ф. Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення (частина 1) [Електронний ресурс] / Ф. Рудич // Віче. – 2009. – № 9. – С. 25-27. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1449>
2. Hale H. Regime Cycles: Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia / H. Hale // World Politics. – 2005. – Vol 58., № 1. – P. 133-165.
3. Туркменбаши (Ниязов) Сапармурат Атамуратович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/person2.php?&st=1014156229>
4. Руденко В. Как стать вечным президентом. Современная практика использования „гласа божьего” [Електронний ресурс] / В. Руденко // Политический журнал. – 2006. – № 35-36 (130–131). – С. 5-7. – Режим доступу: <http://www.politjournal.ru/preview.php?action=Articles&dirid=172&tek=6264&issue=177>
5. Агабаев Х. Туркменистан как частный огород для президентской семьи [Електронний ресурс] / Х. Агабаев. – 2012. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1342854060>
6. Горак С. Туркменистан после Туркменбаши. К вопросу о трансформации режимов личной власти [Електронний ресурс] / С. Горак // ПОЛИТЭКС. – 2007. – № 3. – Режим доступу: <http://www.politex.info/content/view/382/30/>
7. Туркмения – новая конституция, новое Возрождение, старые проблемы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ca-news.info/2008/09/29/8>
8. Шустов А. Постсоветский трайбализм – клановые элиты стран Центральной Азии. 2008. [Електронний ресурс] / А. Шустов. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1208944620>

УДК: 32 019

Кудрявцев О. Ю.

Харківський національний університет
міського господарства ім. О. М. Бекетова

ЕЛЕКТРОНИЙ УРЯД: ЕВОЛЮЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Динамічний розвиток інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) детермінує активізацію процесів впровадження електронного врядування задля ефективності комунікації на рівні „суспільство-держава”. Здійснено концептуалізацію дефініції „електронний уряд” у політологічному контексті. Проаналізовано Сингапурську модель електронного уряду. Виявлено проблематичність впровадження електронного врядування в Україні.

Ключові слова: електронний уряд, електронне держава, інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), демократизація.

Кудрявцев А. Ю.

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО: ЭВОЛЮЦИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Динамичное развитие информационно-коммуникативных технологий (ИКТ) детерминирует активизацию процессов внедрения электронного правительства для эффективности коммуникации на уровне „общество-государство”. Осуществлена концептуализация дефиниции „электронное правительство” в политологическом контексте. Проанализирована Сингапурская модель электронного правительства. Выявлена проблематичность внедрения электронного правительства в Украине.

Ключевые слова: электронное правительство, электронное государство, информационно-коммуникативные технологии (ИКТ), демократизация.

Kudryavtsev A.

E-GOVERNMENT. EVOLUTION OF THE STATE

The dynamic development of information and communication technologies (ICTs) determines the process of implementing e-government for the effectiveness of communication at the level of „society-state”. Carried out the conceptualized definition of „electronic government” in the context of political science. Analyze of the Singapore model of electronic government were made. The difficulty of implementing e-government in Ukraine were revealed.

Key words: electronic government, electronic state, information and communication technology (ICT), democratization.

Інформаційно-комунікативні технології, які прийшли в наше життя, докорінно ламають його підвалини. Те, що здавалося звичним ще десяток років тому, сьогодні розглядається як пережиток минулого. Не є винятком і сфера державного управління. Нові технології не просто автоматизують управлінські процеси, вони докорінно трансформують самі принципи організації політичної влади. Одним із таких нововведень на вістрі прогресу є система електронного уряду. Актуальність цього поняття зумовлена перш за все концептуальною невизначеністю цього терміна в контексті швидких темпів розвитку сучасного світу, які спонукають нас все гостріше відчувати мінливість усталених форм соціального регулювання, застарілість традиційних підходів до організації взаємодії держави й суспільства. Радянський досвід бюрократичного управління більше не є прийнятною й ефективною моделлю держави. Не в останню чергу цьому сприяє прискорений розвиток інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), механізмів і способів організації комунікацій як на рівні суспільства, так і на рівні „суспільство-держава”.

Концепція електронного уряду бере свій початок із теоретичних розробок західних політологів у рамках теорії інформаційного суспільства (Д. Белл, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма). Згодом це поняття стало предметом розгляду багатьох теоретиків як західних (Х. Гібер, Р. Гібсон, Р. Катц, М. Кастельс, М. Кітсінг, К. Макнат, І. Масуда, Г. Ортофер, М. Порат, Т. Стоуньєр, Р. Транумюллер, С. Уорд, Дж. Фонтейн та ін.), так і вітчизняних (А. Баранов, О. Голобуцький, В. Горбатенко, А. Дубас, А. Емельяненко, В. Коляденко, В. Недбай, А. Соснін, А. Силенко, А. Шевчук та ін.).

Метою статті стала концептуалізація дефініції „електронний уряд”, виявлення його базових характеристик. *Завдання* статті полягає у визначенні вітчизняних перспектив запровадження електронного уряду на основі аналізу світових досягнень.

Динамічний розвиток ІКТ детермінує активізацію механізмів запровадження електронного уряду для формування оптимальних процесів комунікації на рівні „суспільство-держава”. Офіційна політика нашої держави за останнє двадцятиріччя невпинно прагне до демократичних цінностей, принципів та ідеалів. Демократичні перетворення, які почалися ще за часів СРСР, однією з найважливіших цілей мають побудову

сучасного розвиненого соціуму – громадянського суспільства. Останнє у свою чергу не може існувати без правової держави. А як відомо, серед базових принципів правової державності – суверенність народу, яка повинна бути закріплена конституційно, а згодом і традиційно. Тоталітарна модель державного устрою не сприймає ідею народного суверенітету як таку, оскільки не має в цьому ніякої необхідності, більш того, бачить у ній для себе певні загрози. Однак сучасні світові тенденції до занепаду тоталітарних режимів дають можливість зробити висновок щодо загальносвітових трендів в напрямку демократизації, а, отже, суверенітет народу – явище, яке набуває значущості навіть у тих суспільствах, які до сьогоднішнього дня не відрізнялися прихильністю до ідей лібералізму й демократизму.

Однією зі світових тенденцій, що характеризують демократичні процеси, є повсюдне прилучення широких верств населення до розробки та обговорення важливих суспільно-політичних рішень. Такі елементи прямої демократії знайшли своє віддзеркалення в спрощених механізмах комунікації між владою і суспільством не тільки на стадії зворотного зв'язку, коли відбувається аналіз суспільної значущості прийнятих рішень і здійснених заходів, а й на початкових етапах підготовки й ухвалення відповідних законів і розпоряджень. Якщо розглядати сучасні політичні системи крізь призму механізму їхнього функціонування, як це робить німецький соціолог і політолог К. Дойч у своїй комунікативно-інформаційній моделі, то стає зрозумілим важливість зворотного зв'язку не тільки на останній четвертій стадії циклу функціонування системи, а й на перших трьох [1]. Безумовним є те, що саме новітні ІКТ здатні надати таку можливість.

Однією зі сторін зазначеного явища є феномен електронного уряду. Аналіз наявної літератури з зазначеної проблематики показав недостатню розробленість багатьох аспектів запровадження та функціонування різних моделей електронного уряду, враховуючи особливості нашого суспільства. До визначення терміна „електронний уряд” (e-government) у провідних політологічних школах існують різні підходи. Під електронним урядом розуміють „результати трансформаційних змін у сфері управління та надання державних послуг, які дають можливість жителям і бізнесу знаходити нові можливості для розвитку в новій інформаційній ері” [2, с.8]. Водночас ООН у

своєму щорічному звіті щодо дослідження проблем і перспектив впровадження електронного уряду в загальносвітовому масштабі наводить визначення електронного уряду як „можливість і готовність державного сектора до розгортання ІКТ для підвищення рівня знань та інформованості суспільства” [3, с. 13].

На думку А. В. Франгулової, „електронний уряд – це зміна зовнішніх і внутрішніх відносин державних організацій на основі можливостей мережі Інтернет, інформаційних і комунікаційних технологій з метою оптимізації надаваних послуг, підвищення ступеня залучення суспільства до питань державного управління та вдосконалення внутрішніх бізнес-процесів” [4, с. 11]. Суть будь-якого проекту „електронного уряду”, зазначає І. В. Агамірзян, полягає у створенні корпоративної інформаційної системи національного масштабу [5].

Очевидно, що політичні аспекти електронного управління нерозривно пов'язані з економічними. Однак, на нашу думку, термін „електронний уряд” є не зовсім коректним з точки зору розуміння цілісної концепції електронного держуправління. Це пов'язано з тим, що у світовій політичній практиці під терміном „e-gov” розуміється не тільки виконавча гілка влади, а взагалі комплексний процес управління, що включає в себе всі гілки влади. Тому більш коректно в цьому випадку буде говорити про „електронне врядування” або „електронну державу”, навмисно уникаючи використання терміна „електронна демократія” через те, що він звужує сферу використання ІКТ в управлінні тільки стосовно демократичних режимів. Адже елементи ІКТ можуть ефективно використовуватися і в недемократичних режимах, хоча в цій ситуації вони переслідують дещо інші цілі (виконуючи скоріше функції контролю над особистістю з боку держави, ніж спрощення механізмів участі громадян „в державі”).

Показовим є досвід країн, які є лідерами у впровадженні ІКТ в процес державного управління, зокрема, механізмів і способів реалізації зазначених проектів. Відповідно до щорічного звіту ООН [6], станом на 2012 р. лідерами в залученні ІКТ в процеси держуправління є Південнокорейська республіка, Нідерланди, Великобританія, Данія та ін.

У той же час світові лідери в цьому рейтингу постійно змінюються. Разом із тим всі ці держави досягли високих результатів в силу комплексності та ґрунтовності підходу до впровадження зазначеного явища. Досить наочним є досвід впровадження електрон-

ного уряду в Сінгапурі, розробкою проблематики якого займається Сінгапурський університет спільно з урядом. Відповідний звіт був опублікований у 2008 р. [7]. Теоретична модель електронного уряду включає в себе серед іншого індикатори готовності держави і суспільства до впровадження електронної системи управління, а саме:

1. Базовий рівень – присутність в мережі Інтернет. На цьому етапі держава впроваджує інформаційні сайти та портали для надання різноманітної тематичної інформації населенню. У такому випадку присутня тільки одностороння взаємодія.

2. Другий рівень – це взаємодія органів держуправління з населенням. На цьому рівні присутня проста комунікація, зосереджена на самому відомстві.

3. Здійснення операцій. Цей рівень характеризує технічну й соціальну готовність і здатність держави і суспільства організувати повноцінну систему електронної взаємодії, що включає в себе підсистеми електронних платежів, електронного документообігу, міжвідомчі бази інформації і т. ін.

4. Трансформація. Цей рівень характеризує тісну й постійну, вертикальну і горизонтальну інтеграцію держави і суспільства на основі ІКТ [8, с. 4]. На ранніх етапах становлення електронної держави в Сінгапурі необхідність вирішення існуючих проблем змусило ввести технологічний план „Технічна Архітектура Комплексу Послуг (SWTA)” в 1999 р. У викладеному контексті, на думку С. Паллаба, взаємопов'язана структура уряду включає п'ять блоків [8, с. 39]:

1. розробка бізнес-архітектури,
2. розробка інформаційної архітектури,
3. розробка архітектури рішень,
4. розробка технічної архітектури,
5. проектування та розгортання архітектури адміністрування.

Весь подальший розвиток був пов'язаний з вирішенням технічних проблем і орієнтувався на базові принципи суспільної взаємодії.

Слід відзначити величезну роль приватного сектора в побудові Сінгапурської моделі електронного уряду, яка не в останню чергу була пов'язана з особистою зацікавленістю бізнесу в розвитку якісної та прозорої системи взаємодії з державою.

Отже, аналіз світового досвіду впровадження систем електронного уряду дозволяє зробити висновки щодо складності і довготривалості цього процесу. Проте основним фактором успішності подібних проектів в будь-якому суспільстві є зацікавленість усіх

суб'єктів соціальної взаємодії в реалізації зазначених явищ.

У нашій країні вже існують певні нормативні передумови для реалізації концепції електронного врядування. Так, ще в 1998 був прийнятий „Закон про національну програму інформатизації” та „Закон України про інноваційну діяльність”. А в грудні 2010 р. Кабмін схвалив „Концепцію розвитку електронного урядування в Україні”, виділивши понад 3 млн. гривень на її реалізацію.

Проте державні ініціативи можуть не дати очікуваного ефекту через цілий ряд об'єктивних причин. По-перше, на сьогодні у сфері державного управління не спостерігається прямої зацікавленості в реалізації зазначеної концепції. Причини цього можуть бути різні: від елементарної цифрової безграмотності до небажання боротися з хабарництвом, подоланню якого цей проект повинен активно сприяти. Адже боротьба з корупцією – один із важливіших мотивів упровадження електронного урядування в більшості країн.

По-друге, важливою проблемою є низький рівень комп'ютерної грамотності серед широких верств населення, тобто їхня практична невідповідність до такої форми взаємодії з державою. Цю проблему слід вирішувати комплексно, за допомогою всієї вертикалі освіти, починаючи зі школи і закінчуючи інститутами перепідготовки фахівців.

По-третє, однією з можливих перешкод на шляху реалізації зазначеної концепції може стати відсутність власного прикладного програмного забезпечення й очевидна необхідність запозичення зарубіжних напрацювань. У цьому контексті не можна не погодитися з думкою А. Баранова: „Тільки створення загальної атмосфери затребуваності роботи із широким використанням сучасних комп'ютерних технологій, з одного боку, і політичної волі – з іншого, сформує умови для швидкого створення електронного уряду” [9].

Загальна атмосфера відчуття необхідності подібних змін може принести очікувані плоди. Втім, здійснювати ці заходи потрібно швидко, оскільки ІКТ, що динамічно розвиваються, не стоять на місці.

Таким чином, для впровадження в Україні електронного врядування необхідно,

щоб кожен суб'єкт суспільного життя – як державна влада, так і бізнес разом з громадянами – бачили реальні суспільно значущі вигоди для всіх разом і кожного окремо, а це вимагає формування комплексного підходу до реалізації завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control / K. W. Deutsch. – London; New York: The Free Press of Glencoe, 1963. – 316 p.
2. Roadmap for E-government in the Developing World [Електронний ресурс] / The Working Group on E-Government in the Developing World // Pacific council on international policy. – April 2002. – Режим доступу: http://www.itu.int/wsis/docs/background/themes/egov/pacific_council.pdf
3. UN Global E-government Readiness Report 2005 [Електронний ресурс] // From E-government to E-inclusion // United Nations. – Режим доступу: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan021888.pdf>
4. Франгулова Е. В. Сущность концепции „электронное правительство” и мировой опыт ее реализации / Е. В. Франгулова // Вестник Астраханского гос. технического университета. Серия: Управление, вычислительная техника и информатика. – 2010. – №1. – С. 10-14.
5. Агамирзян И. В. Мировой опыт реализации концепции электронного правительства / И. В. Агамирзян // Информационное общество. – М., 2002. – Вып. 1. – С. 56–62.
6. United Nations E-Government Survey 2012 [Електронний ресурс] // United Nations Public Administration Programme. – Режим доступу: http://www2.unpan.org/egovkb/global_reports/12report.htm
7. Singapore's e-Government Journey and Experience [Електронний ресурс] // Lim Hooi Ling e-Government Leadership Centre // Institute of Systems Science. – 2008. – 30 September. – Режим доступу: [http://www.caribank.org/titanweb/cdb/webcms.nsf/AllDoc/F3065DECD38BABA00042574D6004BD0F5/\\$File/LIM-Singapore.pdf](http://www.caribank.org/titanweb/cdb/webcms.nsf/AllDoc/F3065DECD38BABA00042574D6004BD0F5/$File/LIM-Singapore.pdf)
8. Паллаб С. Архитектура электронного правительства Сингапура: проблемы, практика и тенденции [Електронний ресурс] / Саха Паллаб // Национальный университет Сингапура. – Режим доступу: http://www.nc.gov.ua/menu/publications/doc/elektronn_urad/GEA_v_Singapore_28Dr.Pallab_Saha_29.pdf
9. Баранов О. Електронний уряд в Україні? Буде! Коли? [Електронний ресурс] / О. Баранов // Дзеркало тижня. – 2002. – № 1. – 5 січня. – Режим доступу: http://dt.ua/SOCIETY/elektronniy_uryad_v_ukrayini_bude_koli-26881.html

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

УДК 321:004(477)

Авксентьєва Т.Г.

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

СУСПІЛЬНЕ ПОРОЗУМІННЯ В УКРАЇНІ ЯК ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стабільність розглядається як динамічний стан політичної системи, можливості якої дозволяють ефективно реагувати на виклики, адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін. Для українського суспільства одним із найважливіших факторів стабілізації є збереження та посилення загальнонаціонального порозуміння стосовно ключових цілей та цінностей розвитку. Аналізуються моделі стабільності. Стверджується, що стабільність в українських умовах передбачає діалектику об'єктивних соціально-економічних показників, вибору конструктивних пріоритетів державної політики, спільних зусиль держави та суспільства з формування інформаційного простору, відповідного цінностям загальнонаціонального соціокультурного поля.

Ключові слова: політична стабільність, фактори та моделі стабільності, порозуміння, адаптивність, ефективність.

Авксентьєва Т.Г.

ОБЩЕСТВЕННОЕ СОГЛАСИЕ В УКРАИНЕ КАК ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Стабильность рассматривается как динамическое состояние политической системы, возможности которой позволяют эффективно реагировать на вызовы, адаптироваться к внутренним и внешним изменениям. Для украинского общества одним из важнейших факторов стабилизации является сохранение и усиление общенационального согласия относительно ключевых целей и ценностей развития. Анализируются модели стабильности. Утверждается, что стабильность в украинских условиях предусматривает диалектику объективных социально-экономических показателей, выбора конструктивных приоритетов государственной политики, общих усилий государства и общества по формированию информационного пространства, соответствующего ценностям общенационального социокультурного поля.

Ключевые слова: политическая стабильность, факторы и модели стабильности, согласие, адаптивность, эффективность.

Avksent'yeva T.

SOCIAL CONSENT IN UKRAINE AS FACTOR OF POLITICAL STABILITY: CHALLENGES AND PROSPECTS

Stability examines as a dynamic condition of political system, effective reaction on challenges, adapt to inside and outside changes. The one of the most important factor of stabilization is maintenance of national consent about key positions and values of development in Ukraine. Models of stability are analyzed. It is underlined in Ukraine stability provides dialectics of objective social and economic indicators, selection of constructive priority of government politics, common efforts of government and society in formation of informational space that corresponded to values of common national sociocultural field.

Key words: political stability, factors and models of stability, consent, adaptivity, efficiency.

Цінність стабільності як ключового критерію ефективної політики проходить крізь всю історію людства. Наявність стабільності держави, політичної системи в цілому виступає запорукою соціально комфортного суспільства. Вона відбивається у змозі політичних інститутів давати швидкі та адекватні відповіді на виклики розвитку. Стабільність поєднує у собі, з одного боку, те, що система зберігає свої певні межі, можна сказати, підтримує специфіку моделі, з іншого – набуває адаптації через зміни та відповіді на постійні імпульси втрати рівноваги. Таким чином, стабільність як критерій політичного розвитку втілює як вимоги збереження спадковості, так і врахування модернізації.

Стабільність вимірюється функціональними якістьми системами, які визначаються у техніко-технологічних особливостях, виборі інституційної моделі. Це „організаційне тіло” ефективної або неефективної (за умов відсутності стабільності) політики. Однак ще з давніх часів політичні філософи як важливу складову виділяли якісний вимір стабільності. Саме в ньому відбивається аксіологічна складова суспільної моделі: цінності, що є пріоритетними для суспільства, засади комунікативної взаємодії в межах політичного простору, вибір ціннісних смислів розвитку. У концентрованому вигляді зміст критерію стабільності у якісному вимірі становить наявність суспільного порозуміння стосовно основних цілей та цінностей розвитку. Для суспільства, що зазіхає на визначення соціально комфортного згода як відносно стратегії політичного управління, так і вагомих його тактичних складових, є необхідною. За такої умови усім членам суспільства забезпечується свобода як безпека, що гарантується законами держави та підтримується тим самим суспільним порозумінням.

Відомо, що, на жаль, стабільність може мати якісні показники, які протилежні виміру безпеки для всіх мешканців держави. Тотальна стабільність, на відміну від динамічної моделі, не передбачає важливість широкого конструктивного порозуміння. Якраз вона базується на ціннісному псевдосинтезі, який є паліативою неспроможності суспільства та політичної системи сформувати якісно стабільне соціокультурне поле спільної ідентичності. Тотальний вектор стабільності підміняє спільний ціннісний зміст розвитку суспільства штучно нав'язуваними пріоритетами. Проведення цих

пріоритетів забезпечується поєднанням, з одного боку, технології відкритого примусу, а з іншого – застосуванням маніпулятивного впливу для просування ціннісного псевдосинтезу у суспільну свідомість.

Сьогодні, як ніколи, за новітньої історії України, проблема набуття стабільності динамічного типу критично загострилась. Мабуть, українське суспільство опинилося саме на початку завершального етапу розбудови української державності. Загостреність ситуації, на нашу думку, зумовлена тим, що відсутність динамічної моделі стабільності призвела до найбільш несприятливих тенденцій для перспектив розвитку української державності. Втрата контролю влади над певною часткою території держави, наявність громадянського протистояння та посилення тенденцій на прояви соціальних протестів у зв'язку з погіршенням соціально-економічної ситуації. Ці явища красномовно свідчать про вкрай небажану якість дестабілізації: непередбачуваність розвитку, тобто стан, коли вплив випадковості у розвитку критично підвищується. Непередбачуваність свідчить про те, що керованість соціальними процесами з боку влади значною мірою втрачена. Поки що зберігається інерція попереднього етапу розвитку, однак за умов зростання соціально-економічних проблем можлива її втрата. Отже, перед українським суспільством і владою сьогодні постає нагальна потреба динамічної стабілізації, яка б дала змогу відновити стрижні керованості політичною системою та запобігти будь-якій можливості чергових майданів, вплив яких на сталий розвиток заздалегідь передбачити неможливо.

За часів набуття незалежності Україна мала велику стабілізуючу основу у наявності суспільного порозуміння. Ми можемо назвати цю модель порозуміння джерельною. Порозуміння стосувалося антитоталітарних настанов, тому що суспільство втратилося від духовної несвободи радянської моделі, а отже, обрало незалежний демократичний вектор розвитку. Слід підкреслити, що майже одноставно українські громадяни сформували ціннісний вектор спільного соціокультурного поля. Зрозумілим є той факт, що українці обрали перспективи безпечної, конкурентоспроможної держави. Джерельна модель порозуміння характеризувалась високим рівнем патріотизму, підтримки держави. Напружені у соціально-економічному плані 1990-ті роки все ж таки

були відзначені прихильністю суспільства до визнання легітимності влади. Цінність для громадян незалежної держави, очікування надбань демократії були для української влади справжньою „золотою акцією” та шансом для виправдання суспільних експектацій, надали часовий проміжок для маневрів. Однак сьогодні ми бачимо, як політична еліта та обрана модель політичної влади втратили більшу частку того, що джерельно мало українське суспільство у плані суспільного синтезу. Більш того, аналіз подій минулого свідчить про використання владою технологій бінарних опозицій, побудови образів „друг – ворог”, „свої – чужі”, „переможець отримує все”. Відсутність ефективної політики та конструктивних пропозицій суспільству в аксіологічній площині, на жаль, підмінялися застосуванням технологій розколу суспільства (про що неодноразово свідчать мапи електоральних розколів України). Застосування таких технологій та підміна прагматичних завдань ефективного керування творенням міфологемних образів було спрямоване на „втечі від свободи” влади, яка неспроможна повною мірою брати на себе політичну відповідальність. Ще Е. Фромм у однойменній праці переконливо визначив, як на індивідуальному та суспільному рівнях відбувається „втеча від свободи”, і це призводить до пошуку зовнішніх сил перекладання власної відповідальності. В українських умовах ми спостерігаємо довготривале зниження відповідальності влади. Логічним є те, що ефективна реалізація національних інтересів не була пріоритетом політичного керування. Для підтвердження цієї тези будь хто може звернутися до статистичних показників системного падіння у різних сферах суспільного життя в Україні.

В історії різних суспільств є чимало прикладів того, як влада, неспроможна на ефективну політику в інтересах пересічних громадян, підміняла конструктивний зміст національних інтересів цінностями та смислами соціального псевдосинтезу, що побудований на творенні міфологем та маніпуляції, або ж, навіть, на безпосередньому обмані. Відсутність позитивних результатів здійснюваної політики переводиться в інформаційному просторі суспільства, а, відповідно, і у злободенній суспільній дискусії (коли така існує за умов режиму) до „сірої зони” замовчування, а на перший план висуваються проблеми та інформаційні приводи, які штучно конструюються та

підсилюються владним впливом для своєрідного „перемикання” суспільної свідомості, відволікання від нагальних потреб розвитку та знаходження псевдопричин, які пояснюють відсутність прогресивних змін шляхом ефективної політики у виміру гуманізму та людинолюбства. Отже, історія різних часів (і приклади зможе з легкістю віднайти кожен, хто хоч якоюсь мірою цікавиться минулим. Досить згадати причини, приводи та початок Першої та Другої світових війн) та політичні концепції найбільш відвертих авторів, таких як Каутілья – легендарний творець індійської „Артхашастри”, китайський філософ Шан Ян, видатний флорентієць Макіавеллі, свідчать про те, що парадигма конфлікту найбільш корисна для політично неефективної влади, або ж за умов, коли влада шукає вихід з ситуації кризи та власних прорахунків, які перекладаються на плечі народу. Для українських умов найбільш важливим є подолання негативної традиції (що, на жаль, збереглася у владному просторі з радянських часів) використання управлінської парадигми конфлікту для набуття нібито стабільності, яка насправді не є ні конструктивною, ні тривалою, та звернення до парадигми згоди. Сміслом та ціннісними складовими цієї парадигми є насамперед соціальна рівновага, реалізація гуманістичного розуміння свободи людини і, зокрема, свободи як справедливості. Людиновимірна ефективна політика має за вектор не підтримку чергових міфологем, а створення істотних умов для всебічного розвитку кожної людини у державі та завдяки державі.

На нашу думку, варто наголосити на тому, що парадигма згоди передбачає наявність суспільної згоди відносно ключових цінностей та цілей розвитку суспільства. Саме порозуміння та, відповідно, згода на цьому ґрунті є важливим змістом цієї парадигми. Відомі дослідники у галузі політичної філософії, починаючи з найдавніших часів і до сьогодні, звертали увагу саме на цей вимір істотно стабільних держави, влади та суспільства. Дуже актуальними є, наприклад, слова Макіавеллі про те, що государ повинен турбуватися постійно про те, щоб у народу було почуття необхідності у державі та державці (авт. – можновладцях взагалі) [1, с.56]. Прислухатись необхідно і до таких відомих політологів, як Г. Алмонд і А. Лейпхарт, які звертали увагу на суспільство, де сфера суспільної згоди недостатньо формована або взагалі відсутня. На їхню думку, по перше, це є причиною перекосів у владі,

спотворенні суспільно ефективних технологій функціонування влади. По-друге, це є причиною перманентної нестабільності таких суспільств. По-третє, набуття стабільності можливе лише за умов створення широких коаліцій у структурах влади (А. Лейпхарт) [2, с.219], пошуку ціннісного синтезу та порозуміння (Г. Алмонд) [3, с.126]. У ціннісно сегментованих плюралістичних суспільствах (А. Лейпхарт) усі представники різних ціннісних уподобань повинні бути залучені до формування суспільного компромісу та, як наслідок, порозуміння [4, с.89].

Слушним, на нашу думку, є визначення важливим фактором стабілізації реалізації морально-політичної та політико-правової відповідальності українських урядовців та політичної еліти загалом. Слід погодитись з тим, як Г.М. Малкіна формулює зміст морально-політичної відповідальності, яка є таким морально-психологічним станом суб'єктів політики, який полягає в розумінні ними сенсу та наслідків їхньої політичної діяльності. Політична відповідальність у моральному аспекті передбачає свідоме дотримання суб'єктом політики, в першу чергу глави держави, норм політичного життя, його впевненість у правильності обраного політичного курсу, розуміння ним громадянського обов'язку, відчуття причетності до прийняття суспільно значущих рішень [5, с.70]. На нашу думку, це є передумовою ефективною реалізації національних інтересів та формування загального порозуміння. Однак перше неможливо без реалізації механізмів політико-правової відповідальності, яка передбачає застосування щодо її суб'єкта формалізованих санкцій, які можуть мати кримінальний, адміністративний, дисциплінарний чи конституційний характер.

Саме засилля неформальних „правил гри”, що виникли у процесі національного державотворення, спотворюють конкурентну логіку політичного змагання, котра виступає головним чинником інституціоналізації політичного ринку. Відповідно переважання політичного та соціально-економічного статусу неформальних інституціональних структур над формалізованими правовими нормами створює головну перешкоду процесам вітчизняної державно-політичної модернізації [6, с.6].

Одним із вагомих важелів впровадження принципу політико-правової відповідальності є більш широке використання механізмів прямої демократії. Традиції

останньої, як свідчить історія та сучасність, є, як виявилось, й досі актуальними. Безумовно, інститут відкличного референдуму за народною ініціативою щодо дострокового припинення повноважень президента України, впровадження імперативного мандату для депутатів із правом виборців відкликати свого депутата, навіть висловлювати недовіру політичним партіям, які не працюють задля національних інтересів могли б бути законними і легітимними в очах усього суспільства шляхами оновлення влади та підтримки її політичної відповідальності.

Сьогодні для українського суспільства є життєво необхідним подолання розколу та розбрату, що, на жаль, має передумови поглиблюватися. По-перше, на це впливає ситуація соціально-економічної кризи; по-друге, відсутність у керівництва системного підходу для подолання проблем. Безперечно, забезпечення захисту території держави від зовнішніх загроз є найпершою умовою існування ефективної держави. Однак у вирішенні цієї проблеми наявна діалектика із внутрішньою стабільністю та порядком. Ніхто не може заперечувати той факт, що внутрішньо стабільні держави та суспільства, що змогли випрацювати засади порозуміння, є менш чутливими до зовнішніх загроз. Тому наздоганяюче вирішення проблем зовнішньої безпеки не повинно відкидати на другий план питання соціально-економічні, забезпечення конкурентоспроможності держави у всіх напрямках. Для України із населенням та потенціалом, що забезпечує її входження до тридцяти найбільш креативних країн світу [7, с.44], саме людиновимірна політика, що спрямована на розвиток цього потенціалу, є завданням входження до інформаційної цивілізації. Охорона здоров'я нації, освіта, наука, гідні сучасних вимог інформаційного суспільства умови життя для кожного, особливо піклування з боку держави та суспільства молоддю – це лише загальні вектори пошуку конструктивних політичних рішень, які б покращували стан цих сфер, і, аж ніяк не скорочували вже досягнуті позиції.

Для стабілізації та порозуміння, на наш погляд, не менш важливими є не лише практичні кроки, а й формування інформаційного простору, спрямованого на позитивні стрижні суспільного розвитку. Для адаптивності суспільної свідомості під попит стабілізації необхідним є впровадження цілей та цінностей розвитку, що

поєднували б людей. Це конструктивні виміри безпеки, праці, власності, свободи, справедливості, сім'ї. Необхідним, таким чином, є формування громадянського спільного соціокультурного поля, у цінностях якого стабільність держави та благополуччя кожної людини – взаємопов'язані категорії. Перевантаження інформаційного простору плеканням минулих взаємних образ, змагання на підґрунті „символів віри” та у тому, хто більш „справжній українець”, прояви агресії та нагнітання негативних очікувань справляють вельми негативний вплив на стан та адаптивні можливості суспільної свідомості. Порозуміння будується на спільному духовному стрижні, на позитивних очікуваннях та впевненості у спільних вагомих минулих зверненнях. Інформаційний простір – це не лише сфера політики, він формується на підґрунті об'єктивної суспільної ситуації. Комунікативні можливості суспільства, як на рівні між людського спілкування, так і на рівні діалогу „влада – суспільство” в

українських умовах потребують модернізації не менш інших сфер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макиавеллі Н. Государь / Никколо Макиавеллі; пер. с ит. – М.: Планета, 1990. – 84с.
2. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы / А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – № 1-2. – С. 217-225.
3. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1991. – № 4. – С.122-134.
4. Лейпхарт А. Со-общественная демократия / А. Лейпхарт // Полис. – 1992. – № 3. – С. 86-99.
5. Малкіна Г.М. Інститут політичної відповідальності президента України / Г.М. Малкіна // Інститут президента України в системі державної влади України: Матеріали наукової конференції. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2014. – 471 с. – С. 69-74.
6. Динаміка політичного режиму в Україні (прогностичний аспект): аналіз, доп. / за аг. ред. О.А. Фісуна; рег. філіал НІСД к м. Харкові. – Х.: Золоті сторінки, 2011. – 116с.
7. Бердичевская М. Академическое болото / М. Бердичевская // Эксперт. Украина. – 2008. – № 39 (182). – С.42-45.

УДК 316.422

Довбня О.М.,

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

Довбня О.М.

Харківський національний аграрний
університет імені В.В. Докучаєва

КРИЗОВИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВІДСУТНОСТІ ДІАЛОГУ „НАРОД – ВЛАДА”

Розглядаються проблеми різкого розширення українського суспільства за роки незалежності й неможливості довірливого процесу між можновладцями та більшістю населення. Досліджуються вплив незрілості громадянського суспільства та почуття громадянської відповідальності на трагічні події 2013-2014 рр. в Україні, а також роль олігархічних кланів країни у формуванні негативних форм політичної активності населення окремих регіонів.

Ключові слова: трансформація суспільства, політична активність, політична поведінка, громадянське суспільство, громадянська війна, внутрішня еміграція.

Довбня А.Н., Довбня Е.Н.

**КРИЗИСНОЕ СОСТОЯНИЕ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА КАК РЕЗУЛЬТАТ
ОТСУТСТВИЯ ДИАЛОГА „НАРОД – ВЛАСТЬ”**

Рассматриваются проблемы расщепления украинского общества за годы независимости и невозможности договорного процесса между властью и большинством населения. Исследуются влияние незрелости гражданского общества и чувства гражданской ответственности на трагические события 2013-2014 гг. в Украине, а также роль олигархических кланов страны в формировании негативных форм политической активности населения отдельных регионов.

Ключевые слова: трансформация общества, политическая активность, политическое поведение, гражданское общество, гражданская война, внутренняя эмиграция.

Dovbnya O., Dovbnya O.

**THE CRISIS STATUS OF UKRAINIAN SOCIETY AS A RESULT OF THE “PEOPLE-
AUTHORITY” DIALOGUE’S LACK**

The article is considered the problems of Ukrainian society’s splitting during Ukraine’s Independence, and the impossibility of negotiation process between authorities and majority of population is also regarded. The impact of civic society’s immaturity and sense of the civic responsibility to the tragic events in 2013-2014 years in Ukraine are investigated. Also the role of the country’s oligarchic clans in the formation of negative forms of political participation of some regions is considered.

Key words: society transformation, political activity, political behavior, civic society, civic war, internal migration.

У 1988 р. професор Єльського університету П. Кеннеді у книзі „Підйом і занепад великих держав: економічні зміни й воєнний конфлікт від 1500 до 2000 року” поставив за мету зробити висновки з світового історичного досвіду великих держав (імперій) минулого для внутрішньої та зовнішньої політики сучасних наддержав. Великі імперії минулого занепадали не стільки внаслідок зовнішнього вторгнення, скільки від внутрішнього розкладання. Він пропонує правителям США, як, зокрема, й Росії, змиритися з утратою свого наддержавного статусу в очах народів сучасного світу, припинити вірити в „американську винятковість” або особливості Росії, які „аршином загальним не виміряти”, що нібито виводить ці країни за межі історичного досвіду решти світу [1, р.36].

На жаль, імперії вмирають тяжко й довго. Іноді гаслом імперської політики може стати „слов’янське братство”. 24 серпня 1991 р. біло прийнято „Акт проголошення незалежності України”, згідно з яким територію держави проголошено є неділюмою та недоторканою. Але вже 25 серпня того ж року прес-секретар президента Росії Б. Єльцина П. Вошанов зробив офіційну

заяву про те, що Росія залишає за собою право ставити питання про кордони країн, які оголосили про свою незалежність. 23 січня 1992 р. прийнято постанову Верховної Ради Російської Федерації про неконституційність рішення 1954 р. про передачу Кримської області зі складу РСФСР до складу УРСР. Почалося розігрування „кримської карти”, боротьба за Севастополь. 9 липня 1993 р. російський парламент надав місту Севастополь російського федерального статусу, оголосивши його „головною базою Чорноморського флоту” та заявивши про права севастопольців отримувати російські паспорти. Під час „мешковської істерії” Україна змогла зберегти Крим, не дивлячись на претензії радикально налаштованих російських політиків, а також відбити атаки східного сусіда на острів-косу Тузла. У цей час мер м. Москви Г. Попов заявив, що Крим завойований „руськими костями”, потім про приналежність Криму Росії говорив багато хто з політиків – від В. Жириновського до М. Горбачова та В. Путіна. Свою роль наддержави Росія зіграла і у питанні про поділ власності СРСР за кордоном. Запропонувавши „нульовий варіант”, вона таким чином отримала всі права на власність

і активи СРСР, але при цьому брала на себе всі союзні боргові зобов'язання, що було дуже вигідно для РФ. Не зважаючи на те, що прем'єр-міністри України (В. Масол) і Росії (В. Черномірдин) підписали цей договір у 1991 р., Верховна Рада України його досі не ратифікувала. Мотивація очевидна – небажання втрачати свою вигоду від продажу й поділу власності СРСР. А частка України в активі СРСР складала 16,37%. Крім того, ратифікація „нульового варіанту” позбавляє Україну права вимагати повернення коштів вкладникам Ощадбанка СРСР. А це становить 84,3 млрд. руб. за курсом 1988 р. [2, с.4].

Утім, головним є те, що після розвалу СРСР в державах, що виникли на його території, не відбулося зміни політичного режиму. Ще у „застійний період” функціонування СРСР склався неопатримоніальний політичний режим, який зберігається до сих пір. Його ознакою є симбіоз традиціоналізму й сучасної держави, яка визначає фундаментальні внутрішні невідповідності між сучасним зовнішнім фасадом держави (наявність конституції, писаного права, парламентсько-партійних інститутів, системи виборів тощо) та внутрішньою логікою її функціонування – вповні патримоніальною: політичний центр віддалений і незалежний від периферії, він концентрує політичні, економічні та символічні ресурси влади, водночас перекриваючи доступ решті груп і шарів до цих ресурсів і позицій контролю за ним; держава управляється як приватне володіння (патримоніум) правлячих груп носіїв державної влади, які „приватизують” різні суспільні функції та інститути, роблячи їх джерелом власних приватних доходів [див.: 3, с.150-179]. А це величезні гроші. Впродовж багатьох років відомі політики та успішні бізнесмени з паспортами України накопичували свої статки у Швейцарії, Австрії та інших країн. Тільки „сім'я” Януковича привласнила державних коштів від 70 до 100 млрд. дол. США [4, с.1]. Сьогодні українські гроші розшукують у 135 державах. Але хоча сьогодні державна адміністрація (НБУ та силові структури) оголосили війну банкам, які брали участь у конвертаціях і схемах з відмивання капіталу, перспективи вкрай невтішні. Найбільш гучною спробою повернути капітал у країну була справа П. Лазаренко. Завдяки клопотанню Міністерству юстиції США у різних країнах на рахунках П. Лазаренко були заморожені десятки мільйонів доларів. У тому числі 7 млн. дол. у Ліхтенштейні, 4,8 – Швейцарії, 29 тис. – у Литві, а загальна сума

заморожених активів – 250 мільйонів. Але ці кошти так і не були повернені на Україну, оскільки для США важливим є не стільки факт казнокрадства, скільки факт купівлі нерухомості за готівку, оминаючи при цьому банки та не сплачуючи податки [5, с.5]. В Україні є сили, які бажають повернути ці кошти державі, але є й люди, які хочуть отримати ці гроші у своє розпорядження. І ці дві групи борються між собою.

Етнічні, кланові, регіональні та сімейно-родинні зв'язки не щезають, а відтворюються в сучасних політичних і економічних відносинах, визначаючи способи і принципи функціонування. Так, в Україні правила клани Дніпропетровщини, Донеччини, в Росії – Уральські, Пітерські, в Азербайджані – клан Алієвих і т.д. Але при цьому зберігалось головне. Упродовж значної частини російської історії, включаючи радянський період, держава відіграло роль самодержцзя, являючи собою над суспільну, абсолютну силу. Тому й не дивною є слабкість традицій історичних студій у сфері демократизації та самоуправління як вагомих підойм позадержавної форми організації територіальних і виробничих спільнот.

Головною постаттю був державний чиновник або партійний функціонер. У стратифікації радянського суспільства, пронизаного адміністративним і політичним контролем, ключову роль відіграла етакратична система [6, с.146]. Багато соціальних груп у партійно-державній ієрархії визначало обсяг додаткових прав, рівень прийнятих рішень і масштабів можливостей у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Економіка країни була редистрибутивною: головне не виробництво, а розподіл ресурсів. Більшість народу була найманцями держави. Панував державно-монополістичний спосіб виробництва. Усе це призвело до того, що у певний період розпаду радянського устрою у керівництва країни сформувався бажання перетворити „владу-посаду” на „владу-власність”. Тобто відбулося те, що зарубіжні економісти назвали „капіталізацією Росії (усього СРСР – авт.) за одну п'ятирічку”. Після прийняття в СРСР закону „Про кооперацію” у 1988 р. більшість населення не змогла ним скористатися і збагатитися, втім наперед вирвалися три групи населення, які на момент фінішу (старт був у 1989 р.) склали верству „нових руських (українських і т.п.)”, 15 % - криміналітет (ті, хто за радянської влади займався підпільним бізнесом і через те накопичив значні статки), 70% - номенклатура (ті, хто у потрібний час

опинився у потрібному місці і брав участь у розподілі „суспільного пирога”, 15 % - різночинці (представники різних груп – від інженерів НДІ до викладачів вишів). Але „середній клас” на території колишнього СРСР так і не сформувався [7, с.153].

При розпаді країни неминуче постало питання про політичного лідера, який міг би очолити трансформацію. Він мав бути сміливим, неординарного мислення. Він не міг з’явитися з кола колишнього номенклатурного керівництва. Але, на жаль, ротація еліт була надто повільною. Найчастіше новий правлячий клас, який виникав внаслідок революції, є результатом компромісу старого й нового світів. Перший лідер Сінгапуру Лі Куан Ю в книзі „Сінгапурська історія: 1965-2000 рр. Із третього світу у перший” вважав, що лідер держави, яка трансформується, не має бути „протокольною фігурою”, яка робить кар’єру в старих умовах. Але саме люди протокольної кар’єри ставали лідерами незалежних республік при розпаді СРСР (окрім Балтії). Так, в Україні першим президентом став завідувач відділом пропаганди ЦК КПУ Л. Кравчук, який свого часу активно боровся з українським буржуазним націоналізмом, але водночас сприяв остаточному юридичному оформленню української незалежності та появі приватних підприємців, а, отже, первинному накопиченню капіталу майбутніх олігархів. Саме Л. Кравчук розпочав розбросення України: у 1994 р. Україна в Будапешті приєдналась до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, погоджуючись на гарантії безпеки з боку США, Росії, Великобританії. Ми знаємо чим виявилися ці гарантії через понад 20 років. Саме Л. Кравчук сприяв пограбуванню потужного Чорноморського морського пароплавства, який дуже заважав багатьом конкурентам у світі, але давав Україні значні валютні надходження. Перший президент своїм Наказом реорганізував ЧМП у концерн „Бласко”. Згодом до перевірки цієї реорганізації підключилась Генпрокуратура, що виявила дані про „відкати” за передачу найкращих українських кораблів і рахунки у швейцарських банках.

На жаль, до влади у незалежній Україні не прийшли колишні дисиденти, які любили Батьківщину, але не погоджувалися з напрямом її розвитку. Як, наприклад, це відбулося у Польщі після приходу до влади Леха Валенси.

Від самого початку незалежності України виникли питання про структуру держави. І саме тут виявилися гострі суперечності між імперською традицією і прагненням до демократизації країни. Ідея федералізації, що враховує регіональне різноманіття українського суспільства, витала у суспільній думці, починаючи з 1992 р. Але думки розділилися. Так, Л. Кравчук і Л. Лук’яненко заявляли про необхідність унітарної форми державного устрою, а В. Чорновол пропонував утворення української федерації. Л. Кучма визнавав тільки жорсткий унітаризм, заявляючи, що кожна держава зацікавлена у створенні ефективної й оптимальної системи управління суспільством. В. Ющенко – один із найзаповзятіших апологетів „унітарно-хуторянської” України – був однозначним прихильником централізації влади, навмисно (і, до речі, неграмотно) ототожнюючи федералізацію з сепаратизмом.

Федералізм (лат. feodus – договір, союз) – це союз народів унітарної держави, що прагнуть реформувати територіальні органи влади і місцевого самоврядування. Сепаратизм (фр. separatisme) – прагнення до відділення. Важливо зрозуміти різницю: в основі сепаратизму – розкол і розділ, в основі федералізму – союз та об’єднання. Федеративний устрій гарантує збереження територіальної цілісності.

У президентській передвиборній програмі лідера Партії регіонів В. Януковича декларувалось, що регіональний розвиток має стати запорукою успішного розвитку України. Однак у своєму першому президентському інтерв’ю В. Янукович наголосив на унітарності Української держави, хоча на той час у складі України була Автономна Республіка Крим. Історія багатьох держав переконливо доводить, що там, де наполягають на уніфікації розвитку держави, часто втрачається її частина. Сьогодні проблема федералізму привертає увагу багатьох політиків і вчених через доведену історичним досвідом високу політичну й економічну ефективність саме сучасних федеративних держав (США, ФРГ, Канада, Австралія, Швейцарія, Австрія, Бельгія), а також досвід країн із середнім рівнем розвитку (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика, Індія, Пакистан), країн, що розвиваються (Малайзія, Нігерія, Об’єднані Арабські Емірати, Канарські острови). На наш погляд, якби Крим мав не лише формальну автономію, він би не „відколовся”.

З перших днів незалежності українська влада не вагаючись погоджувалась на необмежене розширення своїх повноважень, коли відчувала відсутність політичних, соціальних, інтелектуальних перепон для таких кроків. Реформи в Україні відбувались лише з ініціативи зверху і за явної пасивності населення. Але більшість дослідників переконують, що демократичний сталий розвиток суспільства неможливий поза наявності „громадянського суспільства”. Самі ідея і реальність політичної практики громадянського суспільства – плід історичного розвитку західної цивілізації. Вони формувались тим шляхом розвитку громадянських ініціатив „знизу”, виникнення активістського типу особистості із свідомістю та політичною поведінкою, який був притаманний середньому класу – соціальної бази громадянського суспільства. Тільки тоді можливо прийняття конституційного акта, пропозиція щодо якого виходили від суверенного народу, а не від певного політичного лідера, „під якого пишеться конституція”. Саме такий підхід робить нестабільними конституції більшості держав, утворених на території колишнього СРСР. Тільки за умови активності населення конституція здатна стати загальнонаціональним політико-правовим договором. Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Дж. Медісон розглядали конституцію як „суспільний договір”, згідно з яким народ передає свої суверенні права в обсязі, визначеному цим договором. При цьому важливим є діалог між суспільством і владними структурами. Американський соціолог і економіст А. Медісон, проаналізувавши статистику показників соціально-економічного розвитку країн світу за останні 200 років, дійшов висновку, що розвиток країни визначається не стільки економікою, розвитком ВВП на душу населення, скільки правилами соціального контракту та діалогу „влада – суспільство” [цит. за: 8, с.3]. Але такого діалогу в Україні немає й досі.

Першим сигналом того, що в нашій країні змінилося суспільство, але не влада, був Майдан-2004. Тут зіткнулися три сили: активна частина населення, яка прагнула до демократичних змін, і боротьба між собою двох кланів за владу. Події закінчилися неконституційним третім туром президентських виборів, поправками до конституції, тобто компромісом протиборчих правлячих кланів і відстороненням активістів Майдану від владних рішень. Доречним є висловлювання В. Парето: „Ті, хто міркує поверхнево,

схильні затримувати свою увагу на масових вбивствах і грабунках, що супроводжують перевороти, на задумуючись над тим, чи не є цей проявом ... сил і емоцій, які, навпаки, дуже корисні... Масові вбивства й грабунки – це зовнішня ознака того, що відбувається заміщення людьми сильними та енергійними людей слабих і нікчемних. Багатьом же відводиться роль „зряддя” для повалення старої, одряхлілої еліти. Після приходу до влади нової еліти нижчі шари знову опиняються в залежності і не отримують нічого” [цит. за: 9, с.175-176]. Зрада інтересів активістів Майдану-2004 В.Ющенко та Ю.Тимошенко зробить майбутній майдан більш жорстоким і незговірливим. Правління В. Ющенка відзначалося політичними скандалами всередині „помаранчевої команди”. Особисте протистояння між прем’єром Ю. Тимошенко та президентом Ю.Ющенком, боротьба груп впливу, що стояли за ними, а також результати парламентських виборів 2006 та 2007 рр., коли Верховна Рада була поділена майже порівну між „помаранчевими” та їхніми опонентами – усе це спричинило політичну кризу, а, отже, параліч органів державної влади. Провести в країні будь-які реформи за таких умов було неможливо. Тим більше, що політики, які так і не стали державними діячами, займались здебільшого призначенням та зривом позачергових виборів, створенням та розвалом коаліцій, розподілом повноважень. На жаль, за роки незалежності в Україні так і не сформувалися справжні державні діячі. Як свого часу висловився У. Черчіль, „Політик тим і відзначається від державного діяча, що перший думає про майбутні вибори, а другий – про майбутні покоління” [10, с.23].

Усе це дуже негативно позначилося на загальній ситуації: Україна, яка на момент отримання незалежності мала чи не найкращі стартові умови (наявність потужного наукового, промислового й аграрного потенціалу), поступово перетворювалася на країну „другого сорту”, сировинним придатком чужої економіки.

У цей тяжкий час, як ми пам’ятаємо, до влади в країні прийшли представники Індустріального союзу Донбасу, які приватизували Луганську й Донецьку області, перетворивши їх на колонію олігархів. Політично донецька група була представлена Партією регіонів, що являла собою симбіоз олігархів і чиновників. Саме у цих областях зупинялись підприємства, знімалися обладнання, припиняли роботу виші,

НДІ, люди втрачали роботу, але здобути владу В. Януковичу і Партії регіонів допомогли: економічна криза 2008 р., адміністративний ресурс у східних регіонах, кишенькові ЗМІ тощо.

На долю президентства В. Януковича значно вплинуло повернення України до Конституції 1996 р. Перетворивши країну на президентсько-парламентську республіку і, відповідно, перебравши на себе майже безмежні повноваження, В. Янукович узяв під контроль ключові фінансові потоки країни. Він довів до крайності патрональне президентство [11, с.9]. Четвертий президент порушив негласне правило Л. Кучми, дозволивши значно укріпитися одній фінансовій групі – „донецьким”. Тим часом ситуація різко погіршилась: різкий спад промислового виробництва, особливо це торкнулося машинобудування та високотехнологічних галузей. Це виявилось у вимиванні кваліфікованих робітників, падінні індексу інвестиційної привабливості країни тощо. З України біжать не лише західні банки, а й вітчизняні підприємці, які використовують „уход” під іноземну юрисдикцію як спосіб страхування від рейдерського свавілля або просто „у тінь”. Обсяг прихованої економіки в Україні найбільший у Європі: за підрахунками професора лінцького університету (Німеччина) Ф. Шнайдера, на середину 2012 р. складав 44,1% ВВП [12, с.18]. Обсяг золотовалютного запасу країни з 2011 р. по 2013 р. зменшився з 38,2 млрд. дол. до 16 млрд. дол. [13, с.2]. Погіршили ситуацію пенсійна та податкова реформи. Перша „вирішувала” проблему дефіциту держбюджету за рахунок підвищення пенсійного віку, а друга – замість обіцяних податкових канікул збільшила кількість податків. Низький рівень довіри бізнесу до влади загальмував будь-які реформи, погіршив інвестиційний клімат. Не дивно, що з економіки вимиваються підприємці, які не належать до панівного клану, що утворився через монополізацію кількох бізнес-груп, близьких до влади. Всі крупні угоди з злиття-поглинання з 2011 по 2014 рр. здійснили групи мільярдерів Р. Ахметов, Д. Фірташ, С. Курченко та структури, пов’язані з О. Януковичем (сином президента).

Усе вищезазначене відбувається на тлі невпинного зростання цін, загального зубожіння й розшарування населення (вражаючим є співвідношення доходів між вищими і нижчими шарами – 10:1). Якщо у 1990 р. в Україні співвідношення доходів 10% найзаможніших людей становило 5:1,

то на початок ХХІ ст. – 40:1 [14, с.3]. Рівень же довіри українців до державних і політичних інститутів упав до історичного мінімуму, а це у свою чергу радикалізувало політичні настрої, чим і скористалися певні групи, що мали необхідні фінансові та інші ресурси у своїх приватних інтересах. Уже на поч. 2013 р. 15 % населення України, згідно з даними Центра ім. Разумкова, називали самосуд єдиним способом карати злочинців. Ще 31 % людей вважали самосуд цілком припустимим [12, с.18]. Незадоволення державою веде до зростання у суспільстві протестних настроїв. На середину 2013 р. рівень довіри українців до державних і політичних інститутів різко впав. за даними Фонду демократичних ініціатив, 25,5% громадян вважають, що в їхньому населеному пункті можуть статися акції протесту. Таким чином, цей показник виріс на 9% усього за півроку [12, с.18].

Це було сигналом, до якого, на жаль, уряд не дослухався: позначились всі недоліки політичної системи України (відсутність громадянського суспільства як інституту розв’язання конфліктів, патрональне президентство, фіктивний поділ влади, не підконтрольність суспільству парламенту та місцевої адміністрації, тотальна корупція, організована злочинність).

Деякий час в Україні спрацьовував „запобіжний клапан”: втеча, еміграція (особливо освіченої молоді). За даними Єврокомісії, вихідці з України утворюють найчисленнішу групу легальних мігрантів в ЄС. Аналіз потенціалу і форм прояву соціального протесту дозволяє не лише прогнозувати, а й попереджати загрози для стабільності держави соціальні конфлікти. Так, уже влітку 2013 р. аналітики дійшли висновку, що назріває другий, більш потужний і непримиренний, Майдан. Але адміністрація В. Януковича нічого не зробила, аби перешкодити цьому. Навпаки, сукупність її дій загострила ситуацію: Харківські угоди 2010 р. дозволили Російському Чорноморському флоту перебувати в Криму до 2042 р. та збільшити військовий контингент, що уможливило анексію Криму, а зрив підписання угоди про асоціацію з ЄС став прямим поштовхом до Майдану-2. Так звана „економічна стабільність” (М. Азаров) була нічим іншим, як результатом подальшого сповзання України у боргову кабалу: державний борг на початок 2014 р. становив 74 млрд. дол. (на початок 2010 р. становив 30 млрд. дол.). Таким чином, країна існувала лише за рахунок позичань [13, с.2].

„Проблема Донбасу” виникла не сьогодні. Руїни Донбасу – яскраве підтвердження того, як не слід проводити економічні реформи. Через 23 роки Донбас остаточно став територією соціального лиха (задовго до початку АТО): сотні зруйнованих підприємств за допомогою колишніх „червоних директорів” гігантів місцевої індустрії Краматорська, Слов’янська, Костянтинівки, Дружковки і т.д., які свого часу стали українською економічною й політичною елітою. Вони могли вкласти свої капітали у переоснащення свої підприємств, але знайшли вигіднішим продати на металобрухт, не рахуючись із соціальними наслідками. До цього можна додати диктат Партії регіонів у Донецькій і Луганській областях та економічну залежність цих областей від російського ринку збуту. За перші два місяці 2014 р. поставки в Росію (з її ініціативи) скоротилися вдвічі, що також загрожувало новою хвилею звільнень. У цьому звинуватили нову українську владу.

Але парадокс сучасної України (не за К.Марксом і В. Леніним) полягає в тому, що суспільство розділилося не лише на багатих і бідних, а на багатих і їх бідних прихильників, які ведуть війну проти інших багатих їх злидених прихильників. Ця війна може тривати дуже довго, але, як висловився Цицерон, найбільше зло – це перемога у громадянській війні.

У країні наявною є загроза криміналізації еліти. Представники вітчизняної організованої злочинності контролюють значні сегменти економіки країни, решті населення дозволено вільно дихати.

В економіці немає і не може бути стабільності, оскільки зростає саме її „чорна”, а не „біла” її частина. „Чорна” ж економіка керується „за поняттями”, а „біла” – за правилами, які пишуть „хазяї” життя і утверджують через „своїх” народних депутатів. Ці „хазяї” вже не бояться суспільного осуду, журналістських розслідувань, вони стали вождями народу, поділили народ на схід і захід.

Сьогодні є небезпека військового перевороту в країні силами добровольчих батальйонів. Колишній командувач аеромобільними військами (1998-2005 рр.) полковник І. Якубець вважає, що ці батальйони мають бути підпорядковані єдиному

командуванню: „Батальйони, сформовані на кошти олігархів, мають підпорядковуватися державі, інакше на нас очікує анархія” [15, с.6].

Найкращим варіантом для України є еволюційні (а не революційні) зміни, для чого суспільству і владі необхідні вміння договорюватися, відповідальність, законослухняність. І владі і суспільству необхідно мінятися, як би то не було важко і, здавалося б, майже неможливо у сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. – N.Y., 1988. – 700 p.
2. Гончаренко А. Состояние республики. Три спорных вопроса о доле Украины в собственности СССР / А. Гончаренко // Аргументы и факты в Украине. – 2014. – № 13. – С. 4.
3. Фисун А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / А.А. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
4. Батрин С. Сокровища Януковича: сквозь лёд / С. Батрин // Зеркало недели. – 2014. – 8-14 ноября. – С. 1.
5. Соколов Ю. Украинские деньги ищут в 135 государствах / Ю. Соколов // Время. – 2014. – 13 ноября. – С. 5.
6. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М.: „Советская Россия” совм. с МП „Октябрь”, 1991. – 624 с.
7. Кравченко А.И. Социология / А.И. Кравченко. – М.: ТК Велби, изд-во „Проспект”, 2008. – 536 с.
8. Папиев М. Гражданское общество: миф, реальность или шанс? / М. Папиев // Зеркало недели. – 2007. – 3 ноября. – С. 3.
9. Политология: Учебник для вузов / Под ред. М.А. Василюка и др. – М.: Юристъ, 1999. – 600 с.
10. Белов В. Уинстон Черчилль: время не ждет / В. Белов // Личности. – 2008. – № 1. – С. 5-27.
11. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия / Генри Хейл // Pro et Contra. – 2008. – № 1. – С. 6-21.
12. Пасхавер А. Падающая башня / А. Пасхавер // Корреспондент. – 2013. – 27 июня. – С. 16-18.
13. Зеленина Е. Экономика бунта / Е. Зеленина // Время. – 2014. – 11 февраля. – С. 2.
14. Зеленина Е. Жизнь на вулкане, или как меняются богатство и бедность / Е. Зеленина // Время. – 2014. – 6 ноября. – С. 3.
15. Ветров И. „Узнали, что нас сливают, – пойдем с оружием на Киев!” / И. Ветров // События. – 2014. – 18 ноября. – С. 6.

УДК 321.01:316

Бацюкова С.Ю.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ВИЗНАЧЕННЯ АДВОКАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТУ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛІТОЛОГІЇ

Розглядається адвокація в контексті теорій і понять, що застосовуються в політології. Опитування, проведене автором, ілюструє різне розуміння адвокації в експертних колах і вказує на актуальність дослідження цього поняття. Визначення адвокації відбувається через аналіз її характеристик – масовості і націленості на зміни. Приклади адвокаційних ініціатив на міжнародному і національному рівнях використані в статті з метою ефективнішого аналізу адвокації і її тактик.

Ключові слова: адвокація, адвокаційні тактики, масовість, зміни, протести, громадянське суспільство.

Бацюкова С.Ю.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ АДВОКАЦИИ КАК ПРЕДМЕТА ИССЛЕДОВАНИЯ В ПОЛИТОЛОГИИ

Рассматривается адвокация в контексте теорий и понятий, которые используются в политологии. Опрос, проведенный автором, иллюстрирует разное понимание адвокации в экспертных кругах, и указывает на актуальность исследования этого понятия. Определение адвокации происходит через анализ ее характеристик – массовости и нацеленности на изменения. Примеры адвокационных инициатив на международном и национальном уровнях используются в статье с целью более эффективного анализа адвокации и ее тактик.

Ключевые слова: адвокация, адвокационные тактики, массовость, изменения, протесты, гражданское общество.

Batsyukova S.

DEFINING ADVOCACY AS A SUBJECT FOR RESEARCH IN POLITICAL SCIENCE

The author analyses Advocacy in the context of theories and definitions in Political Science. Survey conducted by the author, illustrates differences in understanding of advocacy in expert circles that signifies relevance of further research. Definition of advocacy is provided through analysis of its characteristics – massive participation and focus on changes. Examples of advocacy initiatives at international and national levels are employed in the article towards effective analysis of advocacy and its tactics.

Key words: advocacy, advocacy tactics, massive participation, changes, protests, civil society.

Поняття адвокації (advocacy) в Україні є недостатньо дослідженим і тому неповні визначені. Працюючи над створенням посібника „Адвокаційна журналістика: міжнародний та український досвід” [1, с.8] автор статті зауважувала на недостатню кількість і часто відсутність публікацій в Україні, які би допомогли краще зрозуміти поняття адвокації. Через недослідженість адвокацію, наприклад, часто розуміють як захист у суді або як приватну адвокатську

практику, часто пов’язують тільки із право-захисною сферою, що звичайно, ще більше заплутує нас у розумінні цього поняття.

Адвокація часто отримує специфічні характеристики відповідно до сфери діяльності, в якій адвокація застосовується та розвивається. Так, наприклад, вводячи в пошуковому рядку google поняття „advocacy”, можна побачити, що адвокація може бути пов’язана з дотриманням соціальної справедливості, інтересів і прав і стосується багатьох сфер (для цілей статті перераховано тільки декілька з них, що дає google): екологія, міська інфраструктура,

економічні реформи, бібліотечна справа, материнство й дитинство, люди з особливими потребами тощо.

„Адвокація” як термін починає активно використовуватися в українських реаліях після 2000 року. Цей термін був запозиченим, не зовсім зрозумілим, проте влучним і мелодійним, через те прижився в українській мові. На відміну від української мови, в близькій їй російській цей термін використовується нечасто. До речі, можемо зазначити, що громадянські активісти в Росії та Білорусі, наприклад, часто описують свої акції, заходи довгим виразом „дії на захист суспільних інтересів”, а не „адвокація”. На думку автора, дії на захист суспільних інтересів є ширшими за адвокацію.

Запозиченість терміна „адвокація” в незалежній Україні багато в чому пояснюється і тим, що методологія адвокаційних ініціатив вводилася в Україні завдяки проектам міжнародної технічної допомоги, якими були, наприклад, проект за підтримки Фондації Біла та Мелінди Гейтс „Бібліоміст”, проекти Міжнародного Альянсу з ВІЛ/ СНІДУ, проект Європейської комісії „Адвокація європейської інтеграції”, проект Данського міністерства іноземних справ „Адвокація як шлях до партнерства” тощо.

Запозиченість інструментів, тактик в адвокації і самого поняття „адвокація” не є чимось поганим або неефективним, а навпаки, характеризує адвокацію в Україні як наслідування міжнародного тренду, руху, поняття.

У статті досліджується поняття „адвокація” через визначення змісту та характеристик, при цьому розглядаються дві характеристики адвокації: масовість та орієнтованість на зміни. На підтвердження валідності адвокації як предмета вивчення політології аналізується співвідносність адвокації з деякими політичними теоріями, поняттями. Опитування, проведене автором, ілюструє сприйняття та визначення адвокації громадянськими активістами в Україні. Поняття „адвокація” досліджується через деякі адвокаційні тактики, кожна з яких, для кращого розуміння, продемонстрована прикладами з міжнародного та українського досвіду, які в свою чергу можуть бути використані для створення повноцінних case-studies в рамках викладання політології у навчальному процесі.

У статті використовуються результати опитування, що проводилося автором статті в рамках авторської Дебат-гри „Що таке адвокація?” Літньої школи з прав людини та

громадянських дій, що проходила у серпні 2014 р. на базі Освітнього дому з прав людини в Україні. 20 тренерів та учасників школи (молодих українських активістів) взяли участь в опитуванні. Анкета, на основі якої проводилося опитування, складалася з альтернативних запитань (2-3 варіанти відповіді пропонувалися для кожного запитання), що стосувалися визначення поняття „адвокація”. Через незначну кількість залучених респондентів результати опитування не можуть вважатися репрезентативними, проте проведене опитування є важливим джерелом інформації щодо розуміння адвокації.

Як і будь-яке поняття в науці, адвокація набуває різного „забарвлення” з огляду на середовище, яке продукує це поняття, на час, коли відбувається його визначення, на рівень, на якому це визначення продукується (локальний, національний) тощо. 90% опитованих вважають, що адвокація стосується різних сфер, де не дотримуються/ порушуються права/суспільні інтереси. Існування кількох визначень адвокації може бути свідченням недостатньої дослідженості проблеми. Нижче наводяться декілька визначень адвокації, взятих з вітчизняних і західних джерел.

Адвокація – це система взаємозв'язаних дій або кроків, спрямованих на довгострокові зміни в суспільстві або способи ухвалення політичних рішень через активізацію громадян [2].

Адвокація – це політичний процес за участі особи чи групи осіб, що має на меті вплинути на державну політику та рішення щодо розподілу ресурсів у політичних, економічних та соціальних системах і інституціях [3].

Адвокація – це акт/захід обстоювання певного питання, ідеї чи інтересів особи. Індивідуальні особи, організації, управлінці можуть бути залучені до процесу адвокації [4].

Характеристики адвокації

Виходячи з визначень адвокації, знайдених в західних і вітчизняних ресурсах, процесу адвокації властиві такі характеристики як *масовість і спрямованість на зміни*.

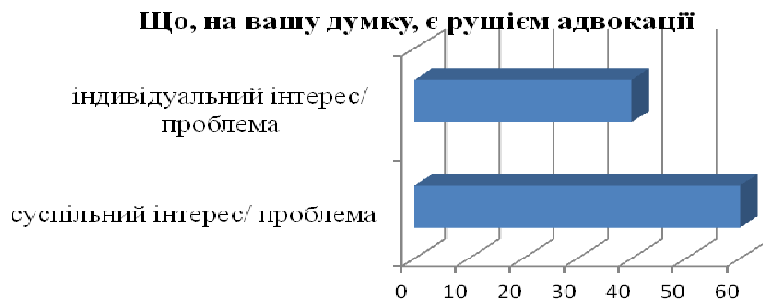
Адвокації властива *масовість*. Ця характеристика пов'язана з комплексністю проблем, які вирішує адвокація. Голос одного активіста не завжди може бути почутим. Не зважаючи на таку „масову” характеристику, адвокація часто запроваджується з метою захисту прав і інтересів однієї сім'ї, людини. Так, наприклад, відома в

Україні адвокація по справі Павліченків, що залучила тисячі людей по всій Україні і тривала кілька років, стосувалася захисту прав і інтересів лише двох людей – Дмитра та Сергія Павліченків, яких було незаконно засуджено за вбивство судді. Адвокація по справі Павліченків була настільки масштабною, що об'єднала тисячі вболівальників різних футбольних клубів України (батько і син Павліченки є активними вболівальниками футбольного клубу „Динамо”), молодь, правозахисників, які відвідували судові засідання, виходили на масові протести, друкували листівки, писали листи в судові та правоохоронні органи, зверталися до

депутатів, а в лютому 2014 року пікетували Верховну Раду України з вимогою прийняти постанову „Про звільнення політв'язнів”. Як відомо, Дмитра та Сергія Павліченків було звільнено у лютому 2014 року разом із іншими політичними в'язнями [5].

40% опитаних учасників Літньої школи з прав людини та громадських дій вважають, що рушієм адвокації є індивідуальний інтерес/проблема, і 60% опитуваних вважають рушієм адвокації суспільний інтерес або проблему (графік 1).

Графік 1.

Всі 20 опитуваних осіб відповіли позитивно на питання „Чи може проблема однієї людини привести до масових адвокаційних дій?”

Адвокація спрямована на зміни: прийняття, скасування чи зміну рішень, які необхідні для запровадження змін на різних рівнях від локального до міжнародного. Ця характеристика адвокації нерозривно пов'язана з тими проблемами, на розв'язання яких вона спрямована:

порушення/ недотримання прав людини;

загальна несправедливість;

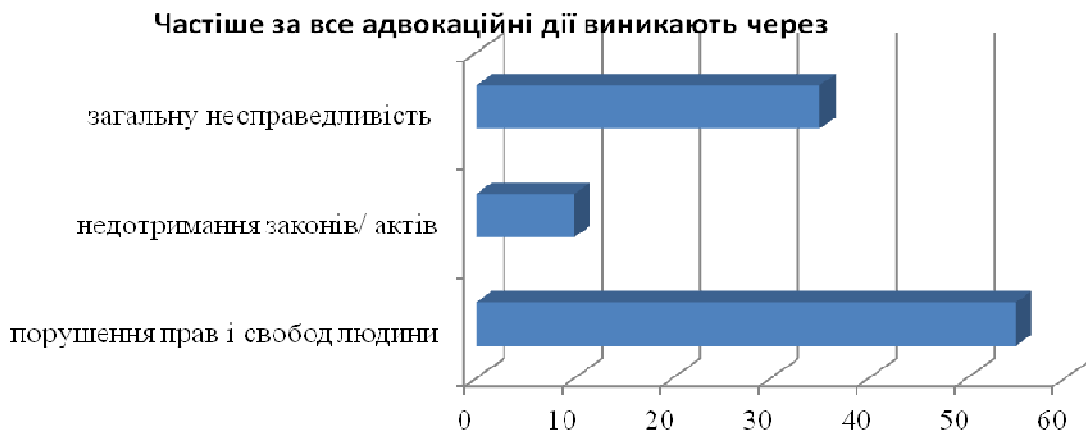
відсутність рішень, норм, положень;

рішення, положення, норми є, проте вони неефективні, неактуальні, недієві;

рішення, положення, норми існують, вони є ефективними і на часі, проте не виконуються.

Близько 55% відсотків опитуваних (графік 2) вважають, що найчастіше адвокаційні дії виникають через порушення прав і свобод людини.

Графік 2.

Проблеми адвокації, що пов'язані із загальною несправедливістю, можуть бути проілюстровані влучним прикладом, що наводився протягом тренінгу від Української

асоціації моніторів дотримання прав людини „Як діяти у період змін: теорія та практика успішних адвокаційних кампаній в Україні та за кордоном”. Родичі затриманих, які

перебувають у слідчому ізоляторі, кожного дня протягом осені стоять під дощем, а взимку страждають від заметілі, влітку – від спеки, люди мають стояти по декілька годин. Керівництво слідчого ізолятору не зобов'язано створювати ніяких спеціальних умов для відвідувачів, і не існує ніякого спеціального положення/норми щодо цього. Виходячи з цього, права людини і закони не порушуються, проте відвідувачі страждають і починають писати листи-звернення до адміністрації слідчого ізолятору і виходити на мітинги, бо відчувають загальну несправедливість по відношенню до них.

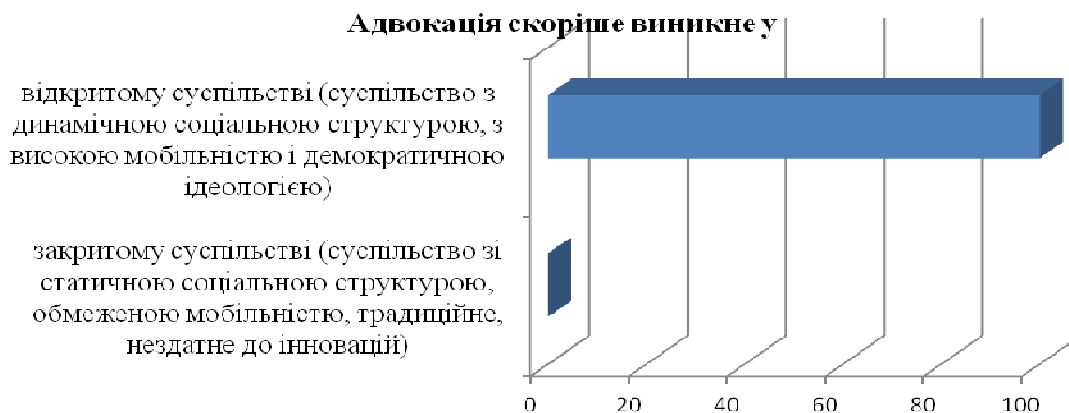
Адвокація в рамках теорій і понять політології

Виходячи з визначень адвокації, а особливо з того факту, що адвокація має на меті скасування, прийняття чи зміну політичних рішень, логічним є той факт, що влада стає як мішенню, так і метою адвокації. Це відповідає біхевіористській теорії влади, що тлумачить владу і як засіб і як мету. Адвокацію також можна розглядати в рамках індивідуально-соціологічної

концепції, що розглядає владу як гру інтересів, що забезпечується угодами, переговорами, протестами.

Без підтримки середовища жодна адвокація не зможе розвинутися. Цікавим у цьому ракурсі є співвідношення адвокації з типами суспільства, згідно з Карлом Поппером [6], в яких адвокаційні дії можуть потенційно виникати. К. Поппер наводить характеристики закритого та відкритого суспільств. Перше описується як група людей зі статичною структурою, обмеженою мобільністю, не здатна до інновацій, здебільшого традиційна, де люди беззаперечно сприймають ті цінності, що їм призначені. Відкрите суспільство, згідно з К. Поппером, – це суспільство із динамічною структурою, високим рівнем мобільності, здатністю до інновацій, до критицизму, в якому людині надається свобода самій знаходити і обирати цінності. 100 % опитаних молодих активістів і тренерів Літньої школи з прав людини та громадянських дій зазначили у своїй відповідях (графік 3), що адвокація виникає у відкритому суспільстві.

Графік 3.

Розглядаючи адвокацію як комплекс дій, який залучає індивідів, варто зазначити її роль у формуванні й розвитку громадянського суспільства, в якому люди взаємодіють, утворюючи мережу громадянських взаємозалежностей, що в свою чергу веде до створення громадянського суспільства, що є інструментом тиску на політичну сферу. На цю систему взаємозалежностей і на здатність людей об'єднуватися в групи звертав увагу Алексіс де Токвіль. Адвокація є одним із інструментів життєздатності громадянського суспільства, бо зміцнює здатність індивідів до громадського співробітництва заради спільної вигоди [7].

Адвокація знаходить своє місце і в політичному процесі. Виходячи з поділу

політичних функціонерів, що пропонував М. Вебер, на чиновників і професійних політиків [8], кожен лідер адвокаційного руху є професійним політиком, оскільки він погоджує свої дії з бажанням мас і залежить від волі мас.

Адвокація відіграє значну роль у процесі політичної соціалізації, і в формуванні політичної свідомості як продукту соціалізації. Адвокація є об'єктом наукового аналізу. Вона впливає на формування політики через скоординовані дії груп, структур у різних сферах: аграрна політика, освітня політика, молодіжна політика, соціальна політика тощо.

Тактики в адвокації

Найбільш „видимою” тактикою адвокації є *прямі протести*, що проходять за умови фізичного спротиву чи фізичної присутності суб’єктів адвокації – громадських активістів, студентів, невдоволених шахтарів, учителів та інших. Такі протести не обов’язково ведуть до фізичного протистояння і можуть представляти мирні зібрання. Так, наприклад, протести українців перед Посольством Франції в Україні у липні 2014 р. і паралельні протестні акції, проведені у Франції, супроводжувалися виголошенням гасел проти продажу Францією Росії універсальних десантних кораблів. Організатори акцій в Україні і Франції використовували флеш-моби і моделі закритих десантних кораблів „Mistral” [9]. Як відомо, у вересні 2014 року Франція відмовилася передавати кораблі Росії.

Думка, що відкриті протести трапляються тільки в державах бідних, економічно нерозвинених, неправових, що характеризуються високим рівнем невдоволеності у суспільстві, або в тих суспільствах, що відомі своєю емоційністю (наприклад, Італія, Іспанія) є хибною. Так, наприклад, „мирна каструльна революція” 2008-2009 років проходила в розвиненій правовій скандинавській державі Ісландії. Тисячі людей в період, коли Ісландія зазнала потужного економічного удару за часів економічної кризи, виходили до стін парламенту, вигукуючи лозунги і створюючи неабиякий шум за допомогою каструль, протестуючи проти хибної, на їх думку, економічної політики держави [10].

На відміну від „гучних” протестів, описаних вище, *бойкоту та мовчазні протести* відрізняються своєю беззвучністю, проте також є інструментом виявлення незгоди/протесту суспільних груп із діями влади. Мовчазні протести організовувалися в Білорусі протягом 2010 року за допомогою соціальних мереж і були спрямовані проти переслідування білоруською владою іншодумців [1, с. 38].

Кампанія з написання листів, як ще одна тактика адвокації, створює ефект масового тиску на владу через масові підписи під документом, запитом, або через численні листи на підтримку або проти рішення влади.

У грудні 2013 р. українська молодь – випускники різних вищих навчальних закладів Євросоюзу та США об’єднувалися в тимчасові групи для створення письмових звернень до різних інституцій ЄС та Дер-

жавний департамент США з проханням підтримати протестний рух в Україні і сприяти забезпеченню безпеки громадян України від політичних переслідувань з боку влади [11].

Саме люди є суб’єктом будь-якої адвокаційної кампанії, а отже, їх дії, з суб’єктивної точки зору, можуть бути як позитивними для одних людей, так і негативними – для інших. Через те розуміння адвокації як зла чи добра є неправильним. У лютому-березні 2014 р., коли відбувалася анексія Криму, багато російських митців об’єдналися, щоб листами підтримати дії російської влади в Криму.

Ілюстрації застосування адвокаційних тактик та їх співвідносність із основними характеристиками адвокації сприяють кращому розумінню поняття.

Висновки. Практика адвокаційних кампаній існує з часів незалежності України, проте розбіжності в тлумаченні поняття „адвокація” існують навіть в експертних колах. Ідея створення цієї статті виникла після проведення опитування громадянських активістів під час Літньої школи з прав людини та громадянських дій, коли в професійному середовищі виникла дискусія щодо поняття „адвокація”. Експерти, які багато років беруть участь в організації та проведенні адвокаційних кампаній, висловлювали різні думки щодо адвокації.

У статті робиться спроба тлумачення поняття адвокації як предмета наукового аналізу в політології, через співвідношення адвокації з політичними теоріями і поняттями. Використовуючи закордонні та вітчизняні ресурси, дискусії з міжнародними та українськими громадськими активістами та власний досвід, автором статті пропонується таке визначення адвокації. *Адвокація* – це заходи, які запроваджують організації чи групи осіб для того, щоб вплинути на процес прийняття рішень на різних рівнях, що в свою чергу допоможе створити потрібні зміни.

Соціологічно-політичне забарвлення адвокації отримує через свою масовість і сфокусованість на змінах – прийнятті, скасуванні чи зміні політичних рішень. Адвокація може виникнути в будь-якій сфері і може вплинути на процес формування політики через активізацію громадян. Адвокація є одним із інструментів розвитку громадянського суспільства, може тлумачитися різними політичними теоріями і виступає предметом дослідження політології. Соціальний простір і політичне поле через створення

можливостей для об'єднання груп людей у спільноти навколо ідей, інтересів як чинників політичної боротьби надають важливі умови для зародження адвокаційних ініціатив, що характеризуються активізацією масових суспільних рухів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацюкова С. Адвокаційна журналістика: світовий та український досвід. Посібник для журналістів з активною громадською позицією / Світлана Бацюкова, Ірина Виргосу. – Луганськ, Правозахисний центр „Поступ”, 2013 – 69 с.
2. Загуменна В. „Адвокати” без перешкод [Електронний ресурс] / Віра Загуменна // Газета „День”. – 2010. – №143. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/kultura/advokasi-bez-pereshkod>
3. Advocacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Advocacy>
4. Introduction to Advocacy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justaction.org/actionguide/action/advocacy.htm>
5. Справа Павліченків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://24tv.ua/home/show/News.do?sprava_pavlichenkiv&tagId=3540
6. Закрите та відкрите суспільство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
7. Аспекти громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Вебер М. Политика как призвание и профессия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-reading.me/book.php?book=135524>
9. Парижани протестували проти продажу Росії кораблів „Містрал” [Електронний ресурс] / 5 канал. – Режим доступу: <http://www.5.ua/component/k2/item/388869-paryzhany-protestuvaly-proty-prodazhu-rosii-korabliv-mistral>
10. The „Pots and Pans revolution” in Iceland and its aftermath [Електронний ресурс] / International Press Agency. – Режим доступу: <http://www.pressenza.com/2011/09/the-xpots-and-pans-revolution-in-iceland-and-its-aftermath/>
11. Nations in Transit 2014: Eurasia’s Rupture with Democracy [Електронний ресурс] / Freedom House. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2014>

УДК 323.39

Ворчакова І.Є.

Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА: ПРИНЦИПИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЛОБІЮВАННЯ ІНТЕРЕСІВ

Розглядається актуальна проблема формування та розвитку регіональної політичної еліти в Україні. Проводяться аналогії функціонування відповідних політичних еліт в Росії та Україні. Показана залежність розвитку регіонального лобізму від рівня структуризації та ієрархізації регіональних еліт. Доведено, що необхідною умовою розвитку регіонального політичного процесу є формування сильної регіональної команди, яка могла б представляти, захищати та вирішувати інтереси регіону на загальнодержавному рівні.

Ключові слова: регіональна політична еліта, регіональний лобізм, регіональна влада, лобіювання регіональних інтересів

Ворчакова І. Е.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА: ПРИНЦИПЫ СТРУКТУРИЗАЦИИ И ВОЗМОЖНОСТИ ЛОББИРОВАНИЯ ИНТЕРЕСОВ

Рассматривается актуальная проблема формирования и развития региональной политической элиты в Украине. Проводятся аналогии функционирования соответствующих политических элит в России и Украине. Показана зависимость развития регионального лоббизма от уровня структуризации и иерархизации региональных элит. Доказано, что необходимым условием развития регионального политического процесса есть формирование сильной региональной команды, которая могла бы представлять, защищать и реализовывать интересы региона на общегосударственном уровне.

Ключевые слова: региональная политическая элита, региональный лоббизм, региональная власть, лоббирование региональных интересов

Vorchakova I.

REGIONAL POLITICAL ELITE: PRINCIPLES OF STRUCTURES AND LOBBYING OF INTERESTS

The actual problem of the formation and development of regional political elite in Ukraine. Drawing an analogy operation of the respective political elites in Russia and Ukraine . The dependence of the development of regional lobbying from level structuring and hierarchization of regional elites. It is proved that a necessary condition for the development of regional policy process is the formation of a strong regional team, which could represent, protect and fulfill the interests of all nations level.

Key words: regional political elite, government relations, regional authority, lobbying of national interests.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної політичної думки залишаються відкритими питання рівня впливу регіональних політичних еліт на вирішення загальнонаціональних преференцій. До того ж значимою проблемою є можливість регіональних політичних еліт формувати збалансовану регіональну політику через лобювання інтересів регіону в структурах центральних органів влади. Амбівалентним залишаються питання використання регіональними елітами видів політичних ресурсів для впливу на формування громадської думки, а також масштабність використання адміністративного ресурсу задля реалізації власних політичних амбіцій. Виходячи з наведених аргументів можна визнати доцільність цього дослідження.

Коли мова йде про регіональну політичну еліту, то ми в першу чергу уявляємо її як конгломерат адміністративних виконавців. Тому доречним у цьому контексті буде говорити і про регіональну політико-адміністративну еліту. На нашу думку, її варто розуміти як привілейовану групу людей, які займають керівні посади в певному регіоні, мають можливість в його межах приймати соціально-політичні рішення чи впливати на їх прийняття. Тобто регіональна політична еліта – це провідна соціальна група, що може вирішувати

політичні регіональні питання у межах певної адміністративно-територіальної одиниці, а також лобювати інтереси регіону на загальнонаціональному рівні.

Виходячи з того, що регіональна влада в Україні репрезентована в першу чергу виконавчими і представницькими органами, можна серед владних регіональних структур виділити такі різновиди еліт. До першого типу відносимо найвищих посадових осіб органів виконавчої влади – це голови облдержадміністрацій, їхні заступники, керівники управлінь та відділів адміністрації. Деякі вчені називають їх виконавцями. Крім того, регіональну виконавчу владу уособлюють мерії міст спеціального статусу. Відповідно, представників цих органів ми можемо включити до регіональних еліт першого типу. До другого типу відносимо осіб представницьких органів влади. Це депутати обласних рад, міської ради у місті Києві. Третю групу регіональної еліти складають керівники найбільших державних підприємств та акціонерних товариств. До четвертої групи входять керівники великих приватних підприємств і фірм. Наступну групу складають представники потужних регіональних політичних партій і членів чи лідерів громадських організацій, які не знаходяться при владі, але мають серйозний вплив на формування громадської думки. До останньої групи можна віднести

бізнесменів, які позбавлені державно-владних повноважень, але мають значний фінансовий капітал, завдяки якому можуть впливати на позиції певного складу чиновників та лобювати свої інтереси в органах регіональної влади.

Окрему позицію в цій структурі можна було б віддати так званому регіональному клану. Це поняття детально описав О. Крюков у своїй монографії „Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення”. Так він, характеризуючи регіональні еліти, акцентує свою увагу саме на ньому. Зокрема, в роботі зазначається, що клани складаються навколо впливового лідера і сприяють тому, що керівні посади монополізуються цією неформальною групою еліти. Клани – це такі групи взаємодопомоги, які відрізняються неієрархічною структурою, відсутністю фіксованих посад, непостійним членством, наявністю деяких моральних принципів і загальних інтересів, що пов'язують групу. Вони спільно беруть участь у розробці проектів, накопичують інформацію і корисні контакти. Такі кланові групи взаємодопомоги створюються всупереч бюрократичній роз'єднаності різних інститутів влади і є, по суті, міжінституційними неформальними спільностями, що існують паралельно з формальними ієрархічними групами [1, с. 210]. Беручи до уваги предмет нашого дослідження, можна зробити висновок, що саме така клановість, описана вищезгаданим науковцем, сприяє формуванню відповідних лобістських структур, які в подальшому мають можливість вирішувати власні та регіональні інтереси через діяльність центральних органів влади.

Крім вищезазначених класифікацій, окремо, на нашу думку, можна ще виділити на рівні України впливову регіональну еліту та регіональну еліту лобістського типу. Однозначно, більшість сучасних науковців говорять про існування так званої донецької, дніпропетровської, київської, харківської, львівської еліти чи навіть кланів. Як зазначає С. Дацюк, за вплив на рівні центральної влади сперечаються три регіональні еліти – київська, донецька та дніпропетровська [2]. Це впливові еліти владного типу. Їхні представники в той чи інший час займали високі посади у виконавчій владі, мали свої фракції в Парламенті, мають регіональні бренди (тобто всі знають, хто такі донецькі чи хто такі дніпропетровські). Крім того, найбільші олігархи України – донецькі, дніпропетровські та київські.

Фактично відсутні на центральному рівні харківська та львівська регіональні еліти. Тобто їхні представники на центральному рівні є, і навіть інколи отримують високі посади, але вони розпорошені й не ідентифікують себе за регіональною ознакою. Крім того, навіть найвпливовіших харківських і львівських бізнесменів з представниками київської, донецької та дніпропетровської груп не можна порівнювати. Тому якщо три найпотужніші регіональні еліти ми розглядаємо як впливові, владного типу, то три інші – можуть бути розглянуті як еліти лобістського типу. Є харківське та львівське (умовно навіть галицьке) [2].

Науковець Ю. Сокирка запропонувала структурування української регіональної політичної еліти за такими трьома критеріями: особистісним, інституційним і партійним. Особистісний критерій передбачає існування лідерів, навколо яких формуються відносно стійкі команди, групи, клани. В кожній місцевості є своя структура, що сформувалася на основі особистих відносин, що прямо впливає на прийняття кадрових рішень. Наприклад, прихід до влади нового губернатора часто приводить до заміни більшості його заступників, оскільки той зазвичай має у своєму розпорядженні власну команду (можливо, не дуже професійну, але пов'язану з першою особою регіону дружніми відносинами, а нерідко й родинними зв'язками). Інституційний критерій визначає структурування еліти за ознакою приналежності до тих або інших владних структур, між якими є свої протиріччя. Такими інститутами в українських реаліях є адміністрація області, обласна рада, міська, районна, селищна ради. Дуже часто відправною точкою структурування регіональної еліти стає протистояння між адміністрацією регіону й мерією. Структурування регіональної еліти за партійною ознакою перебуває в прямій залежності від преференцій жителів певного регіону, від тієї електоральної культури, яка тут сформувалася. В більшості місцеві політичні партії є просто „філіалами” загальноукраїнських партій, які на місцях пасивно реалізують лінію партії, не виконуючи основної функції – рекрутування регіональної еліти в центральні органи управління [3].

Беручи до уваги проаналізовані підходи до визначення структури регіональної політичної еліти, можна зробити висновок, що найчастіше ми говоримо про такі різновиди структурування, як формальний,

умовний і фактичний (можливе їх поєднання).

Відомий російський дослідник в галузі політичної регіоналістики Р. Туровський показав домінуючу роль губернаторів у структурі регіональної політичної еліти. Так, він обґрунтував глибоку взаємозалежність російських губернаторів від олігархічних груп. Науковець вивів таке поняття, як „олігархічний регіоналізм”, описуючи ситуацію, яка склалася в Росії на регіональному рівні. Р. Туровський пояснює, що оскільки регіональна еліта в більшості регіонів сформувалась без участі „федерального фактору”, місцеві бізнесмени, які не мають ніякого значення на федеральному рівні, залишаються головними партнерами багатьох губернаторів. Часто мова йде просто про особисту дружбу, а самі бізнесмени отримують назву „місцевих олігархів” [4, с.9].

Взагалі більшість сучасних вітчизняних і російських політологів саме губернаторський корпус асоціюють з регіональними елітами в цілому. Це пояснюється тим, що губернатори є не просто першими особами в своїх регіонах, а й референтними фігурами для значної, якщо не основної частини регіональної еліти. Однак, якщо порівнювати сфери та можливості впливу губернаторів України та Росії на вирішення регіональних проблем на національному рівні, то ситуація має досить полярний представницький характер. Уже той факт, що губернатори в Україні призначаються вищим органом виконавчої влади, а губернатори в Росії обираються, говорить про рівень їх неформальної компетенції.

У Росії політичні еліти пройшли досить складний трансформаційний процес. Це можна пояснити радикальною зміною з приходом нового політичного лідера не тільки системи, але й режиму в період її незалежності. Так, російські науковці здебільшого сходяться на думці, що за часів правління Б.Єльцина пріоритетним було врахування суб'єктивної структури регіонального політичного простору як необхідної умови успішності політики федерального центру, а з приходом до влади В. Путіна відбулося зневажливе ставлення до законних інтересів усіх суб'єктів регіонального політичного простору, посилилася індивідуалізація найвідоміших і політично активних структур регіонів. Це призвело до того, що регіональні еліти були фактично витиснені з федерального політичного процесу. Аналогічну тенденцію можна

прослідкувати й у розвитку української регіональної політики: чим більш виразними ставали ознаки авторитаризму в політичній системі, тим складнішим ставало формування вертикальної владної піраміди за регіональними позиціями. Як у Росії, так і в Україні за часів правління В. Януковича сформувалися чітко виражені регіональні сфери впливу фінансових груп.

За словами А. Чирикової, російські регіональні еліти справедливо підкреслюють, що інтеграція, побудована на адміністративних ресурсах, робить вертикаль нестійкою і залежною від «першої особи», а значить є достатньо хиткою. Але, разом з тим, вказують, що на певному етапі вона виявляється політично необхідною. На їх думку, вертикаль як політична машина може погано впливати на демократичні процеси в країні, однак в період кардинальної перебудови такий відхід від демократії іноді просто неминучий. При цьому подібна політична конструкція сприяє досягненню важливого політичного результату – зниженню напруги в відносинах Центру і регіонів [5, с.104].

Відмінною особливістю української регіональної еліти є те, що наша еліта до часів правління П. Порошенко приходила до влади в Києві за критерієм регіональної приналежності. Ця тенденція зберігалася починаючи з часів Л. Кучми. Так, він, будучи президентом, надав дніпропетровцям найбільше ключових посад у державі. За каденції В.Януковича серед вищого владного керівництва зберігалася особливість регіональної солідарності, що передбачала формування командної системи, виходячи з позиції поділу на „своїх” та „чужих”. Крім того, між різними регіональними групами різних областей зберігалася латентне суперництво за можливість впливати на дії та рішення центральної влади. Домінантними були ті регіони, які мали більш потужні фінансові можливості розвивати економіку всієї держави. Але, наскільки можна відстежити, нерівномірний внесок різних регіонів у функціонування економічної системи зазвичай призводить до того, що найвигідніший розподіл засобів виробництва можливий тільки за умови делегування відповідною регіональною групою найбільшої кількості своїх представників у найвищі органи влади.

На основі проведеної аналогії розвитку регіональних політичних еліт у Російській Федерації та Україні доходимо висновку, що вони мають ряд спільних ознак, однак у

більшості розходяться в можливостях прояву себе на політичній арені. Цей факт обумовлюється низкою суттєвих причин: а) способом формування основних органів влади, зокрема виборністю губернатора як першої політичної особи в регіоні; б) існуванням самої форми політичного режиму в країнах; в) становленням ієрархізації регіональної політичної еліти за пріоритетністю впливу на розвиток загальнонаціональних питань.

Якщо говорити про ступінь можливостей лобювати вирішення на загальнодержавному рівні регіональних інтересів органами регіональної влади, то звісно пріоритетність у цьому питанні належить адміністраціям порівняно з радами. Місцеві адміністрації, як інститути, що представляють державу і одночасно здійснюють виконавчі функції, які їм делегують обласні та районні ради, мають більше повноважень, ніж органи відповідних адміністративно-територіальних одиниць, що обираються. Цей процес є зрозумілим, виходячи з того, що ті регіональні представники еліти, які призначаються, а не обираються місцевим населенням, більш наближені до високопосадовців вищого державного рівня. Відповідно, цей факт дає представникам регіональної влади, що призначаються, широкі можливості лобювати регіональні інтереси.

М. Головатий вважає, що існує проблема, пов'язана з неузгодженістю дій еліти загальнонаціонального та регіонального рівнів, що суттєво посилює федералістські настрої, тенденції, а відтак ставить під загрозу унітарну єдність української держави [6]. Регіональні елітні, фінансово-промислові групи та клани завжди мали особливу детермінуючу позицію. Ця гіпотеза підтверджується і тією функцією, яку зараз здійснюють певні регіональні групи східного регіону України.

Неабияку роль у проблемі, що обговорюється, відіграє питання використання певного типу виборчої системи у державі. Так, на нашу думку, мажоритарна система виборів дає більше можливостей представникам регіональної еліти заручитись підтримкою електорату на парламентських виборах, здобути мандати в законодавчих органах влади. Ця система дає їм більше шансів потрапити в центральні структури влади і забезпечити існування ефективних систем лобювання регіональних інтересів на центральному рівні. Пропорційна система, навпаки, гальмує можливість регіональним представникам політичної еліти лобювати

регіональні інтереси. Обрані за партійними списками, вони перетворюються не на лобістів регіональних пріоритетів, а на заручників волі партійної номенклатури.

Формування громадянського суспільства в державі прямо залежить від рівня розвитку регіональної політичної влади. Більшість науковців сходяться на думці, що громадські органи відіграють позитивну роль у координації зусиль центральних і місцевих органів влади. Проте вони не можуть вирішити більшість проблем, що виникають у цій сфері. Це обмежує можливості регіональних еліт у захисті своїх інтересів, викликає у них незадоволення, створює в їхньому середовищі певну опозиційність центральній владі.

Відкритим залишається питання доцільності люстрації регіональної політичної влади. Не дивлячись на те, що останнім часом популяризується ідея розширення повноважень регіональної еліти, а також надання можливості зайняти державні посади молодим „елітним аутсайдерам”, тобто тим, хто може себе проявити в політичному житті, але не має відповідної фінансової та владної підтримки, прийти до регіональної влади молодій еліті зараз простіше у тому разі, якщо вони мають в першу чергу певну регіональну приналежність.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що необхідною умовою розвитку регіонального політичного процесу є формування сильної регіональної команди, яка могла б представляти, захищати та вирішувати інтереси регіону на загальнодержавному рівні. Представлена нами класифікація регіональних політичних еліт, на наш погляд, доводить, що пріоритетною у цій структурі є саме економічна еліта. Тому доміантною особливістю регіональної політичної еліти є не наявність у них високих моральних цінностей та інтелектуальних здібностей, а володіння значним економічним і фінансовим капіталом. Таким чином, регіональні політичні еліти мають чітко виражений олігархічний характер і кланову організацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крюков О. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення: монографія / О. Крюков; наук. ред. Е.А. Афоніна. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – 252 с.
2. Дацюк С. Центральна, регіональна та міська еліти [Електронний ресурс] / С. Дацюк. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/daciuk1.htm>

3. Сокирка Ю. Регіональний фактор у політичному процесі України / Ю. Сокирка // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіон. науково-практ. конференції (Львів, 10.11.2007 р.) / укл. А.С. Романюк, Л.С. Скочиляс, О.В. Шиманова. – Львів: Генеза, 2007. – 132 с.
4. Туровский Р. Губернаторы и олигархи: история взаимоотношений / Р. Туровский // Полития. – 2001. – № 5. – С. 120-139.
5. Чирикова А. Вертикаль власти в оценках региональных элит: динамика перемен / А. Чирикова // Полис. – 2008. – № 6. – С.98-113.
6. Головатий М. Кому служить політична еліта / М. Головатий // Персонал. – 2006. – №21 (24-30 травня). – С. 35-41.

УДК 322

Гриньків М.В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ У КОМУНІКАТИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ РЕЛІГІЙНИХ СПІЛЬНОТ

Аналізується соціально-політична складова комунікативного середовища релігійних спільнот, досліджуються характерні форми комунікативної взаємодії. Проводиться диференціювання релігійної, соціальної, політичної спрямованості суб'єктів комунікативних взаємодій.

Ключові слова: комунікативний процес, комунікативне середовище, релігійна спільнота, соціально-політична інтенціональність.

Грынков М.В.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИНТЕНЦИОНАЛЬНОСТЬ В КОММУНИКАТИВНОЙ СРЕДЕ РЕЛИГИОЗНЫХ СООБЩЕСТВ

Анализируется социально-политическая составляющая коммуникативной среды религиозных общин, исследуются характерные формы коммуникативного взаимодействия. Проводится дифференцировки религиозной, социальной, политической направленности субъектов коммуникативных взаимодействий.

Ключевые слова: коммуникативный процесс, коммуникативная среда, религиозная община, социально-политическая интенциональность.

Hrynkyv M.

SOCIO-POLITICAL INTENTIONALITY IN COMMUNICATION ENVIRONMENT OF RELIGIOUS COMMUNITIES

This article analyzes the socio-political component communication environment of religious communities. The autor of article studies typical forms of communicative interaction and the author investigate differentiation of religious, social, political orientation communicative interactions religious communities.

Key words: communicative process, communicative environment, religious community, social and political intentionality.

Реалії сьогодення спонукають соціальні інститути до активізації зовнішніх взаємодій з іншими підсистемами суспільства. Така діяльність виявляється у соціально-політичній інтенціональності їх комунікації. Адже враховуючи проблемне поле, в контексті цієї тематики, українського суспільства, така спрямованість сьогоду властива майже кожному соціальному інституту. Не винятком є і релігійна сфера соціуму. Враховуючи вищезгадані чинники у співвідношенні з викликами сьогодення, зазначена проблематика постає особливо актуальною.

Одним із основних завдань, які виконують релігійні організації у суспільстві, є формування світогляду своїх прихожан, який спиратиметься на цінностях відповідної релігійної традиції, що в свою чергу допоможе людині розв'язувати буденні проблеми, задовольняти її духовні потреби. Діяльність релігійних інститутів у суспільстві проявляється через релігійну практику, різноманітні соціальні заходи та ініціативи релігійної організації, дії, висловлювання, звернення представників релігійних спільнот через власні засоби комунікації (веб-сторінки, проповіді вищих ієрархів, що доносяться до локальних релігійних спільнот місцевими священниками, пасторами і т.д.) або через ЗМІ. Релігійне духовенство користується авторитетом у своїх прихожан, тому погляди перших, з того чи іншого позарелігійного, соціального або навіть політичного питання мають неабиякий вплив на членів релігійної спільноти, а через соціальну взаємодію – і за її межами також.

Враховуючи різноманіття комунікативних зв'язків у релігійному середовищі та за його межами (таких, що спрямовані на інші соціальні інститути), постає необхідність їх аналізу, що зумовлює мету статті.

У статті використовуються дослідження зарубіжних та українських учених. Зокрема, проблеми релігійної комунікації вивчали: білоруська вчена Н.Б. Мечковська, російські дослідники М.Ф. Желновакова та А. Царевський, Е. Романова, українська дослідниця Ю.Лавриш. Проблему впливу релігійного фактора на політику вивчали американські вчені В.Р. Мида, Дж. Геллап, Д. Уолд Кеннет.

У контексті дослідження слід уточнити використання окремих понять: „інтенціональність” та „комунікативне середовище релігійних спільнот”. Під „інтенціональністю” ми розуміємо спрямованість. Соціально-політична інтенціональність – це відповідна

спрямованість комунікативних актів. Комунікативне середовище релігійних спільнот ми розглядаємо як взаємовідносини між релігійними та іншими суспільними суб'єктами, в основі яких лежать комунікативні акти.

Дослідження соціально-політичної інтенціональності у комунікації релігійних спільнот доцільно проводити, визначивши основні її рівні. Відповідно, слід коротко окреслити загальну модель комунікації, що формуватиме порядок дослідження.

Розглянемо основні підходи до розуміння релігійної комунікації. Як зазначають дослідники (релігії), в релігійній практиці виокремлюють три напрямки комунікації: від Бога – до людини; від людини – до Бога; від людини – до людини [1, с. 224]. У контексті нашого дослідження варто брати до уваги всі рівні комунікації, але предметом статті буде тільки один із зазначених – це „від людини до людини”. Цей напрям комунікації занадто узагальнений, тому необхідно його диференціювати.

Також цікавою для нашого дослідження є схема, запропонована М. Желноваковою, що полягає у поділі релігійної комунікації на: осьову (спілкування людини і бога), внутрішню (спілкування прихожан між собою, священником, між священниками, та між духовними ієрархами), зовнішню (між-конфесійні відносини, зв'язки з громадськістю та органами державної влади) [2]. „Осьова комунікація” або спілкування із трансцендентним, не входить у предмет дослідження цієї сфери та не може бути представленим у галузі політичної науки. Беручи до уваги спілкування людей („від людини до людини”), важливими є два аспекти. Перший полягає у формі тексту (в широкому його значенні), яка (форма) визначатиметься церковними ієрархічними рівнями та авторитетністю референта. Другий – у змісті тексту, який визначається причиною комунікативної взаємодії, метою участі в ній референтів та зовнішніми соціально-політичними обставинами.

Досліджуючи соціально-політичну інтенціональність в комунікативному середовищі релігійних спільнот, найбільший інтерес для нас становить другий аспект, тобто зміст повідомлень референтів, тому що саме в ньому розкривається соціально-політична тематика. Зазначимо, що основою релігійного спілкування є, як правило, сакральне, трансцендентне. Проте релігія функціонує в реальному соціумі, її носіями є члени суспільства, звичайні люди із притаманними

їм проблемами та потребами, що в свою чергу відносяться до різних сфер: релігійної, соціальної, політичної тощо.

Зовнішні соціально-політичні обставини формують коло проблем, які постають перед суспільством і виходять за межі релігійної практики та тематики священного. Суб'єкти комунікації та характер їх взаємовідносин формують комунікативні процеси. Враховуючи соціально-політичний контекст, це можуть бути такі рівні комунікації: міжконфесійні відносини, зв'язки з громадськістю, органами державної влади тощо.

Міжконфесійні відносини передбачають комунікацію між різними релігійними організаціями щодо релігійних, правових, соціальних чи політичних питань у межах територіальних, адміністративних, культурних формацій. Беручи до уваги те, що релігійна тема є конфліктною, успішніше й частіше такі комунікативні формати виникають стосовно соціально-політичних проблем. На рівні спілкування релігійних організацій із органами державної влади дискурс як правило торкається господарських, правових, соціальних і політичних питань. Тому соціально-політична складова в такому форматі, є незначною.

У рамках нашого дослідження важливою є соціально-політична тематика у комунікативному середовищі релігійних спільнот. Для релігійних спільнот вона актуалізується, як правило, в часи нестабільності, конфлікту, появи гострих проблем у суспільстві та державі. Сьогодні кожна релігійна спільнота прагне поширити своє вчення, погляди, тлумачення того чи іншого соціального та політичного феномена. Для такої мети використовуються традиційні засоби комунікації: офіційні повідомлення через власні ЗМІ, державні та комерційні ЗМІ, соціальні мережі, а також через участь у конференціях, круглих столах, роботі комісій, рад, створених органами державної влади. Ці канали комунікації одночасно забезпечують спілкування релігійних організацій зі своїми прихожанами, з іншими конфесіями, а також з суспільством і органами влади. Точка зору, висловлена представником релігійної організації через ЗМІ, стає доступною широкому загалу, в тому числі й позаконфесійній аудиторії. Цей спосіб спілкування дозволяє вийти за комунікативні межі релігійної спільноти, і таким чином впливати на думку окремих людей або частини суспільства, сприяти пошуку односторонніх з тих чи інших питань. Такий вид комунікації особливо ефективний у тому випадку, коли

прихожани не можуть спілкуватись і поширювати своє вчення через технічні, географічні та інші комунікативні бар'єри.

Комунікативне середовище релігійних спільнот включає і комунікацію релігійної організації з державними структурами, що здійснюється і через такі канали: особисті контакти, івент-комунікації, в тому числі, створення й участь у діяльності робочих груп і комісій, комунікації за допомогою каналів мас-медіа, наприклад, коментарі з приводу того чи іншої дії влади або ситуації, що склалася в соціальному житті суспільства [2].

У межах дослідження соціально-політичної інтенціональності комунікацій релігійних інституцій варто детальніше розглянути проблему впливу релігійних організацій на світогляд своїх прихожан, у тому числі їхні політичні погляди. Ця тема досліджувалась у статті А. Царевського „Релігійні організації США в міжкультурній комунікації”. А Царевський аналізує проблему внутрішнього комунікативного впливу в рамках певної релігійної спільноти, який нав'язує людині ідеї і цінності, притаманні цій релігії. У статті виокремлюються два рівні релігійності: поверхнева (зумовлена, наприклад, соціальними причинами) і глибока (віра, що перетворює людину зсередини, найважливішим мірилом якої є здатність служити іншим людям). А. Царевський підкреслює, що рівень впливовості церкви на світогляд людини, на її участь у благодійній діяльності, відчутті щастя залежить від глибини віри.

У цілому А. Царевський на прикладі США демонструє взаємозв'язок ліберального законодавства щодо свободи совісті в країні та впливу релігійних організацій на суспільство та політику. Такої думки дотримувались і такі вчені, як У.Р. Мід. Він, наприклад, вважає що, саме протестантська „гілка християнської релігії в основному сформувала національну ідентичність країни” [3]; Дж. Геллап говорить про лідерство церкви чи релігійних організацій у списку найважливіших інститутів, що користуються повагою у суспільстві, оскільки духовенство здатне задовольняти потреби прихожан і розв'язувати проблеми своїх громад; Кеннет Д. Уолд зазначає, що церкви є інститутами, в яких люди набувають навичок і розвивають здібності, що дозволяють їм ефективно брати участь у демократичній політиці, іншими словами, церкви є свого роду школами демократії [4]. Будь-який вплив можливий лише в умовах

комунікації. На думку науковця, суттєвий вплив релігійних організацій, який змінює світогляд людини, можливий у межах спілкування всередині релігійних общин через проведення спільних релігійних практик, заходів, конференцій тощо. Але коли мова йде про велику релігійну організацію, то її позиція, дії її представників і членів, безперечно, не лише займають помітне місце, а й інколи суттєво впливають на формування суспільної думки. Проте широкомасштабний вплив можливий лише в складних соціально-політичних умовах, коли інформаційний простір переповнений різними фактами, часто суперечливими. Така ситуація змушує людину, навіть не релігійну, у пошуках інформації звертатись до авторитетної думки різних громадських, політичних діячів, а також представників духовенства.

Не менш важливою є соціально-політична інтенціональність у „зовнішніх” видах комунікацій релігійних організацій. Оскільки на практиці інколи немає чітких меж у діалозі між представниками різних конфесій, між релігійною організацією і органами державної влади, релігійною організацією і громадянським суспільством. Мається на увазі, що ці зустрічі є публічними і їх результат, як правило, оприлюднений на офіційних веб-сторінках організацій та установ, а також у ЗМІ. Крім цього, комунікація між релігійними організаціями та іншими конфесіями, або органами влади, часто є можливою саме через посередництво мас-медіа, шляхом повідомлення суспільству думки тої чи іншої сторони у формі інтерв'ю, коментарів, промов тощо.

Яскравим прикладом соціально-політичної тематики релігійних організацій є міжконфесійний діалог. Такий вид зовнішніх комунікацій релігійних організацій може здійснюється шляхом створення спільних рад, які передбачають розв'язання поточних проблем релігійних організацій, які стосуються законодавчого регулювання відносин держави та релігійних організацій, свободи совісті, поточних правових, господарських чи майнових питань. Проте соціально-політичної інтенціональності комунікацій спільних рад релігійних організацій набувають, коли оприлюднюються їхні рішення, звернення, заяви стосовно соціальних і політичних конфліктів та проблем у суспільстві. Прикладом таких спільних рад в Україні є Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій (далі ВРЦіРО) – частина громадянського суспільства, яка

представляє і духовні, і соціальні інтереси своїх прихожан. Одним із прикладів ролі ВРЦіРО під час подій, що мали місце на початку 2014 року, є її звернення до громадськості, до провладних та опозиційних політичних сил з метою запобігти ескалації конфлікту та сприяти мирному розв'язанню проблеми [5]. Таким чином, простежується безпосередня участь релігійних організацій як складової громадянського суспільства у соціально-політичному конфлікті в державі.

Подібні заяви, звернення та дії представників релігійних і міжконфесійних спільнот набувають політичного сенсу, а саме – слугують стабілізації та врегулюванню соціально-політичної кризи в державі. Звернення представників релігійних організацій (окремо та від імені ВРЦіРО) до громадськості, де неодноразово наголошували про свою готовність стати посередником у переговорах між представниками влади та представниками протестуючої спільноти. Наприклад, настоятель УГКЦ на зустрічі вищого релігійного духовенства з президентом та іншими представниками виконавчої влади, яка відбулася ще на початку політичної кризи зазначив: „Всеукраїнська рада церков сьогодні хоче діяти як посередник. Очевидно, що вирішення цієї ситуації перебуває у політичній площині. У всіх є певні моральні зобов'язання перед суспільством і перед народом” [6]. Пропозиція виступити посередником і надати свою резиденцію на території Києво-Печерської лаври у переговорах між владою та опозицією у цей гострий момент конфлікту була запропонована Митрополитом Володимиром УПЦ (МП) [7], що демонструє готовність релігійного лідера виступити учасником політичних переговорів щодо врегулювання критичної ситуації в країні.

Прикладом участі релігійних організацій різних конфесій у розв'язанні суспільних проблем є участь їх представників у роботі круглих столів і зустрічах. Вплив на клімат в інформаційному просторі держави мали: інтерв'ю, коментарі, промови на Майдані незалежності та в межах заходів своїх релігійних общин, які були опубліковані в ЗМІ. Не менше значення для послаблення інтенсивності політичної кризи мали і дії ієрархів різних конфесій. Мається на увазі відмова Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета від ордену „За заслуги” I ступеня, яким його нагородив Віктор Янукович [8]. Інший випадок – Глава УГКЦ Блаженніший Святослав покинув круглий

стіл з питань розв’язання соціально-політичного конфлікту за участю трьох президентів України, оскільки був незгодний з позицією деяких учасників зустрічі, які ображали прихожан УГКЦ, а „також тих людей, які стоять на Майдані” [9]. Важливим є і Звернення ВРЦіРО до світової спільноти, до діючої влади із закликом зробити все можливе для збереження миру та територіальної цілісності України [10]. Варто зазначити, що участь у широких круглих столах, зустрічах з представниками органів влади є нерезультативним способом вирішення проблеми, що лежить у соціально-політичній площині. Таку саму думку озвучив у інтерв’ю для „Ехо Москви” настоятель Української греко-католицької церкви Святослав (Шевчук), називаючи таку модель перемовин „набором монологів” [9], оскільки висловлення власних позицій з тої чи іншої проблеми, навіть пропозиції щодо врегулювання ситуації, на практиці залишається лише на словах, не передбачає конкретних дієвих кроків до врегулювання кризи [9].

Демонстрація політичної позиції релігійної організації в кризовій ситуації в державі, робить їх учасниками певного політичного процесу. Про їх залучення в політичне життя свідчать і різні спроби утиску з боку органів влади під час революційних подій, погрози і переслідування з боку представників окремих церков у Криму, Луганській і Донецькій областях. Політичної спрямованості комунікація релігійних організацій набуває, коли вони позиціонують себе як посередники, або підтримуючи ту чи іншу сторону у соціально-політичному конфлікті, вступаючи у діалог з усіма сторонами конфлікту заради відновлення гармонії, справедливості й миру у суспільстві. Варто зазначити, що суспільно значущий зміст має інформація, артикульована представниками релігійних організацій, яка представлена у їхніх ЗМІ, а також через публікацію інтерв’ю, коментарів, виступів і промов духовних ієрархів у мас-медіа. Активна комунікативна і соціальна діяльність церков підвищує впізнаваність конфесій, які безпосередньо брали участь у всіх протестах, допомагали й підтримували учасників вищезгаданих подій в Україні. Діалог із громадськістю також відбувається через соціальну, благодійну, культурну діяльність релігійних організацій, що на власному прикладі показують шляхи розв’язання соціальних проблем, прищеплюють певні цінності своїм прихожанам і тим самим відіграють свою соціальну роль у

державі. Такі дії згодом підвищували цінність та, відповідно, впливовість висловлювань представників таких релігійних організацій. У мирний час релігійність людини є її приватною справою, а вплив релігій на суспільство є незначним, за винятком країн, де існують державні релігійні організації (РФ, Греція, Польща, Італія), або де релігійні організації можуть виступати в якості лобістських структур (США).

На окрему увагу заслуговують комунікації релігійних організацій на державному рівні. Такий діалог існує як певна комунікативна система. У цьому контексті доцільно звернутися до статті Є.В. Романової „Особливості комунікативної взаємодії органів державної влади і релігійних організацій”, де автор на прикладі Російської Федерації описує три рівні в комунікації органів влади і релігійних організацій: федеральний, регіональний, місцевий [11, с. 304]. В основі взаємодії громадськості, релігійних інститутів і органів влади повинен лежати принцип колективної відповідальності, що вимагає ділового партнерства і співробітництва між громадськістю, фахівцями з релігійних питань, релігійними організаціями, представниками виконавчої, законодавчої влади та місцевого самоврядування. Метою такої взаємодії є розвиток громадянської свідомості та створення сприятливого культурного, релігійного та суспільно-політичного клімату. Комунікативна взаємодія органів державної влади і релігійних організацій має бути спрямована на поширення у суспільстві відомостей, знань про релігійну ситуацію, сприяння побудові міжконфесійного діалогу, забезпечення безпеки та дотримання прав і свобод громадян. Комунікативна взаємодія регіональної влади та релігійних організацій повинна здійснюватись за такими напрямками: 1) тісне співробітництво зі ЗМІ з питань етноконфесійних відносин і культурного розвитку; 2) взаємодія з прес-службами органів державної влади різних рівнів; 3) моніторинг суспільної реакції та ЗМІ у сфері державно-конфесійних відносин; 4) аналіз етноконфесійної ситуації в регіоні та країні, прогнозування тенденцій станів релігійно-духовного простору; 5) співробітництво з експертами та фахівцями в галузі релігійних відносин, підвищення кваліфікації співробітників державних органів, що займаються питаннями релігії; 6) розробка та побудова моделі ефективної інформаційної взаємодії регіональних і місцевих органів влади з різними релігійними групами [11, с. 305].

Про соціально-політичний зміст у комунікації релігійних організацій можна говорити і на міжнародному рівні, в межах екуменістичного руху, чи стосовно міжнародних політичних, соціальних, екологічних та інших проблем у світі. Прикладом міжнародних міжконфесійних комунікацій є звернення Конференції європейських церков стосовно складної соціально-політичної кризи в Україні та загрози війни з Росією, де мова йшла про те, що деякі з лідерів цих церков – членів (Конференції) „роблять все можливе, щоб закликати свої уряди, Європейський Союз та інші багатосторонні установи активізувати дипломатичні зусилля в цьому напрямку і забезпечити міцність демократичного процесу в перехідний період” [12]. Або ж звернення представників духовенства однієї держави до світової громадськості, з метою привернення уваги до гострих соціальних і політичних конфліктів у своїй державі й отримання порад чи сприяння вирішенню ситуації. Наприклад, звернення єпископів православної церкви з приводу загрози війни в Україні з російським агресором і заклик до світової спільноти з проханням про допомогу у цей складний час [13]. А також звернення духовенства УПЦ МП до президента РФ з метою зупинення розділення України [14]. Заклики до всіх сторін конфлікту щодо припинення насильства пролунали і від Константинопольського патріарха Варфоломія I і Папи Римського Франциска [15, 16]. Іншим прикладом є зустріч державного секретаря США Джона Керрі з представниками Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій, під час якої він відзначив величезну миротворчу роль українського релігійного середовища під час подій на Майдані Незалежності. У рамках цієї зустрічі Верховний архієпископ УГКЦ Святослав (Шевчук) звернувся з проханням до державного секретаря США „про міжнародну підтримку для українського народу та української влади” [17]. Також прикладом служить, зустріч з главами православних церков делегації ООН під час її їхнього приїзду в Україну з метою ознайомлення з ситуацією, що склалася в країні в січні–лютому цього року [18]. Ці факти дають змогу говорити про безпосередню участь релігійних організацій у політичному процесі, спрямованому на розв’язання конкретного конфлікту та загрози ескалації насилля на світовій арені.

Ураховуючи вищесказане, слід сказати, що соціально-політична інтенціональність у

комунікативному середовищі релігійних організацій найчастіше присутня в часи нестабільності, конфлікту, появи гострих проблем у суспільстві та державі. Спрямовання релігійного комунікативного потенціалу на розв’язання проблем у суспільстві може бути ефективним. Це можливо через вплив на громадську думку, на політичні дії тих чи інших сил у політиці, шляхом відповідної інтенціональності комунікації релігійних організацій з усім суспільством, за межами своєї спільноти. Релігійні організації сприяють розв’язанню суспільних проблем також і шляхом поширення своїх поглядів на процеси, які відбуваються, висловлення своєї позиції з тої чи іншої проблеми в державі. Таким чином, релігійні інституції впливають на думку окремих людей або частини суспільства, сприяти пошуку односторонніх з тих чи інших питань.

Вивчаючи проблематику соціально-політичної інтенціональності у комунікативному середовищі релігійних спільнот, ми вказали на основні ознаки, за якими можна аналізувати комунікативний простір, що розглядається у статті. Виявлення соціально-політичної інтенціональності у свою чергу пов’язано з рядом актуальних питань, які стосуються взаємовпливу політичних і релігійних інститутів, аналіз яких є перспективним і має значення для політичних наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мечковская Н.Б. Язык и религия: Пособие для студентов гуманитарных вузов / Н.Б. Мечковская. – М.: Агентство „ФАЙР”, 1998. – 352 с.
2. Желновакова М.Ф. Система внешних религиозных коммуникаций в России [Електронний ресурс] / М.Ф. Желновакова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 3. – Режим доступу: <http://www.science-education.ru/109-r9389>
3. Мид У.Р. Божья страна? [Електронний ресурс] / У.Р. Мид // Россия в глобальной политике. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/22/6338.html>
4. Царевский А.Н. Религиозные организации США в межкультурной коммуникации [Електронний ресурс] / А.Н. Царевский. – Режим доступу: <http://www.islamrf.ru/news/culture/organizations/16439/>
5. Звернення Всеукраїнської Ради Церков щодо нормалізації суспільно-політичної ситуації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1398&Itemid=78
6. Янукович пообіцяв зміни до „законів 16 січня”, переформатування уряду і амністією затриманих [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу: http://www.newsru.ua/arch/ukraine/24jan2014/yanukovich_i_zakony.html
7. УПЦ МП готове стати посередником між владою та опозицією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://7days-ua.com/news/uptsmp-hotove-staty-poserednykom-mizh-vladoyu-ta-opozysijeyu/>.
 8. Патріарх Філарет відмовився від нагороди Януковича через події в Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukr.lb.ua/news/2014/01/22/252729_patriarh_filaret_otkazasya.html.
 9. Лавриш Ю. Комунікаційний трикутник „Церква-влада-Євромайдан”: полілог у контексті новомедійного дискурсу [Електронний ресурс] / Ю. Лавриш. – Режим доступу: <http://novomedia.ua/node/1774>.
 10. ВРЦіРО закликала світ зробити все можливе для збереження миру і територіальної цілісності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/national_religious_question/55556/
 11. Романова Е.В. Особенности коммуникативного взаимодействия органов государственной власти и религиозных организаций / Е.В. Романова // Известия Алтайского гос. ун-та. – 2009. – № 4-4. – С. 304-306.
 12. Конференція Європейських Церков підтримала Україну в прагненні суверенітету та цілісності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1400%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk
 13. Єпископи УПЦ в США закликали весь світ стійко підтримати Україну у ці загрозливі часи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/ukrainians_outside_of_Ukraine/55588/
 14. Місцєблюститель Предстоятеля УПЦ попросив Путіна запобігти розділенню України і Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55538/
 15. Патріарх Варфоломій після кровопролиття закликав українців будь-якою ціною обрати діалог замість розбрату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55423/
 16. Папа Франциск закликав до припинення насильства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/catholics/vatican/55389/
 17. Джон Керрі відзначив величезну миротворчу роль українських Церков під час Революції гідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55579/
 18. Генеральний секретар ООН зустрівся з Главами українських Церков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55612/

УДК 329.17

Макарова А.Г.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ГЕНЕЗИС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглянуто розвиток українського націоналізму від початку ідей самостійності країни до спроби військового противу; простежується перехід від ідеалістичного мирного утворення української держави до ідеологічно обґрунтованої необхідності бойових формувань. Це допоможе зрозуміти сьгоднішні проблеми нашої спільної національної ідеї, знайти помилки й зробити спроби вирішити їх в майбутньому.

Ключові слова: національна ідея, незалежність, Україна.

Макарова А.Г.

ГЕНЕЗИС НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ НА ПРОСТОРАХ УКРАИНЫ: ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ ВЕКА

Рассмотрено развитие украинского национализма от начала идей самостоятельности страны к попыткам военного сопротивления; прослеживается переход от идеалистического мирного создания украинского государства к идеологично обоснованной необходимости боевых формирований. Это поможет понять сегодняшние проблемы нашей общей национальной идеи, найти ошибки и предпринять попытки решить их в будущем.

Ключевые слова: национальная идея, независимость, Украина.

Makarova A.

DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA: HISTORICAL EVOLUTION IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The article concerns the historical path of Ukrainian nationalism from the very beginning of the idea of national independency to the period of armed resistance. Furthermore, the transition from the idealistic and peaceful way of building a Ukrainian state to the ideologically grounded necessity of creating militant organizations is examined. We believe that this would help to understand the problems of Ukrainian national idea, to find errors and to make an effort to correct them in the future.

Key words: national idea, independence, Ukraine.

Українське державотворення ще й досі знаходиться у стані переходу від нації етнічної до нації політичної, але багато вже зроблено українським народом, і останні події є зайвим доказом цього. Якщо ми підемо шляхом не тільки „медійного” чи „піарного” єднання, а й почнемо ототожнювати себе з кожною людиною, що є українцем, де б вона не жила і якою мовою не розмовляла, то це стане вірною ознакою нашої перемоги в боротьбі, яка точиться вже не одне десятиліття і яка мала більше помилок, ніж звершень, але продовжує жити в мріях значної кількості українців, що готові помирати за свій народ та свої ідеали.

За всі роки незалежності було запропоновано різноманітні теорії щодо побудови спільної національної ідеї в умовах української державності, але жодна з них не прижилася. Загалом сучасні націоналісти продовжують брати за основу своїх поглядів досягнення науковців першої половини ХХ століття, пристосовуючи їх під сьогодення. Вперше за великий проміжок часу ми маємо можливість самі будувати єдину ідентичність, але в нас не вистачає знання власної історії, тому саме сьогодні треба звернутися до корифеїв української ідеї та актуалізувати їхні наукові звершення. Після „Революції гідності” ми знову повернулися до проблем, що були і сто років тому, але розглядати їх потрібно вже крізь призму останніх звершень і поразок, і саме тому ідея націоналізму виходить на перший план у роботах науковців. Споглядаючи на них крізь тунелі історії, слід правильно ставити акценти.

Для розгляду концепції націоналізму спочатку потрібно визначити значення цього терміна. Родоначальник націоналізму як ідеології Ернест Гелнер пише, що „націоналізм – це теорія політичної легітимності, згідно з якою етнічні межі не мають перетинатися політичними кордонами і, зокрема, етнічні кордони в межах певної держави не повинні відокремлювати

правителів від решти (можливість цього просто виключається самим принципом)” [1].

Ентоні Сміт розуміє під терміном „націоналізм” „одне чи більше з його трьох основних значень: мова й символіка, соціально-політичний рух та ідеологія нації. Це ідеологічний рух за здобуття й збереження автономії, єдності та ідентичності населення, представники якого вважають, що вони становлять реальну або потенційну „націю”” [2].

Розглядати український націоналізм потрібно з огляду на особливість нашого народу та умови, в яких він знаходився. Перед українцями (а особливо перед українською інтелігенцією) постало питання: хто ми, чи є в нас спільна ідентичність, чи потрібна нам власна держава? До цієї проблематики звернулося багато науковців того часу, були розроблені теорії, що використовуються й досі. Серед мислителів того часу найвидатнішими для нашої історії стали М. Грушевський, М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов та інші.

Михайло Грушевський вважав за необхідне звернутися до історії, зазначаючи давнє існування українського народу, його культуру та традиції. Він був соціалістом і федералістом і пропонував створити країну з поділами на округи, яка не має власної армії, а охорону здійснює всенародна міліція, також його поглядам була притаманна ідея співпрацювання України з Росією на умовах рівноправ'я та партнерських стосунків. Його ідея не брала до уваги можливість зовнішньої агресії проти України, невдоволеність деяких верств населення та зазіхання колишніх „господарів” українських земель на їх „власність”. Досвід УНР довів неможливість досягти усіх цілей тодішньої політичної еліти без консолідації не тільки інтелігенції, а й більшої частини населення, а також без існування власної армії, що змогла б захистити державу від чужоземного вторгнення. УНР так і не змогла отримати свою „монополію на насилля”.

М. Грушевський писав, що „завдання провідників українства полягає в тому, щоб гасити, нейтралізувати всяку обопільну ворожнечу, робити все для розвитку різноманітних культур в Україні, не загострювати відносин гвалтливою українізацією, але й не поступатися принципом державності і становищем української мови як мови державної [цит. за: 3, с.58].

Але, на жаль, дещо ідеалістичні та пацифістичні погляди Михайла Сергійовича не відповідали духу того часу та не прижилися у системі міжнародних відносин України зі світом.

Інші метри тогочасної науки не поділяли цих поглядів, та була настроєні більш рішуче. Одним із найперших теоретиків, що висунув ідею незалежної України був харків'янин М. Міхновський, який зазначив у своїй доповіді „Самостійна Україна” у 1900 р. право українців на власну державу та створив власну політичну програму, яка, однак, залишає більше питань, ніж відповідей. Автор пише про порушення Росією Переяславської угоди 1654 р. та, через це, можливість України відмовитися від усіх домовленостей.

М. Міхновський зазначав, що головним ворогом України є Росія. Він вбачав недосяжність ідеї незалежності навіть у разі повалення самодержавства у Росії, усі його надії були направлені на революційний час та на європейський досвід побудови нації та держави. На жаль, в його праці не були точно прописані механізми переходу від автономії з маленькими правами, що є частиною великої імперії до самостійної держави зі своїми законами.

В. Липинський відстоював тезу, що „після розвалу Радянської імперії та створення в Росії, Україні та Білорусі політичних націй, тільки їхній подальший союз (без об'єднання в єдину державу) дозволить їм гідно репрезентувати себе на міжнародній арені” [цит. за: 3, с.77].

Іншої думки був один із ідеологів „інтегрального” націоналізму Дмитро Донцов, який підтримував антиросійські настрої та ідеї європейського майбутнього України. Він узяв популярні тоталітарні ідеї того часу та спробував зробити певну квінтесенцію з додованням національних ідей. За основу своєї провідної ідеї думки Д. Донцова взяли лідери ОУН (Організації Українських Націоналістів), що намагалися очолити рух опору на Галиччині.

Але не тільки його ідеї брали до уваги оунівці. М. Сціборський – один із найголов-

ніших людей в ОУН 30-х. рр. – пише про націократію „як про режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних у представницьких органах державного управління” [цит. за: 3, с.66]. Націократія встановлює монополію на владу, відкидає ідеї багатопартійності та пропонує нову форму націоналізму – організованого.

Георгій Касьянов охарактеризував, що „ОУН у різних її іпостасях належала до тієї частини політичного спектру українського суспільства, яка абсолютною цінністю і метою свого існування вважала українську націю та українську державність. Тут є точка дотику з багатьма іншими ідеологіями і рухами, в яких це завдання, можливо в іншому політичному чи ціннісному контексті також було пріоритетом. Відмінність від інших спрямувань українського націоналізму та інших ідеологій полягала у способі сприйняття дійсності та методах її перетворення. У цьому сенсі ОУН ідеологічно, принаймні на початках свого існування, належала до праворадикальних рухів, орієнтованих на творення держав з тоталітарним політичним устроєм” [4].

Один із найвідоміших лідерів оунівського руху Степан Бандера виокремив 10 заповідей українського націоналізму, які він назвав „Декалогом”, їх повинна пам'ятати будь-яка людина, що ототожнює себе з українською нацією.

1. Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї.

2. Не дозволиш нікому плямити слави, ані чести Твоєї Нації.

3. Пам'ятай про великі дні наших Визвольних змагань.

4. Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимироваго Тризуба.

5. Помстиш смерть Великих Лицарів.

6. Про справу не говори, з ким можна, а з тим, з ким треба.

7. Не завагаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.

8. Ненавистю і безоглядною боротьбою сприйматимеш ворогів Твоєї Нації.

9. Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять Тебе виявити тайни.

10. Змагатимеш до поширення сили, слави, багатства й простору Української держави [5].

Створення УПА (Української повстанської армії) у 1943 р. надало організації необхідної збройної підтримки і боротьба

продовжилася до 50-х рр. За різними оцінками формування налічувало від 150 до 300 тис. бійців. Для боротьби з Радянським Союзом цих сил було недостатньо.

М.С. Горелов пише, що „збройно-політичне протистояння між радянською владою і національно-повстанським рухом у повоєнний період за своєю суттю було унікальним цивілізаційним явищем. Українські повстанці вперше після Громадянської війни кинули такий масштабний виклик могутній радянській тоталітарній владі, кілька років боролися за незалежну соборну державу. Це був непримиренний цивілізаційний конфлікт тоталітаризму з рухом за вільне життя у власній державі. Намагаючись силоміць встановити на західноукраїнських землях порядок сталінської імперії, більшовики спровокували зіткнення двох гілок українського народу – західної та східної, на довгі роки поселили в них взаємну недовіру і відчуженість” [3, с.111]

Перехід від поступових ненасильницьких дій до радикальних течій є цілком логічним в умовах між двома світовими війнами, встановленням на українських землях більшовицького режиму, Голодомором 1932-1933рр., фізичним та моральним знищення української інтелігенції. На превеликий жаль, подібні дії не сколихнули душі українців та не направили їх на шлях боротьби проти всіх форм окупації та

експлуатації українських земель. За винятком невеликої кількості населення, що, треба зараз це визнати, вибрали неправильні дії для боротьби, більшість так і не змогла знайти себе в українській національній ідентичності. Розглянуті ідеї діячів і теоретиків українського націоналізму і сьогодні не втратили своєї актуальності, але потребують ретельного перегляду, саме тому ми виділили найбільш важливі думки щодо подальшого розвитку України, її відносин з ворогами та союзниками, будівництва єдиної сильної нації. Це допоможе краще зрозуміти проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення, побудовані на досвіді минулого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гелнер Е. Нації та націоналізм [Електронний ресурс] / Е. Гелнер. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/gellner/gel.htm>
2. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія [Електронний ресурс] / Ентоні Д. Сміт. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>
3. Горелов М.С. Українська етнічна нація / М.С.Горелов, О.П. Моця, О.О. Рафальський. – К.: ЕКО-ПРДАКШН, 2012. – 192 с.
4. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН). [Електронний ресурс] / Г. Касьянов. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/kasian/kas2.htm>
5. Бандера С. Десять, дванадцять і сорок чотири [Електронний ресурс] / С. Бандера. – Режим доступу: <http://lib.oun-upa.org.ua/bandera/r02.html>

УДК 614. 329.

Здорик М. В.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ БІОЕТИЧНИХ КОМІТЕТІВ: ПОЛІТИКО-ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Стрімкий розвиток науки істотно розширив межі ліберального дискурсу, включивши до нього сферу біоетики. Особливість статусу біоетики полягає в тому, що, на відміну від інших галузей етики, в її рамках формуються спеціально організовані структури, які впливають на виконання відповідних норм. Мова йде про біоетичні комітети як базові структурні компоненти біоетики, що набувають суб'єктності саме у політико-інституціональному вимірі. Специфіка інституціоналізації біоетичних комітетів стала предметом аналізу статті, зокрема, порівняння європейського та американського досвіду їхнього формування. Роль біоетичних комітетів переважно полягає у сприянні перетворенню неформальних санкцій у формальні та загальноприйнятні.

Ключові слова: біоетика, біоетичні комітети, політичні інститути, мережа, функції, економічний аспект.

Здорик М. В.

СПЕЦИФИКА ФОРМИРОВАНИЯ БИОЭТИЧЕСКИХ КОМИТЕТОВ: ПОЛИТИКО-ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Стремительное развитие науки существенно расширило границы либерального дискурса, включив в него сферу биоэтики. Особенность статуса биоэтики заключается в том, что, в отличие от других отраслей этики, в ее рамках формируются специально организованные структуры, которые влияют на выполнение соответствующих норм. Речь идет о биоэтических комитетах как базовых структурных составляющих биоэтики, приобретающих субъектность именно в политико-институциональном измерении. Специфика институционализации биоэтических комитетов стала предметом анализа статьи, в частности, сравнение европейского и американского опыта их формирования. Роль биоэтических комитетов преимущественно заключается в содействии превращению неформальных санкций в формальные и общепринятые.

Ключевые слова: биоэтика, биоэтические комитеты, политические институты, сеть, функции, экономический аспект.

Zdoryk M.

SPECIFICITY OF BIOETHICS COMMITTEES' FORMATION: POLITICAL AND INSTITUTIONAL ASPECT

The rapid development of science has significantly expanded the boundaries of liberal discourse, by including bioethics to it. Bioethics has special status due to the fact that unlike other sectors of ethics within it specifically organized structures that affect the implementation of the relevant norms are formed. It is about bioethical committees as basic structural components of bioethics, becoming the subject exactly in the political and institutional dimensions. Specificity of the institutionalization of bioethics committees became the subject of analysis in this article, in particular, a comparison of European and American experience of their formation. The role of bioethics committees primarily is to promote the transformation of informal sanctions into formal and commonly used.

Key words: bioethics, bioethics committees, political institutions, network functions, the economic aspect.

Актуальність проблематики біоетики в політичному дискурсі зумовлюється не лише постановкою низки життєво важливих питань, але й тим, що вона сприяє формуванню нових політичних інститутів. Завданням цих інститутів виступає аж ніяк не надання людині абсолютної свободи в біомедичних питаннях, а побудова нової системи відносин, заснованої на принципах відповідальності, толерантності та співпраці. Основні положення біоетики викладені її фундатором В. Р. Поттером у його праці „Біоетика: міст у майбутнє” [1]. Наразі у контексті політологічної точки зору біоетична проблематика висвітлена недостатньо, хоча, безумовно варті уваги напрацювання таких теоретиків як Дж. Ролз, П. Тищенко, В. Юдін та ін., які аналізують, зокрема, питання справедливості в контексті біоетики та роль біоетичних інститутів.

Мета статті полягає у визначенні специфіки формування біоетичних комитетів як політико-інституціональних структур. Це реалізується через виконання таких завдань, як ретроспективний огляд концептуальних

підходів щодо становлення біоетичних комитетів в якості політичних інститутів і розгляд основних напрямків їхньої діяльності взагалі та в Україні, зокрема.

Біоетичні комитети є основою експертної біоетики. Їх можна розглядати як певний політичний інститут, який вирізняється багаторівневою мережею громадських, державних і міжнародних організацій. Біоетичні комитети існують при науково-дослідних установах і лікарнях, професійних об'єднаннях (лікарських, сестринських, фармацевтичних), державних органах (парламентах, президентських адміністраціях), міжнародних організаціях (ЮНЕСКО, ВООЗ, Рада Європи та ін.) Важливу роль у діяльності цих комитетів відіграють представники громадськості, пов'язані з потужними правозахисними рухами [2].

Розглядаючи історію формування біоетичних комитетів у світі, варто сфокусувати увагу на двох різних моделях їхнього розвитку: американській та європейській. Найбільш активно біоетичний рух поширився у США. Там було сформовано

біоетичні рухи як серед медиків, так і серед широкої громадськості; застосовано основні біоетичні принципи в реальній практиці американської охорони здоров'я. Це стало можливим завдяки широкому поширенню ліберальних теорій, оскільки фундаментальні принципи біоетики – автономності індивіда, свободи волі та вибору, інформованої згоди – не просто несуть на собі відбиток цінностей лібералізму, але й виступають їхнім втіленням у конкретній сфері моральних рішень та дій.

Перший етичний комітет було створено 1961 року в місті Сіетл при Центрі „Штучна нирка”. Він був організований у зв'язку з надзвичайною моральною складністю відбору пацієнтів для підключення до апарату штучної нирки. Внаслідок активної діяльності цього комітету в суспільстві було розгорнуто широку публічну дискусію. Таким чином, вперше медичну проблему доступу до дефіцитного ресурсу було розглянуто в якості етичної. Підняття питання зумовило розуміння того факту, що для розв'язання існуючої проблеми потрібні не лише медичні знання. Відповідно, було створено дорадчий орган при медичному центрі, до складу якого ввійшли медики, богослови, юристи, психологи, представники громадськості. Надалі формування біоетичних комітетів у США продовжувалось здебільшого саме таким чином: із низу доверху. Сьогодні в США паралельно діють три гілки біоетичних комітетів: комітети з етики досліджень, комітети при лікарняних установах і комітети національного рівня. Комітети при лікарнях займаються вирішенням неоднозначних, з етичного боку, питань у межах конкретного медичного закладу, дослідницькі комітети регламентують проведення біоетичних експериментів, а комітети національного рівня регулюють державну політику в царині біоетики. Щодо останніх варто зазначити, що їхні повноваження дають означеним установам змогу накладати заборону на те чи інше коло проблемних питань, що затверджено федеральним законодавством країни. Саме в цьому полягає їхня основна відмінність від відповідних європейських інституцій, які наділені лише дорадчими функціями.

В Європі біоетичні комітети почали створюватися пізніше – із вісімдесятих років ХХ ст. У 1983 р. розпочав свою діяльність Національний консультативний етичний комітет у галузі наук про життя та здоров'я у Франції. Пізніше із створенням

Національного консультативного комітету із захисту життя і здоров'я розпочався біоетичний рух в Італії, особливістю якого була активна підтримка з боку католицької церкви. Згодом виникли біоетичні комітети і в інших країнах Європи. Наразі їхня структура подібна до американської, включаючи ті ж самі три гілки. Відмінність полягає лише у схемах взаємодії цих гілок одна з одною та у вирішенні організаційних питань.

Виникнення локальних і національних біоетичних комітетів спонукало до організації подібних інституцій на міжнародному рівні. У 1985 році Комітет Міністрів і Рада Європи створили Експертний комітет з біоетики, який 1992 року змінив назву на Керівний комітет з біоетики в Раді Європи. До його компетенції входить експертна оцінка та підготовка документації з біоетики, зокрема, міжнародних конвенцій та рекомендацій у сфері біоетики. До складу Керівного комітету входять шістьдесят експертів: як представників країн-членів Ради Європи, так і спостерігачів з інших держав і представників міжнародних організацій. Найвідомішим і найважливішим документом, розробленим цією інституцією є „Конвенція про захист прав та гідності людини в зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини” (прийнята у 1996 році в іспанському місті Ов'єдо), яку частіше просто називають Конвенцією з біоетики. Значення цієї конвенції перш за все полягає у тому, що вперше в міжнародній юриспруденції був створений документ, у якому було задекларовано необхідність захисту людини та її гідності від зловживань, пов'язаних зі сферою біомедицини. Крім того, було підкреслено ліберальний пріоритет людини як особистості над інтересами не тільки суспільства, але й науки. Як юридичний наслідок у цьому випадку вимагається від держав, що підписали документ, привести у відповідність його основним тезам національне законодавство.

Іншою впливовою організацією, яка плідно працює на міжнародному біоетичному полі, є створений у 1993 році ЮНЕСКО Міжнародний біоетичний комітет (International Bioethics Commitee), до складу якого входить понад тридцять експертів, що призначаються генеральним директором ЮНЕСКО. Для вивчення рекомендацій, прийнятих комітетом, створено Міждержавний біоетичний комітет, а при Міжнародній Раді наукових союзів створено Постійний комітет із відповідальності та етики в науці.

Також свою участь у міжнародному біоетичному русі засвідчила Всесвітня організація охорони здоров'я, яка у 2000 р. створила рекомендації комітетам з етики, що проводять експертизу біомедичних досліджень [3].

Загалом зростання впливу біоетичних організацій міжнародного рівня можна засвідчити з огляду на те, що за їхнього сприяння біоетичні установи починають створюватися в тих країнах, в яких раніше біоетичний рух не виникав спонтанно.

Стосовно функцій біоетичних комітетів варто зазначити, що вони виходять з їхнього основного завдання – задоволення потреб суспільства в розробці та втіленні в життя певних механізмів, які мають вирішити існуючі етичні дилеми та сприяти формуванню напряму соціальної політики, пов'язаної зі сферою охорони здоров'я. Таким чином, можна виділити три основні функції, притаманні біоетичним комітетам:

1. Консультативна. Сюди включено консультативну допомогу як суб'єктам, так і об'єктам біоетики;

2. Дорадча. Ця функція об'єднує складання рекомендацій для медичних установ та інших закладів, чия сфера діяльності тісно пов'язана із біоетикою;

3. Освітня. Біоетична освіта є навчанням не лише медичних працівників, науковців і спеціалістів, але й пересічних громадян.

Загалом варто зауважити, що діяльність біоетичних комітетів має саме дорадчий, а не настановчий характер. Для посилення об'єктивності рекомендацій біоетичним комітетам має надаватися великий ступінь незалежності, що має забезпечуватися принаймні незаангажованістю людей, які працюють над виробленням рекомендацій. До складу біоетичних комітетів мають входити профільні спеціалісти, якими найчастіше є медичні працівники, юристи, політологи, соціальні працівники. Один із відомих російських дослідників біоетики Б. Г. Юдін підкреслює необхідність участі в етичних комітетах не лише професіоналів, але й тих, хто не є спеціалістом у цій галузі, оскільки такий крок є передумовою незалежності від інтересів професійної спільноти [4]. Наприклад, для біоетичних комітетів, які мають діяти при медичних закладах, найчастіше рекомендується такий склад: один-два лікарі, один-два юристи, медична сестра, адміністратор лікарняного закладу або його довірена особа, представник духовенства, спеціаліст у галузі біоетики, соціальний працівник [5].

Важливим також є економічний аспект діяльності біоетичних комітетів. На думку різних експертів, наразі наявний зсув інтересу в біоетичній сфері в бік країн, що розвиваються. Внаслідок цього з розширенням біоетичного поля відбувається також і певна зміна основних біоетичних положень. Саме питання соціальної справедливості виходить тут на передній план.

Поряд із біотехнологічною революцією та екологічною кризою постійно зростає проблема нерівного розподілу ресурсів, що розглядалася філософами усіх часів, починаючи з Аристотеля, і наразі є ключовою у діяльності біоетичних комітетів. У загальному вигляді ситуацію, характерну для наших часів, описують як 90/10: тобто, дев'яносто відсотків коштів, що витрачаються на розвиток біотехнологій, спрямовані на перемогу над тими проблемами, які актуальні для десяти відсотків населення Землі. Водночас лише десять відсотків коштів витрачаються на ті дослідження в галузі біомедицини, що є важливими для дев'яноста відсотків людства. Ситуація обмеження ресурсів за умови постійного зростання потреб тісно пов'язується у філософському дискурсі з поняттям справедливості. Зокрема, популярна концепція Дж. Ролза [6], адаптована до біоетичної проблематики, може бути сформульована як організація розподілу між усіма членами суспільства максимально можливих прав і свобод і диференціація, що може бути визначена як забезпечення доступності благ для найбідніших верств населення.

Висока вартість послуг охорони здоров'я, неможливість прогнозування часу виникнення потреби в них та їх відстрочки, необхідність оплати в момент отримання послуги, що може призвести до відмови від послуги, становить загрозу зубожіння населення, зумовлює необхідність фінансового захисту та розподілу ризиків [7].

Отже, корінь проблеми полягає у значному випередженні зростання витрат на охорону здоров'я у порівнянні з темпами зростання ВВП. Більш того, за висновками ВООЗ від двадцяти до сорока відсотків фінансових ресурсів охорони здоров'я у світі витрачаються неефективно [7]. Серед шляхів вирішення цієї ситуації варто відзначити запровадження загальної страхової медицини, створення цільових громадських фондів тощо.

На думку Б. Г. Юдіна, неможливість отримати кваліфіковану медичну допомогу

внаслідок недостатньої матеріальної забезпеченості в сучасному світі трактується як серйозне порушення прав людини і як фундаментальна проблема не лише медичної етики, але й державної політики [8].

Взагалі, хоча кореляція між економікою та мораллю існує, цей чинник не може бути вирішальним при створенні відповідної правової бази. Підґрунтя цієї бази – знов-таки біоетичні комітети, причому бажано, щоб вони були окремі з кожного вагомого біоетичного питання. Їхня діяльність є необхідною, оскільки в межах компетенції саме цього органу є право залучати до розгляду проблематики соціальної справедливості та її законодавчого оформлення не лише фахівців, які безпосередньо стикаються з цим питанням, та політиків, але й пересічних громадян, задля забезпечення прав яких власне й проводиться реформування соціально-етичної сфери. На жаль, здебільшого реальна ситуація є такою, що громадяни не лише не беруть участі в обговоренні важливих біоетичних питань, зокрема тих, які лежать в економічній площині, але й навіть не знають про те, хто і яким чином ці питання розглядає та яке виносить рішення.

Шляхом виходу із ситуації, що склалася, можуть бути запозичені зі стандартної біоетичної практики методи, що допоможуть побороти перевагу патерналістського підходу, який переважає серед більшості людей: інформована згода та етична експертиза [8].

Перспективними напрямками роботи біоетичних комітетів може бути, зокрема, створення стандартів протидії ВІЛ та СНІДу, розробка механізмів та умов гарантування якості проведення біоетичної експертизи, розробка рекомендацій з проведення дослідів у сфері генетики та трансплантології.

Створення розгалуженої мережі біоетичних комітетів в Україні наразі видається вельми доцільним. Біоетичні комітети повинні функціонувати при наукового-дослідних і практичних медичних

установах за участі фахівців, юристів, політиків і представників громадськості. На практиці ж впровадження мережі етичних комітетів породжує низку питань, перш за все пов'язаних із проблемою бюрократизації цих комітетів, межами їхніх повноважень, врегулюванням розбіжностей всередині комітетів. Проте в будь-якому разі не слід заперечувати їхню роль у правозахисному русі, в гуманізації біомедицини, у розвитку етичної самосвідомості громадян. Створення біоетичних комітетів, як соціальної бази громадянського суспільства, здатне поліпшити механізм зворотного зв'язку від суспільства до держави, розширити сферу судового захисту прав і свобод індивіда, подолати соціальну пасивність, налагодити систему міжнародних контактів з метою обміну досвідом і співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поттер В.Р. Биоэтика: мост в будущее / В.Р. Поттер. – К.: Держава, 2002. – 216 с.
2. Юдин Б.Г. Биоэтические комитеты [Електронний ресурс] / Б.Г. Юдин // Биоэтический форум. – Режим доступу: http://www.bioethics.ru/rus/res_eth/
3. Балалыкин Д.А. История и современные вопросы развития биоэтики: учебное пособие / Д.А. Балалыкин, А.С. Киселёв. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012. – 144 с.
4. Юдин Б.Г. От этической экспертизы к экспертизе гуманитарной [Електронний ресурс] / Б.Г. Юдин. – Режим доступу: http://www.zpu-journal.ru/gumtech/expert_exam/articles/2007/Yudin
5. Csikai E.L. The status of hospital ethics committees in Pennsylvania / E.L. Csikai // Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics. – 1980. – Vol. 7, № 1. – P. 104-111.
6. Ролз Дж. Теория справедливости / Джон Ролз. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 536 с.
7. Москаленко В. Актуальні проблеми здоров'я та охорони здоров'я у III тисячолітті [Електронний ресурс] / В. Д. Москаленко. – Режим доступу: <http://www.amnu.gov.ua/articles/1/68/ktualn-problemi-zdorov-va-ta-ohoroni-zdorov-va-u-iii-tisyachol-tt>
8. Юдин Б.Г. Социальная справедливость как проблема биоэтики / Б.Г. Юдин // Знание. Понимание. Умение. Научный журнал Московского гуманитарного университета. – 2006. – № 2. – С. 115-117.

МОВА ЯК ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ЧИННИК ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Розглядаються проблеми мови як елемента електоральної культури в умовах політичного стану країни. Наголошуються на доволі тривалому нехтуванні державної мови, проводяться історичні паралелі. Констатується необхідність термінових дій новообраної Верховної Ради для запобігання подальшого ігнорування існуючої ситуації. Зроблено висновок про нагальну потребу якнайшвидшого гуртування всіх українців на основі єдиної української мови.

Ключові слова: електоральна культура, державна мова, політична культура, маніпулятивні технології.

Меленцова А. С.

ЯЗЫК КАК ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНЫЙ ФАКТОР ЭЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Рассматриваются проблемы языка как элемента электоральной культуры в условиях политического состояния страны. Акцентируется внимание на достаточно длительном пренебрежении государственным языком, проводятся исторические параллели. Констатируется необходимость срочных действий новоизбранной Верховной Рады для предотвращения дальнейшего игнорирования существующей ситуации. Сделан вывод о насущной необходимости скорейшего сплочения всех украинцев на основе единого украинского языка.

Ключевые слова: электоральная культура, государственный язык, политическая культура, манипулятивные технологии.

Melentsova G.

LANGUAGE AS A NATIONAL FACTOR OF THE ELECTION PROCESS

The article deals with the problem of language as an element of electoral culture in the political situation of the country. Marked a rather long neglect of the state language, conducted historical parallels. It is noted the need for urgent action the newly elected Parliament to prevent further neglect of the situation. The conclusion about the urgent need for speedy cohesion all based on a single Ukrainian language.

Key words: electoral culture, national language, political culture, manipulative techniques.

Актуальність обраної теми пояснюється наявністю в сьогоденній Україні „пошматованої” політичної культури, яка характеризується відсутністю єдності між членами суспільства стосовно головних цивілізаційно-культурних, політичних, соціально-економічних цінностей. Також український електорат не має спільної позиції ні щодо минулого, ні щодо її майбутнього. Регіональний розбрат, відсутність спільної національної системи цінностей є джерелом безвідповідальної політики, постійного використання моделі регіонального розколу (в тому числі і спекулювання мовою) для завоювання голосів виборців на чергових виборах до будь-якого органу влади.

Поняття „культура” є багатограним та охоплює різноманітні аспекти діяльності людини. Вперше поняття „політична культура” широко вживалося в працях німецького історика та політичного філософа Й.-Г. Гердера. Значну увагу вивченню поняття „культура”, а згодом і „політична культура” приділяли Платон, Арістотель, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск’є, А. Токвіль, К. Мангейм, К. Маркс, М. Вебер; у другій половині ХХ століття – К.Фон Бойме, У. Розенбаум, Д. Каванах, Д. Елазар, Г. Алмонд, С. Верба; у наш час – В. Лісовий, В. Веденєєв, І. Поліщук, Б. Гдаль, О. Куць, Л. Нагорна та інші.

Мета статті - акцентувати увагу на проблемах мови як загальнонаціонального чинника розвитку соціуму та проаналізувати перспективи розвитку української мови як елементу електорального процесу після

останніх (позачергових) виборів до Верховної Ради України.

За Політологічним енциклопедичним словником: „Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здібностей як суб’єктів політичного життя” [1, с. 263]. В одному з енциклопедичних словників подається таке визначення політичної культури: „історичний досвід, пам’ять соціальних спільнот та окремих людей у сфері політики, їх орієнтації, навички, що впливають на політичну поведінку” [2, с. 264].

На думку І. Поліщука, „політична культура – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал і виявляється в діяльності суб’єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів” [3, с. 127].

Зазвичай культура має яскраво виявлений національний зміст, який зовсім не вичерпуються мовним чинником. До факторів-посередників, які визначають ефект масової комунікації, наприклад, відносяться: готовність виборця сприйняти необхідну інформацію, міжособистісний характер поширення інформації, належність людини до соціальної групи з певними нормами буття та поведінки), вплив лідерів думок на поширення та оцінку інформації. Ці фактори сприяють повноті засвоєння конкретним індивідом політичної інформації [4].

На думку І. Поліщука: „Електоральна культура – це відносно стійка система знань, оцінок і норм електоральної поведінки й електоральних відносин, виборчого процесу в цілому, колективна пам’ять людей про виборчі процеси; своєрідна „активна” частина політичної культури, особливість якої полягає ще й у її динаміці та ритмі. Тож електоральна культура тривалий час перебуває в латентному вигляді і проявляється та актуалізується тільки в періоди виборчих кампаній” [5, с. 71-72].

Отже, під політичною мовою зазвичай розуміють термінологію та риторичку політичної діяльності, коли політики виступають у своїй професійній ролі. Але вона є не обов’язковою прерогативою лише професійних політиків чи державних чиновників, а ресурсом, відкритим для всіх членів мовного співтовариства. До сфери політичної мови відносять також спектр проблем, пов’язаних з політичною діяльністю та маніпуляцією у сфері мовних відносин. Доволі часто використовують фольклорні форми агітації – анекдоти, чутки, гумористичне відео, мультфільми, різні музичні інновації, що дуже приваблює молодіжний електорат тощо.

Окрім цього, надмірна ідеологізація, декларативний стиль, лозунговість, претензії на абсолютну істину – саме те, що характеризує політичну мову і є по суті, як інколи висловлюються, театралізованим дійством.

Зараз ми бачимо, що наші виборці здебільшого виступають як об’єкт застосування маніпулятивних технологій, а це найбільша небезпека для масової свідомості. Серед методів маніпулятивних технологій варто виділити метод семантичного маніпулювання. Суть його полягає в прискіплюваному відборі слів, які викликають або позитивні, або негативні асоціації і таким чином впливають на сприйняття інформації („наша” людина – розвідник, „їхня” – шпигун; ми – визволителі, вони – окупанти; ми – борці за незалежність, вони – бойовики; у нас – війська, у них незаконні збройні бандформування) [5, с. 257].

Усупереч усьому історія свідчить, що українська літературна мова єднає українців усіх територій, сприяє усвідомленню ними спільної долі, історії, традицій, духовності. Спроби роз’єднати українців шляхом політичних маніпуляцій за мовною ознакою, поділити їх за етнографічним або мовним принципом – на східняків і західників, заперечувати їхню окремішність, можуть мати лише тимчасовий успіх, бо сьогодні, в умовах жорстокої війни, в найвідповідальнішу мить історії, за умов екстремальної ситуації у генезі націотворення спрацьовує інстинкт етносамозбереження, як це вже не раз засвідчила і наша історія.

Проблема факторів, що впливають на електоральну поведінку та врешті-решт на вибір громадян на виборах, завжди посідала чільне місце серед головних проблем політичної науки. Культура політичних виборів є складовою частиною загальної політичної культури. Виборча система

взаємодіє з культурною системою через підсистеми, що утворюють поле електоральної культури, яке врешті-решт формує культурні характеристики індивіда стосовно виборів.

Новообрана Верховна Рада має прийняти закони про використання державної мови держслужбовцями під час виконання ними своїх службових обов'язків. При цьому, вони повинні спілкуватися з відвідувачами на місцях мовою відвідувачів. Той, хто служить, приймає на себе відповідні зобов'язання й повинен їх виконувати. Потрібно вимагати відсторонення від роботи держслужбовців, які не володіють українською мовою або не бажають послугоуватися нею на службових місцях.

Ще гірше, коли призначають на високі посади держслужбовців осіб, які не володіють державною мовою, іноді обіцяють за короткий термін оволодіти нею й користуватися у спілкуванні під час виконання службових обов'язків, але здебільшого ці обіцянки не виконуються. Але чи може держава повною мірою здійснити конституційний обов'язок стосовно того, що „держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови у сферах суспільного життя на всій території України” (стаття 10), якщо жодним законом не передбачене обов'язкове володіння її величезним апаратом – українською мовою. Закон „Про державну службу” навіть не згадує про державну мову, якою мають володіти чиновники владних структур. Протилежне спостерігаємо у державних установах, наприклад, Російської федерації.

Державна мова повинна стати нормою української влади (і не тільки), тобто фактично треба зробити те, що свого часу робилось у Російській імперії та СРСР, але, цілком зрозуміло, іншими, не насильницькими, не імперськими, а методами переконання з усебічним урахуванням мовних та інших особливостей регіонів.

На сучасному етапі простежуються тенденції до встановлення досить прозорого зв'язку між мовою спілкування тієї чи іншої групи населення та її політичними та конфесійними орієнтаціями.

Відповідно до мовних уподобань населення спостерігається й розклад політичних сил і угруповань країни. Так, у 1990-х індивідуальне електоральне ядро провідних партій за етнонаціональними ознаками розподілялося таким чином: лівого спрямування (комуністи та соціалісти – за етнічністю – українців 74 %, росіян 25 %, за

мовним спілкуванням – відповідно 45 % і 59 %; праві партії (переважно, НРУ) відповідно – 94 % і 23 %; 90 % і 10 %) [6, с. 156].

Заперечення існування історичної основи політичної культури є неправильним, адже вона реально існує, як сталий культурний континіум протягом століть і потрібні надзвичайні умови та харизматичні лідери, щоб змінити цю історичну основу.

Отже, політична культура є спільною частиною існування двох соціальних систем: політичної та культурної. Політична культура формує суб'єктивну орієнтацію на політику. Багатьма дослідниками політична культура все більше розглядається як нормативно-ціннісна система, яка притаманна більшості населення.

Сплески дискусій навколо мови здебільшого відбуваються під час зростання суспільної напруги загалом. Часто ці дискусії ініціюються для того, щоб відвернути увагу від головних соціальних питань.

Із 30 політичних партій України, які зібрали необхідну кількість підписів і вибороли право брати участь у виборчій кампанії, наприклад, 1998 р., лише 14 до своїх програм включили положення про мови: 4 з них виступали за надання російській мові статусу державної. Решта партій і блоків стояла на позиціях конституційних вимог щодо мовної політики [7, с. 3-136].

Спостерігається відчутна залежність між мовним уподобанням політика, державного діяча та його відданістю українській національно-державницькій ідеї. Не випадково на виборах Президента України, наприклад, 1994 р. за прихильника електорату проросійської орієнтації Л. Кучму проголосувало приблизно 80 % етнічних росіян і близько двох третин російськомовних українців, тоді як за Л. Кравчука лише понад 70 %.

У політичній діяльності мовний чинник відіграє не останню роль. На виборах до Верховної Ради України 2006 р., як свідчить аналіз програм і виступів кандидатів, мовне питання знову посіло чільне місце, причому його важливість навіть посилилась. Із 45 партій і блоків у виборчих перегонах активно використовували мовний чинник 25 учасників. 9 із них виступали за подальше зміцнення державності української мови і одержали 40, 78 % голосів виборців, 9 за двомовність на державному рівні (38,7 %), за вільний розвиток мов висловились 5 (10,25 %), за надання російській мові статусу регіональної – 2 (0,46 %). Розподіл політичних сил у Верховній Раді свідчить,

що питання двомовності поряд із проблемами НАТО і СЕП вийшло на перший план. Партія регіонів, СПУ і КПУ, утворивши коаліційну більшість – 240 депутатів, наполегливо ставили питання про двомовність. Мовне питання поряд із двома вищезазначеними чинниками постало ключовим у функціонуванні цієї коаліції.

За результатами останніх позачергових виборів до Верховної Ради ситуація з мовною політикою може докорінно змінитися. Все буде залежати від єдності думок, рішень, волевиявлення. „Ліві” крісла цього разу в сесійній залі обійматимуть самовисуванці, хоча серед них є і колишні комуністи і регіонали; не буде „свободівців” (за партійними списками), проте курс на євроінтеграцію, який взяла діюча влада, може позитивно вплинути на розвиток і української мови також.

Аналіз результатів останніх виборів висвітлив тенденцію до збільшення представництва певних категорій населення у законодавчому органі України. Є чергова надія, що ми нарешті отримаємо орган народного представництва, а не збори бізнесменів, чиновників, магнатів промисловості, керівників різноманітних фондів і подібних.

Політична еліта, уособлюючи владу, має бути національно свідомою та своєю діяльністю не лише впроваджувати в життя мовне законодавство, а й домагатися престижності української мови в усіх сферах суспільного життя країни. Тобто мову нації-держави треба захищати, піклуватися про неї навіть тоді, коли їй, на перший погляд, нічого не загрожує, а державні службовці повинні бути прикладом у використанні правильної літературної мови, а не використовувати її лише у політичних іграх. Спекуляції політиків, які звертаються за підтримкою до російськомовного населення, проявляючи повну байдужість до української мови, повинні одержувати належну оцінку.

Отже, акцентуючи увагу на проблемах мови як загальнонаціонального чинника та проаналізувавши перспективи розвитку мови як елементу електорального процесу (після останніх позачергових виборів до Верховної Ради України), можна зробити висновок, що успіх розвитку нашого суспільства буде

лише тоді, коли утвердження української мови в статусі єдиної державної буде розглядатися як важлива складова державотворення й національної безпеки, причому етнospільноти повинні відчувати комфорт, безпеку, державні гарантії прав і свобод. Саме національно свідомою елітою має стати на чолі процесу розвитку національної української мови, яка є елементом електоральної культури. Необхідною умовою пробудження державницької свідомості є формування єдиного культурного простору засобом єдиної мови.

Культура неможлива без істотного елементу свободи. Вона не може функціонувати за умов духовної і фізичної несвободи. Якщо суспільству стає непотрібним повноцінний розвиток культури, то воно перестає існувати як певне національне ціле, як те, що можна в прямому розумінні називати культурою [5, с. 36]. І. Берлін зазначає, що „повне підкорення чужій волі означає самознищення, тому мати певний обсяг свободи – нагальна необхідність для будь-якої людської істоти” [8]. Поки не буде змін у загально-національній культурі українців, ми не побачимо змін у політичній чи електоральній культурі нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 1997. – 395 с.
2. Политология: Энцикл. словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. комерц. ун-та, 1993. – 431 с.
3. Поліщук І.О. Генеза та сучасність концепції „політичної культури” // І.О. Поліщук // Грані. – 2005. – №4. – С. 125-128.
4. Klapper J.T. The Effects of Mass Communication / J.T. Klapper // Glencoe (Illinois): The Free Press, 1960. – 302 p.
5. Поліщук І.О. Еволюція культури політичних виборів в Україні: Монографія / І.О. Поліщук. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 352 с.
6. Пасковер О. Проза життя / О. Пасковер // Кореспондент. – 2005. – № 37. – С. 37-39.
7. Передвиборчі програми й платформи // Віче. – 1994. – № 2. – С. 3-136.
8. Берлін І. Дві концепції свободи [Електронний ресурс] / І. Берлін. – Режим доступу: <http://www/krotov.info/library/b/ber/lin.htm>
9. Куць О.М. Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження: Монографія / О. М. Куць, В.В. Заблоцький. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 300 с.

УДК 327. 88(477)

Савойська С.В.

Київський національний університет
будівництва і архітектури

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ „АНТИУКРАЇНЬСКА ДІЯЛЬНІСТЬ”

Розглядається антиукраїнська діяльність недружніх до українського народу та Української держави як внутрішніх, так і зовнішніх політичних сил. Зазначається, що антиукраїнська діяльність має давні корені та історію, яка розпочалася ще за доби литовсько-польської державності, коли українські землі були захоплені поляками, та на зорі російсько-українських відносин, коли промосковськи налаштовані політики та окремі держслужбовці захищали в Україні інтереси Росії, що продовжується і наразі.

Ключові слова: антиукраїнська діяльність, український народ, внутрішні справи України, геноцид, проросійські політичні сили, лінтвоцид, УПЦ МП, національні інтереси, розкол суспільства.

Савойская С.В.

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ „АНТИУКРАИНСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ”

Рассматривается антиукраинская деятельность недружественных к украинскому народу и Украинскому государству как внутренних, так и внешних политических сил. Акцентируется внимание на том, что антиукраинская деятельность имеет давние корни и историю, которая берёт своё начало с времён литовско-польской государственности, когда украинские земли были захвачены поляками, а также на зоре русско-украинских отношений, когда промосковски настроенные политики и отдельные государственные служащие защищали в Украине интересы России, что по существу продолжается и в наше время.

Ключевые слова: антиукраинская деятельность, украинский народ, внутренние дела Украины, геноцид, пророссийские политические силы, линтвоцид, УПЦ МП, национальные интересы, раскол общества.

Savoyska S.

TO THE DEFINITION OF „ANTI-UKRAINIAN ACTIVITIES”

The article deals with anti-Ukrainian activities hostile to the Ukrainian people and the Ukrainian state, both internal and external forces. Reported that the anti-Ukrainian activities has ancient roots and history, which started in the era of the Lithuanian-Polish state when the Ukrainian lands were seized by the Poles, and the dawn of Russian-Ukrainian relations, when the pro-Moscow policies are configured and some officials in defending the interests of Ukraine, which continues now.

Key words: anti-Ukrainian activities of the Ukrainian people, the internal affairs of Ukraine, genocide, pro-Russian political forces linrvotsyd UOC MP, national interests, dividing society.

Антиукраїнська діяльність має давню історію, яка розпочинається із того часу, коли українські землі були захоплені поляками, московитами, угорцями, австрійцями, румунами, які гальмували розвиток українського народу, його державності, мови, культури, освіти, книгодрукування, релігії тощо. Мало що змінилося і наразі. Політичні сили Росії через проросійськи налаштованих політиків України продовжують розколювати український народ, прикриваючись антиукраїнськими гаслами на кшталт „Руки прочь от русского

языка”, „Защитим русский язык”, „Хочу говорить по-русски” та інші, які свідчать про утиски російської мови у сучасній Україні, що насправді не відповідає дійсності. Аби реалізувати своє кредо: „Росія може бути або великою, або вона не існуватиме взагалі” [1, с. 121], російський Президент анексував ним же зросійшену АР Крим та ввів своїх найманців на асимільований російською мовою Схід України. Щоб розколоти Українську державу із середини та спровокувати мовно-політичні конфлікти на рівні тріади – росіяни-українці-русини, російські політики такими самими методами діють і на Західній Україні через проугорські, прорумунські та інші організації, їх лідерів, які за підтримки російських політиків роблять усе можливе для того, аби

максимально децентралізувати українську владу та послабити її вплив на західні регіони країни. „Саме тому, на слушну думку І. Діяка, українофоби і російська влада проявляють таку увагу до мовного питання в Україні, штучно його загострюючи, бо давно усвідомили, що без цього Росії не поглинути Українську державу” [2, с. 259]. У зв’язку з цим доречно визначити антиукраїнську діяльність як поняття.

Антиукраїнська діяльність [грец. *anti* – проти ... і українська діяльність] – діяльність окремих індивідів, політиків, держслужбовців, влади, що спрямована проти українського народу, його історії, культури, української мови, героїв, звичаїв і традицій. Одна із форм діяльності проросійськи налаштованих політиків, їх політичних сил, лідерів і членів громадських організацій, рухів, що спрямована проти української незалежності, унітарності й соборності, а також існування і функціонування у сучасній Україні націоналістів, зокрема Всеукраїнського об’єднання „Свобода”, Правого сектору та ін. Антиукраїнська діяльність сусідніх держав проти українського народу, української мови, культури і православної віри має давню історію. Антиукраїнська діяльність розпочалася ще за доби литовсько-польської держави, коли українські землі були захоплені поляками, а з часом – Польщею, Московією, Російською імперією, Австро-Угорщиною, Румунією тощо. Історичне минуле української державності свідчить, як тільки Українська держава намагалася налагодити дружні відносини із сусідніми державами, Московія намагалася посилити свій вплив на Україну, формувала із допомогою своїх агентів антивладну опозицію [3, с. 106], яка втручалася у внутрішні справи України, розколювала українську спільноту із середини, налаштовувала одну її частину проти іншої, протиставляючи їх політичні та національні інтереси, культуру, мову, віру тощо. Таке ставлення до українського народу та Української держави у цілому було у Російській імперії і Радянському Союзі.

Метою цього дослідження є визначення антиукраїнської діяльності, яка проводилася Росією та проросійськими політичними силами в Україні на різних етапах історії, зокрема у добу незалежності. Окремі аспекти цієї проблеми досліджували такі вітчизняні вчені, як Б. Білик, А. Гальчинський, М. Гетьманчук, М. Гордієнко, В. Гришук, І. Діак, В. Іванишин, А. Корж,

О. Микитюк, О. Мишанич, Я. Радевич-Винницький, О. Скребець, Л. Шаян, Н. Шипка та ін. Учені з’ясували, що антиукраїнська діяльність різних політичних сил, організацій, рухів, влади у середині держави та урядів сусідніх держав, є давньою проблемою, яка на різних етапах історії гальмувала розвиток українського народу, його культури, мови, освіти, книгодрукування, літератури тощо. Виходячи з цих передумов, „Україна, на думку російських політиків і вчених, не зможе впоратися з викликами часу без допомоги Росії і не здатна зберегти свою єдність. Засобами досягнення успіху імперських проектів російські дослідники називають російську діаспору як могутній важіль для відстоювання геостратегічних інтересів РФ, економічну збитковість України, недостатність її власних ресурсів і відсутність очікуваної допомоги Заходу” [4, с. 336]. Росії вдалося домовитися з лідерами провідних західних держав про відтермінування підписання економічної угоди між Європейськими державами та Україною. Російський Президент забороняє сусіднім із Україною державам продавати енергоносії Україні. Антиукраїнська діяльність у радянську добу існувала у вигляді геноциду, коли радянська влада знищувала українців голодом або виселяла їх за межі держави. Так під час Другої світової війни за наказом із Москви з УРСР було виселено частину бесарабських і кримських болгар, яких депортували у 1944-му році у добу сталінського „очищення” Криму від „чужих” елементів разом із кримськими татарами, греками, вірменами та ін. [5, с. 155]. Не менш жахливою була політика лінгвоциду, коли радянська влада, за словами Я. Радевича-Винницького, прийшовши в 1939 р. у Західну Україну, майже поголовно репресувала (знищила або загнала у табори ГУЛАГу) місцеву українську інтелігенцію. Антиукраїнську діяльність проводила і Польща: вона виселила українців з їхніх земель на подаровані їй союзниками німецькі території (акція „Вісла”) [6, с. 58]. Антиукраїнською діяльністю на сучасному етапі є порушення мовного законодавства, коли Президенти сучасної України, за словами О. Микитюк, постійно декларують своє шанобливе ставлення до мови – завойовниці, кількість теле- та радіопередач недержавною або частково державною мовою перевищує допустимі межі [7, с. 127].

Антиукраїнську політику проводять у сучасній Україні Угорщина і Румунія через

культурні товариства, громадські організації та політичні партії, лідери і члени яких роздають українцям румунського та угорського походження закордонні паспорти і нав'язують думку, що українська влада обмежує їх у правах, не дає вільно вивчати та розвивати рідну мову, отримувати освіту цією мовою тощо [8]. Зокрема, викладачі румунської мови і літератури не задоволені кількістю годин, яка виділяється Міністерством освіти і науки України для вивчення румунської мови і літератури, якістю її викладання, недостатньою кількістю румуномовних шкіл. Допомогали сепаратизувати українську спільноту у минулому антиукраїнські політичні сили, які неодноразово включили до своїх виборчих списків представників румунської громади, визнавали їх інтереси, проблеми та вимоги. Використовуючи слабкість і роз'єднаність української влади, ЗМІ Угорщини, Румунії і Росії спекулюють на темі „мова”, доводячи, що українська мова і культура – це зіпсована румунська, угорська, польська або російська мови. Якщо представники мас-медіа висловлювали іншу точку зору, то їх переслідували, що нерідко закінчувалося їх смертю від рук антиукраїнських політичних сил. Тобто, „мас-медіа, на думку Л. Шаян, замість того, щоб служити людям, перетворюється на фактор, який ними маніпулює” [9, с. 143].

Антиукраїнські політичні сили хочуть бачити російську мову у статусі офіційної/другої державної або хоча б регіональної. Але запровадити наразі в Україні російську мову у якості офіційної/державної означає дати повне право антиукраїнським політичним силам і далі російщити Схід і Південь України та поглиблювати розкол у державі. Українська мова є ще досить слабкою, вона не набула того поширення в Україні як мова російська, тому неспроможна з нею конкурувати на усій території України. Мовна проблема в Україні штучно створена тими антиукраїнськими політиками, які не зацікавлені ні у її розв'язанні, ні у збереженні незалежності та соборності Української держави. Це широко обговорюється у ЗМІ, на міжнародних конференціях, конгресах, семінарах, за круглими столами в різних куточках України та за її межами. За відсутності необхідної підтримки української мови в усіх галузях суспільно-політичного життя держави, зокрема у ЗМІ, та наявності інформаційної агресії з боку російськомовних мас-медіа в Україні

склався білінгвізм із виразним антиукраїнським спрямуванням [10, с. 10].

Щоб розколоти українську спільноту, антиукраїнські політичні сили, які активно підтримують в Україні інтереси сусідніх держав, зокрема і Росії, використовують подвійні стандарти мовної політики, неправдиву інформацію, політичну трибуну для дезінформації, яка просякнута антиукраїнським ліберальним ідеологічним плюралізмом, від чого, як вважає М. Гордієнко, „користі небагато, тому що ліберальна ідеологія має узгоджуватися із національними інтересами, із рівнем демократії та ментальністю українського полікультурного суспільства” [11, с. 46-59].

Антиукраїнську політику проводять окремі російські учені, зокрема О. Соловйов, Д. Караганов, Г. Федотов та ін., які вважають Російську Федерацію дружньою для України державою, а українізацію, яка упродовж 1990-х рр. широко висвітлювалася у мас-медіа, зокрема російських, насильницькою. На думку Д. Караганова, Росія має сприяти максимальному внутрішньому послабленню української державної структури. „Політика Росії може бути націлена на обмеження економічного зростання та економічної незалежності України там, де це можливо робити без особливої шкоди російським інтересам” [2, с. 264]. Усі ці настанови „великих” російських учених-спеціалістів з українського питання російський Президент сумлінно виконує. Свідченням цього є його „сирні”, „м'ясні”, „молочні”, „газові”, „цукеркові” та інші війни з Україною, які завдавали їй в односторонньому порядку великі збитки. Зокрема А. Дугін і М. Смолін та ін., стверджують, що виникнення на карті світу суверенної Української держави є не лише небажаним для Росії явищем, а й навіть небезпечним, а українське відродження – великою помилкою, яку необхідно негайно виправити. На думку О. Дугіна, „Україна як держава не має ніякого геополітичного сенсу. У неї немає ні особливої культури, ні географічної унікальності, ні етнічної винятковості. Історичний смисл України відбито у самій її назві – „Україна”, тобто „окраїна”, „порубіжні території”. Тому суверенітет України являє собою настільки негативне для руської геополітики явище, що у принципі, легко може спровокувати збройний конфлікт” [цит. за: 2, с. 262-264], який Росія уже розпочала на території України і намагається його закінчити повною перемогою. Така антиукраїнська

истерія, на думку А. Гальчинського, на сторінках російської преси дедалі більшою мірою зростає і наближається до піку своєї гостроти. Ось один із таких прикладів: „національно мислячі російські люди зобов'язані заради майбутнього російського народу будь-що не визнавати прав на існування за державою „Україна”, „українським народом” та „українською мовою”. Історія не знає ні того, ні другого, ні третього, його і не існує. Це фетіш, створений ідеологією наших ворогів” [1, с. 119].

Відтак, наразі запроваджувати у регіонах України російську мову як офіційну/другу державну або регіональну означає підігрувати Росії та антиукраїнським політичним силам у подальшому російщенні української спільноти. Завдяки ухваленню в Україні закону „Про засади державної мовної політики” та його ратифікації вісьмома областями країни та АР Крим, антиукраїнські політичні сили Росії зрозуміли, що для них Україна ще не втрачена назавжди. До сепаратистської ідеї антиукраїнські політичні сили Росії залучили проросійськи налаштованих політиків в Україні, їх партії, організації, рухи та російськомовний електорат. У зв'язку з цим мовна ситуація в Україні з кожним роком погіршувалася, що можна пояснити посиленням політико-ідеологічного радикалізму антиукраїнських політичних сил як внутрішніх, так і зовнішніх, а також відсутністю адекватної реакції владних структур України, які ігнорували і продовжують ігнорувати екстремістські дії окремих політиків, держслужбовців і навіть священиків, які належать до УПЦ МП, яка, на слухну думку І. Діяка, із самого початку була антиукраїнською. Свідченням цього є безліч ситуацій, коли священики УПЦ МП, зокрема єпископ Свято-Покровської церкви м. Олександрії Пантелеймон, забороняє співати хору духовний гімн „Боже великий єдиний, нам Україну храни”, не визнають існування українського народу, його мови, культури та Української держави, а також виголошувати проповіді українською мовою [2, с. 183]. Але українські церкви повинні не розколювати українське суспільство і державу, а навпаки, – їх об'єднувати. На слухну думку В. Іванишина, „церква не повинна вчити змінювати політичний світ, а має вчити, як виживати у ньому, залишаючись людиною, християнином, частиною свого народу” [10, с. 13]. Демократичні перетворення в Україні дали можливість служителям церкви брати

активну участь у державних заходах, конференціях, „круглих столах”, телепрограмах, теледебатах і давати інтерв'ю журналістам та виступати на радіо тощо. В. Іванишин пропонує підтримувати національні церкви, сприяти їх розвитку та єднанню, щоб вони не були об'єктом цькування і сваволі прокомуністичних та проімперських сил, а тим більше знярядям розбрату. „Боротьба, на слухну думку І. Діяка, з українською мовою у церкві тісно пов'язана не лише із загальнодержавною політикою русифікації у Російській імперії, але й з активними намаганнями РПЦ знищити Українську православну церкву, поглинути її та розтворити у собі” [2, с. 176]. Не припустимо, щоб церкви між собою конфліктували, боролися за лідерство, владу, сфери впливу, використання української чи російської мови у богослужінні. Мовно-політична проблема у сучасній Україні створена штучно, вона має політичний характер і нав'язується антиукраїнськими політичними силами для того, щоб поглибити розкол в українському суспільстві, розколоти його, федералізувати і сепаратизувати державу. Для цього лідери і члени антиукраїнських громадських організацій Криму неодноразово вимагали закрити єдину на всю автономію україномовну гімназію та перетворити її у ще одну російськомовну школу. Те саме наразі вимагають сепаратисти і російські найманці-терористи Донецька і Луганська. Вони на підконтрольній території забороняють місцевим мешканцям розмовляти та навчатися українською мовою, чим сумлінно виконують завдання „нової політики Москви щодо України”, основним важелем якої, на думку К. Затуліна, є російськомовне населення, яке ми не маємо права втратити. Його становище і права потрібно зробити основним важелем російської політики, у чому поєднуються, на його переконання, стратегічні і тактичні завдання Росії [див.: 1, с. 122]. Настанови і цього політика російський Президент сумлінно виконує: понад 500 тис мешканців Сходу України перевезені на Далекий Схід Росії та утримуються у нелюдських умовах [13].

Антиукраїнську діяльність на Західній Україні проводили свого часу угорські, румунські і російські сепаратисти, які намагалися розколоти українську спільноту на етнічному та мовно-політичному рівнях, федералізувати і сепаратизувати Україну, відділивши від неї західний регіон. Національно-демократичні політичні сили та

вітчизняні учені, зокрема О. Мишанич, засудили такі антиукраїнські дії, які намагаються пересварити українців і дестабілізувати мовно-політичну та релігійну ситуацію у регіонах, зокрема у Західному, а також витворити на основі місцевих діалектів нову „русинську мову” та нав’язати її українцям Карпат [12, с. 14].

Отже, враховуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки, що діяльність антиукраїнських політичних сил як в Україні, так і за її межами має чітке проросійське, проугорське, прорумунське та ін. направлення, а також тісний зв’язок з євразійським або європейським вибором Української держави. Тому ні внутрішні, ні зовнішні антиукраїнські політичні сили не зацікавлені у конструктивному розв’язанні мовно-політичних, економічних, культурних, релігійних, інформаційних та інших проблем в Україні, а головне – у збереженні цілісності й самостійності Української держави. Але не зважаючи на це, завдяки конструктивній політиці держава зможе ефективно розв’язувати проблеми, розвивати всі сфери і галузі суспільно-політичного життя, тоді і відпаде необхідність антиукраїнським політичним силам федералізувати Україну, розмовляти із нею мовою ультиматумів і розглядати її територію як тимчасово втрачену.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальчинський А. Україна – на перехресті геополітичних інтересів / А. Гальчинський. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.
2. Діак І. Українське відродження чи нова русифікація?: Науч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / І. Діак. – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.

3. Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
4. Скребець О. Імперська ідея: російський досвід концептуального осмислення: монографія / О.В.Скребець. – Севастополь: СевНТУ, 2012. – 413 с.
5. Білик Б. Ідея введення другої державної мови в Україні – згубна для її нацменшин, корінної нації / Б. Білик // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр „Фоліант”, 2006. – С. 154-160.
6. Радевич-Винницький Я. Лінгвоцид як предмет українознавства / Я. Радевич-Винницький // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр „Фоліант”, 2006. – С. 55-73.
7. Микитюк О. Сучасне мовлення як відзеркалення постколоніального суспільства / О. Микитюк // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр „Фоліант”, 2006. – С. 126-133.
8. Гетьманчук М. Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб’єктності. Монографія / М. Гетьманчук, В. Гришук, Н. Шипка. – Львів: Вид-во „Край”, 2008. – 408 с.
9. Шаян Л. PRo Суспільні комунікації / Л. Шаян. – К.: ТОВ „Група компаній „Динаміка”, 2008. – 180 с.
10. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 1992. – 176 с.
11. Гордієнко М. Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму / М. Гордієнко // Політичний менеджмент. – 2007. – №5. – С. 46-59.
12. Мишанич О. Закарпатський політичний сепаратизм: міфи і дійсність / О. Мишанич // Культура українських Карпат: традиції і сучасність: Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Ужгород: „Гранда”. – 1994.
13. Біженці зі сходу України тепер „втікають” з Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynpost.com/news/39583-bizhenci-zi-shodu-ukrainy-teper-vtikayut-z-rosii>

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ТА ГЕОКУЛЬТУРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 323.10

Власенко Т. Т.

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С.Сковороди

УКРАЇНА ЯК ОБ'ЄКТ І СУБ'ЄКТ ГЕОПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМИ ВИБОРУ

Розглядаються як внутрішні, так і зовнішні чинники кризової ситуації в Україні. Аналізується геополітична ситуація в світі, тенденції і прогнози розвитку світової системи та її вплив на розв'язання кризи в українському суспільстві, а також можливі моделі розвитку України. Серед внутрішніх причин основна увага приділяється використанню мовно-культурного фактора для формування універсальних концептуальних опозицій політичного дискурсу в Україні.

Ключові слова: ідентифікація, інформаційна війна, геополітика, криза

Власенко Т. Т.

УКРАИНА КАК ОБЪЕКТ И СУБЪЕКТ ГЕОПОЛИТИКИ: ПРОБЛЕМЫ ВЫБОРА

Рассматриваются как внутренние, так и внешние причины кризисной ситуации в Украине. Анализируется геополитическая ситуация в мире, тенденции и прогнозы развития мировой системы и ее влияние на разрешения кризиса в украинском обществе, а также возможные модели развития Украины. Среди внутренних причин основное внимание уделяется языковому и культурному фактору формирования универсальных концептуальных оппозиций политического дискурса в Украине.

Ключевые слова: идентификация, информационная война, геополитики, кризис

Vlasenko T.

UKRAINE AS OBJECT AND SUBJECT OF GEOPOLITICS: THE PROBLEM OF CHOICE

We consider both internal and external causes of the crisis in Ukraine. The author analyzes geopolitical situation in the world, trends and forecasts for the world system and its impact on the solution to the crisis in the Ukrainian society. Considers possible models of development of Ukraine. Among the internal causes focuses on the language and cultural factors forming the universal conceptual oppositions political discourse in Ukraine.

Key words: crisis, geopolitics, identification, information warfare

Кризова ситуація з особливою гостротою ставить питання пошуку першопричин, механізмів розвитку й шляхів виходу з неї. Суспільний запит на зміну системи влади в Україні, військове протистояння у Донбаському регіоні вимагає наразі об'єктивних оцінок і швидких дій з регулювання і вирішення нагальних проблем. Ситуацію логічно досліджувати як шляхом пошуку

внутрішніх ресурсів її вирішення, так і в контексті дослідження геополітичної ситуації у світі. Остання є тим каузальним алгоритмом, який суттєво впливає на перебіг останніх подій в Україні. Так, геополітична система світу, яка довгі роки базувалася на двополярності (СРСР з країнами Варшавського Договору і США в альянсі з союзниками по НАТО) та усталених нормах міжнародних відносин і територіальної непорушності кордонів, водночас була зруйнована розпадом СРСР, падінням східноєвропейських комуністичних режимів, подальшим ослабленням ролі США як

основного світового гравця і появою нових претендентів на цю роль. Самі ж принципи міжнародних відносин, нового світового порядку світовою спільнотою практично не обговорювалися. Маючи претензію на лідерство, основні гравці в цей час займалися проблемами економіки (Китай), об'єднанням своєї території (Німеччина), виживанням (Росія), проблемою відновлення світового лідерства (США).

У той же час сценарії і прогнози розвитку сучасного світу, визначені І. Валерстайном, констатують, що світова система вступає в період реконфігурації основних „Great Powers”. Відбувається крах моделі структуризації міжнародного порядку на основі післявоєнних „принципів ООН”. Нові гравці ставлять під сумнів легітимність існуючого міжнародного порядку. Прогнози розвитку світової системи свідчать про зміну конфігурації основних сил, консолідацію нових альянсів у період 2000-2025/30 рр. Прогнозується, що Північна і Південна Америка, Китай, Південно-Східна Азія і Тихоокеанський регіон ввійдуть до складу японсько-американської зони, Центральна і Східна Європа, Росія, Близький Схід, Африка та Індія – в зону європейську. В цих умовах зростає важливість вибору оптимальних методів інтеграції для Китаю і Росії [1, с.247-248]. Стосовно останньої залишається вірогідність надання їй ролі особливого „союзника з обмеженою відповідальністю”, що означає повернення їй традиційної воєнно-поліцейської функції підтримання порядку переважно в східноєвропейських республіках СНД, Закавказзя, Центральної Азії тощо [1, с.259]. Сьогодні Україна, що територіально, ментально, світоглядно, економічно знаходиться між Заходом і Сходом, Європою та Росією, стала своє рідною „козирною картою”, яку прагнуть мати у своїх руках основні світові гравці як додатковий шанс у позиційній боротьбі за лідерство. І в цьому контексті виникає проблема визначення місця України. Так, О.Фісун пропонує різні можливі сценарії розвитку України у 2000-2025/30 рр., а саме: „польську”, „білоруську”, „швейцарську”, „індійську”, „японську”, „фінську” моделі [1, с. 260].

Практично весь період незалежності українська держава використовувала, на нашу думку, алгоритм розвитку „швейцарської моделі” – балансування між двома системами безпеки в якості держави, що принципово проводить політику неприєднання і відмовляється від ролі активного геострате-

гічного гравця. Сьогодні Україна озвучує прагнення до реалізації по суті „польської моделі”, а саме наголошує на бажанні входження в євроатлантичну підсистему безпеки та європейську геоекономічну групу, підписавши Угоду про коаліцію з Європейським Союзом, приймаючи закони, які би легітимізували цей процес, ставлячи питання про зняття позаблокового статусу і входження до НАТО. З іншого боку, дії Росії з ескалації військового протистояння, збереження напруженості свідчать про її бажання бачити Україну в якості „білоруської моделі”, а саме входження її в євразійсько-російську підсистему безпеки під геополітичним і геоекономічним протекторатом Росії. „Японська модель” (геостратегічний протекторат США) і „фінська модель” (геостратегічний протекторат Росії) над Україною можливі лише за умови згоди між США і Росією, що на сьогодні, з огляду на політику Росії, маловірогідно, це ж стосується „індійської моделі” (розвиток власної системи воєнно-політичних союзів і перетворення в активного геостратегічного гравця). Так, США і ЄС посилюють санкції щодо Росії (примушення до миру), натомість остання сприяє ескалації конфлікту, підтримуючи сепаратистів. Тому успішність курсу до „польської моделі”, як найбільш бажаної для України, залежить не стільки від України, скільки від співвідношення сил основних світових гравців.

Однак це не дає українській владі права на пасивність, вона повинна бути активною в цьому процесі. Сьогоднішня ситуація в самій Україні спровокована насамперед колишньою владою, яка останні роки пропагувала європейський вектор розвитку, а потім несподівано відмовилася від нього, не підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, чим викликала спротив значної частини українського суспільства (Майдан-2013). Цим був започаткований процес зміни влади (вибори Президента України, парламентські і майбутні місцеві вибори), прийняття законів, спрямованих на очищення і переформатування влади та ін. Однак ці процеси відбуваються на фоні збройного протистояння, нелегітимних виборів у Криму і на Донбасі. Ввівши свої війська на територію України, Росія здійснила окупацію і анексію Криму, продовжує підтримувати сепаратистів на Донбасі. До цього можна додати інформаційну війну/пропаганду російських ЗМК на фоні практичного вакууму адекватної

державної інформаційної політики України, що значно ускладнює ситуацію.

Свого часу українські соціологи Є. Головаха і Н. Паніна звертали увагу та те, що на Заході консолідація відбувається за формулою подалі від Росії, в Європу, на Сході ця історична пам'ять орієнтована на зв'язок з Росією [2, с.50]. Відповідні дискурсивні практики, вибудовані на універсальних концептуальних опозиціях „я-ти”, „ми-вони”, „свій-чужий”, „друг-ворог” реалізувалися у відповідних симулякрах: українці 1, 2, 3 сорту, „фашисти”, „бандерівці”, „Правий Сектор”, „укропи”, „ватники”, тощо. Ці опозиції, будучи необхідною умовою процесу ідентифікації, в українському соціумі виконують функцію негативної, інтолерантної сегментації українського суспільства. Основою для об'єднання у ворожі соціальні (електоральні) групи (табори) стали мовні та культурні відмінності, ціннісні орієнтації „Схід (Росія) – Захід (ЄС)”, а часто і протилежна оцінка недавнього історичного минулого (наприклад, статус воїнів ОУН-УПА). Це сприяло формуванню у значної частини населення Криму і Донбасу ідентифікації, орієнтованої на східного сусіда.

Досліджуючи різноманітність українського суспільства, логічно звернутися до концепції розламів (cleavage). Класична модель розламів була розроблена С.Ліпсетом і С.Рокканом і в подальшому доопрацьована та доповнена рядом авторів (А.Цукерман, К.Лосон, С.Бартоліні, П.Маєр, Д.Рее, М.Тейлор, О.Кнутсен, Е.Скарброу, Р.Стубагер, А.Скее, Г.Тока, Р.Далтон, А.Лайпхарт). У цьому питанні ми поділяємо думку вітчизняного науковця О.Одушкіна, який застосовуючи термін „розлам” до аналізу української ситуації вважає, що ще передчасно класифікувати перехід соціальних поділів у політичну сферу як наявність „розламів” [3, с.36]. Натомість видається цілком слушною думка про існування в українському суспільстві іншого впливового фактора, який обумовлює світоглядні орієнтації населення у різних областях України. Вплив цього фактора не є домінуючим, однак він часто використовується політиками, насамперед, у виборчих кампаніях, набуваючи в цьому процесі вирішального значення. Дискурс нетерпимості і протистояння продукується політиками, політтехнологами, засобами масової інформації. Символізація політичного процесу зумовлює активне використання останніх як ефективних трансляторів

агресивної політичної риторики і політичної реклами. Парламентські дебати і депутатські „баталії”, виступи політиків у ток-шоу, вербалізація політичних симпатій/антипатій українських користувачів інтернет-ресурсів (часто з використанням ненормативної лексики) формують відповідний політичний дискурс. За відсутності об'єднувальної ідеології/ідеї консолідація політичними елітами в окремі електоральні сегменти українських виборців відбувається завдяки інтолерантним дискурсам (ворожості, несприйняття політичних поглядів іншого, нетерпимості до інших цінностей). Вони стали зручною заміною/підміною артикуляції інтересів соціальних груп за відсутності чіткої стратегії розвитку України у конкуруючих еліт. Наявною стає поляризація, за якої обидві сторони розглядають своїх політичних противників не як легітимних конкурентів, які мають підтримку значної частини українського електорату, а як ворога, у боротьбі проти якого дозволені будь-які методи і засоби. Все це на певному етапі сприяло створенню „електорального розколу” в українському суспільстві і загрожує цілісності держави.

Відмінності, якими вміло й цинічно маніпулювали, привели до сьогоденного протистояння в Україні. Так, протягом всього періоду незалежної України різні політичні сили акцентували, гіперболізували, маніпулювали цими відмінностями, поступово створюючи образ ворога, який є ефективним інструментом мобілізації громадян. Аналізуючи протистояння на Донбасі і проблему визначення „ворога” для прихильників ДНР і ЛНР, доречно згадати дану С. Жижекком характеристику фашистської ідеології, яка користується хибним визначенням антагонізму і ворога: класова боротьба замінюється боротьбою з євреями. Її цинізм в тому, що практично неможливо просвітити робітника, який звинувачує євреїв у своїх стражданнях і пояснити йому, що єврей хибний ворог, який нав'язаний йому істинним ворогом (правлячим класом) [4]. Використовуючи цей алгоритм додамо, що практично неможливо сьогодні переконати значну частину населення Донбасу, відформатовану пропагандою російських ЗМК, що київська влада („хунта”), „правий сектор”, „бандерівці”, „українська армія” не є ворогами жителів Донбаського регіону. Символічний простір сформований в універсальних концептуальних опозиціях, якими все частіше стають ідеологічні

симулякри, структурує відповідне політичне поле української політики.

Якщо говорити про сучасне „глобальне” суспільство, то „щасливі 90-і”, які ознаменувалися руйнацією стін, як бетонних, так і світоглядних: Берлінської стіни, „залізної” завіси та ін. не засвідчили перемогу ліберальної демократії, тому що 11 вересня 2001 року починається новий відлік часу, який започаткував закладення фундаментів і побудову нових стін: між Ізраїлем і Палестиною, США і Мексикою, пропозиції звести стіну між Марокко і Іспанією (2005) [5]. У цьому ж контексті насильство в Парижі, Оссуру Wall-street, посилення Європою антиімміграційних заходів (на противагу „вільному” обороту „речей” (товарів) посилюється контроль за оборотом „людей”). Сьогодні виникла нагальна необхідність побудови стіни/кордону між Росією і Україною. Разом із цим існує світоглядна стіна між певною частиною населення Донецької і Луганської областей і переважною частиною України.

Відсутність об’єднувальної конструктивної ідеї/ідеології, стратегії розвитку, використання країни як території з робочою силою для збагачення окремих груп значною мірою зумовили ту критичну ситуацію, яку спостерігаємо в Україні. Труднощі у вирішенні ситуації в Україні, зокрема, в Донбасі, а також визначення оптимальної моделі розвитку певною мірою зумовлені тим, що С. Жижек визначив як основний тупик суспільства ризику, а Україна, на жаль, сьогодні як ніколи, відповідає цьому визначенню, – в розриві між знанням і рішенням: немає нікого, хто дійсно знає, що робити, ситуація в своїй основі може бути такою, що не можна вирішити, але тим не менш необхідно приймати рішення. Ми повинні приймати доленосні рішення, але ми не маємо достатніх для цього знань. Свобода рішення, якою користується суб’єкт у суспільстві ризику, це свобода людини, яка вимушена приймати постійно рішення без будь-якої уяви про їх наслідки. Тому відсутня будь-яка гарантія, що демократична політизація важливих рішень, активна

участь численних зацікавлених людей обов’язково покращить якість і точність рішень і тим самим дійсно знизить ризики [4].

Першочергові кроки, які декларує українська влада, а саме: децентралізація влади як передача на рівень місцевого самоврядування не тільки коштів, а й відповідальності за їх використання в інтересах місцевої громади, децентралізація як база для формування громадянського суспільства, створення державницького інформаційного продукту, судова, конституційна реформи, etc. Сьогодні це проблеми не тільки успішного розвитку країни, але й існування самої української держави. Україна повинна чітко визначитися з проблемою позаблокового статусу, євроатлантичної інтеграції і не тільки усвідомити свій вектор розвитку, не тільки декларувати, а й утілювати його в життя. Перестати бути пасивним об’єктом і стати активним суб’єктом геополітики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фисун А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: Монография / А. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
2. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до помаранчевої революції / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №3. – С. 32-51.
3. Одушкін О. Головні теорії „розламів” та їх застосування до української ситуації / О. Одушкін // Вибори та демократія. – 2007. – №1. – С. 33-39.
4. Жижек С. Размышления в красном цвете: коммунистический взгляд на кризис и сопутствующие предметы [Електронний ресурс] / С. Жижек. – М.: Изд-во „Европа”, 2011. – 476 с. – Режим доступу: http://aleksandr-kommari.narod.ru/zhizhek_razmyshlenija.htm
5. Жижек С. Некоторые политически некорректные размышления о насилии во Франции и не только [Електронний ресурс] / С. Жижек // Логос. – 2006. – №2. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/logos/2006/2/zh1.html>

УДК 321.011

Гайко О. С.

Харківський національний
університет імені В. Каразіна

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЧАСНОЇ КАПІТАЛІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Розглядається трансформація сучасної капіталістичної системи в контексті завершення американського циклу накопичення капіталу. Аналізуються перспективи розвитку країн центру і периферії капіталістичної системи. Окреслено основну траєкторію розвитку капіталістичної системи і формування нового світового порядку.

Ключові слова: капіталістична система, гегемонія, центр, периферія, світовий порядок.

Гайко О. С.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОВРЕМЕННОЙ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Рассматривается трансформация современной капиталистической системы в контексте завершения американского цикла накопления капитала. Анализируются перспективы развития стран центра и периферии капиталистической системы. Очерчено основную траекторию развития капиталистической системы и нового мирового порядка

Ключевые слова: капиталистическая система, гегемония, центр, периферия, мировой порядок.

Gaiko O.

TRANSFORMATION OF THE MODERN CAPITALIST SYSTEM

Examines the transformation of the modern capitalist system in the context of the completion of the cycle of American capital accumulation. The article analyzes the prospects of development of the center and periphery of the capitalist system. Outlined the basic trajectory of the capitalist system and the new world order.

Key words: the capitalist system, hegemony, center, periphery, the world order.

Сучасний світ переживає системну кризу, яка зумовлена трансформацією капіталістичної системи в результаті завершення американського циклу накопичення капіталу. Криза капіталістичної системи зумовлює глобальну нестабільність, що відчувається вже сьогодні на периферії капіталістичної системи (країни Африки, Близький Схід, пострадянський простір). У цій публікації буде розглянуто основні аспекти і наслідки для світового порядку трансформації сучасної капіталістичної системи. Теоретичною базою для аналізу сучасної капіталістичної системи є світ-системний аналіз, який представлений роботами Ф. Броделя, Дж. Аррігі, І. Валерстайна.

Капіталістична система характеризується наявністю певного циклу накопичення капіталу, який пов'язаний із конкретною країною-гегемоном. Системні цикли

накопичення простежуються з XVII ст., коли основна економічна активність переноситься з країн Середземного моря до Північної Європи, власне попри фінансовий вплив італійських міст-держав, їм так не і вдалося сформувати власний цикл накопичення.

Перший цикл накопичення – Голландія (XVII-XVIII ст.).

Другий цикл накопичення – Британія (XIX – початок XX ст.).

Третій цикл накопичення – США (XX – початок XXI ст.) [1; 2; 3]

Кожен новий цикл накопичення капіталу з'являється в рамках попереднього циклу і поступово його витісняє. Цикл накопичення проходить дві фази – матеріальну експансію і фінансову експансію [3]. На фазі матеріальної експансії відбувається технологічна революція, яка пов'язана з використанням певного виду енергії (вугілля, нафта тощо), що детермінує виробництво принципово нової продукції і/або суттєво зменшує собівартість вже існуючої продукції. На цій фазі основний капітал формується в сфері матеріального виробництва. На фазі

фінансової експансії основний капітал формується у фінансовій сфері через різноманітні фінансові спекуляції. Логіка переходу від фази матеріальної до фінансової експансії зумовлена тим, що країна-гегемон, сформувавши власний цикл накопичення, постачає нову продукцію і технологію, отримуючи прибуток, однак через певний час конкурентні переваги країни-гегемону нівелюються, оскільки відбувається масове розповсюдження технологій, що призводить до суттєвого скорочення прибутку від матеріального виробництва. Зменшення прибутку від експорту товарів і технологій призводить до переходу (через економічну кризу) до експорту фінансів, оскільки саме в сфері фінансових спекуляцій можна отримувати значний прибуток. Перехід від фази матеріальної до фінансової експансії суттєво реорганізовує соціально-політичні інститути в середині держави та всю модель стосунків між державами. На фазі фінансової експансії країна-гегемон фінансує потенційного конкурента, який має сприятливі умови для формування власного циклу накопичення і направляє отримувані фінанси для розвитку сфери матеріального виробництва. Через певний час відбувається криза в рамках капіталістичної системи, яка призводить до переходу від одного циклу накопичення капіталу до іншого. Теоретичною помилкою є розгляд фази фінансової експансії в якості принципово нового етапу розвитку капіталістичної системи, в якому фінансовий сектор починає домінувати над всіма іншими сферами, саме цю помилку зробив Р. Гільфердінг [4], яку повторили низка лівих теоретиків і повторюють сьогодні в зв'язку з економічною кризою і зростанням мобільності капіталу. В середньому цикл накопичення капіталу займає одне століття, хоча Ф. Бродель слушно звернув увагу на тенденцію зменшення тривалості кожного наступного циклу порівняно з попереднім [5].

Варто підкреслити, що колишня країна-гегемон продовжує займати впливові позиції в рамках капіталістичної системи при новому циклі накопичення, однак не має такого політичного й економічного впливу, як існуюча країна-гегемон. Фактично, країна-гегемон володіє досить ефективним інструментарієм впливу на капіталістичну систему, що дає їй можливість переносити всі витрати від власного домінування на інші країни. Кожен цикл накопичення капіталу відзначається політичним впливом країни-гегемону на всю систему міжнародних

відносин, формування універсальних цінностей для інших суспільств.

Отже, цикл накопичення капіталу проходить через дві серйозні кризи. Перша криза пов'язана із переходом від матеріальної до фінансової експансії, друга – наслідок завершення циклу накопичення і перехід до іншого циклу. За визначенням Дж. Аррігі, перша криза є сигнальною, оскільки свідчить про завершення матеріальної експансії і початок занепаду існуючого циклу. Друга криза називається термінальною, оскільки вона завершує існуючий цикл накопичення і започатковує новий цикл [1]. Перехід від одного циклу накопичення капіталу до іншого супроводжується глобальною війною і формуванням нового світового порядку. Говорячи про чинник війни в процесі переходу від одного циклу накопичення до іншого, необхідно зазначити декілька принципових моментів.

По-перше, термінальна криза послаблює позиції країни-гегемону, що дестабілізує існуючий світовий порядок, оскільки загострюються протистояння між конкурентами за місце гегемону, яке переростає в повноцінну війну. Класичним прикладом є Перша світова війна, яка зумовлена завершенням британського циклу накопичення капіталу і наявністю претендентів на формування власного циклу накопичення капіталу.

По-друге, війна є чинником формування нового технологічного укладу, трансформації соціально-політичних практик, оформлення нової системи міжнародних відносин, яка базуватиметься на закріпленні балансу сил досягнутого за результатами війни. Говорячи про війну як чинник формування нового технологічного укладу варто звернути увагу на тому факті, що впровадження нових технологій стає можливим у результаті створення соціально-економічних і політичних умов для їх втілення [6; 7]. Тобто нові технології з'являються раніше, ніж соціально-політичні умови для їх реалізації. Друга специфіка формування нового технологічного укладу – доступність нових технологій, які на початку свого існування є відносно дорогими. Чинником здешевлення і розповсюдження технологій виступає війна. Реальна військова загроза ставить на перше місце проблему збереження територіальної цілісності і подальше існування держави та суспільства в якості самостійного суб'єкта. За таких умов проблема економічної доцільності відходить на другий план порівняно з проблемою безпеки, що змушує державу

створювати умови і запускати нові технології, які необхідні для військового успіху незважаючи на їхню собівартість. Якщо в умовах мирного часу ряд технологій не є рентабельними для бізнесу через їх високу вартість, то в умовах війни головним новатором в технологічному плані виступає не бізнес, а держава, яка трансформує існуючі політичні і економічні практики під модель мобілізаційної економіки, в якій основним критерієм доцільності є перемога у війні.

В умовах війни змінюється мотивація населення, яке приймає ряд політичних і економічних обмежень та готове нести всі витрати, які пов'язані із впровадженням нових технологій для війни. В той час, як в умовах мирного часу такі витрати на впровадження нових технологій не мали би суспільної підтримки. Можна подивитися на технологічну базу США, Західної Європи і СРСР до і після Другої світової війни, а більш переконливим є порівняти технологічну базу цих регіонів в період 1914-1945 рр., щоб побачити як за відносно невеликий проміжок часу змінилися технології, характер війни і побут населення, що є прямим результатом існування мобілізаційної економіки.

Нові технології роблять не конкурентоздатними низку попередніх технологій і досить стрімко витісняють їх. Як справедливо зазначає І. Валерстайн, „кожне велике технічне нововведення означало, по-перше, високоприбуткове само по собі створення нових „рідкісних” продуктів, а по-друге – винайдення процесів, які оптимізують працю” [8, с.93].

Звертаючи увагу на співвідношення між новими технологіями і циклом накопичення капіталу, варто зазначити, що умови і напрацювання для формування нового технологічного укладу формуються на стадії сигнальної кризи існуючого циклу накопичення у конкурента країни-гегемону, війна ж впроваджує ці технології, що зумовлює формування нового циклу накопичення, який перетворює нового гегемона на основного експортера технологій.

Сьогоднішній американський цикл накопичення з'являється в 1930-х рр. в результаті термінальної кризи британського циклу накопичення, яка зруйнувала систему міжнародних відносин з центральною роллю Великої Британії і остаточно закріплюється після Другої світової війни. В основі цього циклу накопичення було конвеєрне виробництво, кейнсіанська модель економіки (активна роль держави в регулюванні

економіки, масове споживання, середній клас), головний вид енергії – нафта. Варто звернути увагу на дві особливості цього циклу – американські корпорації як досить ефективна організаційна бізнес-структура, зростання повноважень державних інститутів і збільшення впливу держави на соціально-економічні процеси як наслідок війни.

Кейнсіанство з'являється як відповідь на структурні проблеми капіталістичної системи в міжвоєнний період, а саме – тривале безробіття в поєднанні з економічною депресією. Кейнсіанство виходить із кризи шляхом збільшення державних витрат для стимулювання економічного розвитку країни.

У більш широкій теоретичній перспективі можна розглядати кейнсіанство в якості державної політики, яка була орієнтована на побудову держави загального добробуту (*welfare state*), що зумовлено логікою функціонування індустріальних суспільств і модерних політичних інститутів, які одночасно розширювали сферу державної влади та індустріального виробництва, втягуючи все більшу кількість населення, що призводило до конфліктів і поступового розширення рамок демократичних інститутів для все більшої кількості населення з метою зменшення соціального тиску.

Після двох світових війн сфера індустріального виробництва і державної влади включає в себе все населення, що актуалізує соціальне протистояння і конфлікти між умовною партією „праці” і партією „капіталу”. З метою запобігання соціальних конфліктів запроваджується загальне виборче право, а великий капітал ділиться частиною прибутків із населенням шляхом впровадження соціальних програм, які фінансує держава за рахунок отриманих податків від великого капіталу, що і зумовлює появу держави загального добробуту (*welfare state*).

Американський цикл накопичення капіталу на фазі економічної експансії (чим власне й було кейнсіанство) відзначався наявністю системи грошових відносин і торгових розрахунків в прив'язці до долара США, який, в свою чергу, був прив'язаний до золота за фіксованою ціною 35 доларів США за троїцьку унцію. Ця система встановлюється за результатами Бреттон-Вудської конференції 1944 р. і зумовлює появу Міжнародного банку реконструкції і розвитку та Міжнародного валютного фонду. Метою запровадження Бреттон-Вудської системи була стабілізація

валютних курсів через їх прив'язку до долара США. Таким чином, Бреттон-Вудська система стає фінансовою основою *Pax Americana*, яка приходить на зміну фінансовій системі „золотого стандарту” епохи *Pax Britannica*.

Економічна криза на початку 1970-х рр. в країнах капіталістичної системи являє собою сигнальну кризу американського циклу накопичення капіталу. Починає стрімко розвиватися фінансовий сектор, а на зміну кейнсіанству приходить неолібералізм. Розвиток спекулятивного фінансового сектора досить болісно вдарив по країнах третього світу, які відчували відтік капіталу і потребували кредитів МВФ. Умовою отримання кредиту ставали структурні економічні і політичні зміни, які вимагав МВФ, послідовно наслідуючи ідеї монетаристів і прагнучи переформатувати політичні системи країн третього світу під стандарти країн ліберальної демократії. Таким чином, наявність міжнародних інститутів і системи міжнародного права, яка визнавала самостійність суверенних держав поєднувалася із економічним і політичним втручанням фінансових інститутів в країни третього світу, що суттєво знижувало суб'єктність цих країн, а фаза фінансової експансії значно послаблювала їх економічний стан, що яскраво демонструє суттєве погіршення соціально-економічної ситуації в ПАР.

Проблема із зменшенням промислового виробництва вирішилась перенесенням підприємств до країн третього світу, зокрема до Китаю, для оптимізації витрат на виробництво. Однак, існувала одна складність – зменшення реальної заробітної втрати (через інфляцію) і скорочення робочих місць (через перенесення виробництва до інших країн) мали б негативно вплинути на стан економіки, оскільки зменшення платоспроможності населення знизило би рівень споживання. Ця проблема була вирішена завдяки утворенню фінансової піраміди боргів. Банки і фінансові інститути створили низку фінансових ринків, в тому числі ринок деривативів (похідний фінансовий інструмент) які продавали борги, що призводило до постійного збільшення кількості кредитів, які видавалися широким прошаркам населення, в тому числі і малозабезпеченим. Тобто стимулювання попиту забезпечувалась за рахунок надання фінансовими структурами масових і доступних кредитів населенню.

Фаза фінансової експансії характеризується мобільністю капіталу, який стає

підконтрольним впливовим глобальним фінансовим міжнародним інститутам, а не національним державам, разом із поширенням нових видів передачі інформації і розпадом СРСР, починає називатися глобалізацією як принципово новий етап розвитку цивілізації.

Розпад СРСР і Організації Варшавського договору зумовив поширення капіталізму в масштабі всього світу (за винятком кількох зон, які не інтегровані до капіталістичної системи), що надало імпульсу до подальшої фінансової експансії з боку країн ядра капіталістичної системи. Можна говорити про те, що існування фази фінансової експансії протягом тривалого часу (близько тридцяти років) пояснюється появою зони для капіталістичної експансії.

У 2008 р. відбувається економічна криза (на сьогоднішній день так і не завершилась), яка була зумовлена іпотечною кризою 2007 р. Ця масштабна економічна криза запустила механізм розпаду фінансової піраміди, яка формувалася з кінця 1970-х років. У більш широкій теоретичній перспективі ми маємо говорити про те, що криза 2008 р. являє собою термінальною кризою американського циклу накопичення капіталу.

Завершення циклу накопичення є серйозною загрозою для світового порядку і низки національних суверенітетів, оскільки світ входить в фазу турбулентності і боротьби за встановлення нового циклу накопичення, який супроводжуватиметься великою кількістю глобальних конфліктів.

Новий цикл накопичення сформується на основі запровадження нового технологічного укладу, контури якого нам вже зрозумілі сьогодні. Основний акцент буде зроблений на впровадження нових видів енергії і озброєння, які стануть базою для реорганізації промисловості та отримання економічного й військового домінування тими країнами (країною), які сформуєть новий цикл накопичення капіталу.

Новими джерелами енергії є сланцевий газ і нафта, велика кількість потенційних запасів яких, при постійному вдосконаленні і здешевленні технології видобування, зроблять цей ресурс відносно доступним і дешевим. Значний прорив у сфері автомобілебудування за останні роки є виробництво електромобілів *Tesla* фірмою *Tesla Motors*, які за своїми технічними характеристиками суттєво випереджають автомобілі з двигуном внутрішнього згорання. Помітні нові технології в розробці робототехніки для промисловості. Окрім цього, вже помітні

принципово нові види озброєння – безпілотні літальні засоби, військова робототехніка, крилаті ракети. Сенсацією останнього часу є поява 3D-принтерів, які в перспективі здатні принципово змінити процес промислового виробництва.

Активне запровадження робототехніки у промисловості зумовлено формуванням єдиного глобального ринку праці, в результаті чого працівники з країн капіталістичної периферії отримували конкурентні переваги через меншу заробітну плату, що обумовило процес перенесення низки підприємств в країни третього світу. Впровадження робототехніки у промисловості сприяє поверненню виробництва в країни ядра капіталістичної системи (через більшу рентабельність), що в перспективі матиме негативні наслідки для соціально-економічного становища низки країн периферії.

Всі наведені вище технології, які стануть базою для формування нового технологічного укладу, які детермінують появу нового циклу накопичення капіталу, з'явилися і розвиваються в США. Також США є беззаперечним лідером у військовій сфері, як в боездатності армії, так і у витратах на озброєння. Сукупність наведених вище чинників говорить про те, що новий цикл накопичення капіталу, скоріше за все, сформуєть США. Якщо наше припущення справдиться, то вперше за всю історію існування капіталістичної системи одна і та сама країна стане вдруге країною-гегемоном.

Необхідно звернути увагу на перспективи формування власного циклу накопичення капіталу Китаєм, країнами Південно-Східної Азії та Японією. Ці країни досягли економічного успіху в рамках американського циклу накопичення капіталу і часто в них убачають основних претендентів на економічну гегемонію. На нашу думку, необхідно розмежовувати Китай та Японію з деякими країнами Південно-Східної Азії (зокрема Південну Корею і Сінгапур). Саме Китай вважається потенційним претендентом на те, щоб стати країною-гегемоном. Вплив Китаю та його економічне зростання складно заперечувати, а останні роки ця країна досить впевнено закріплюється в країнах Африки і Центральної Азії, однак існують суттєві обмеження для формування китайського циклу накопичення капіталу.

По-перше, основним ринком збуту продукції Китаю є країни ЄС, США, Японія. Залежність від зовнішніх ринків є рисою сучасної економіки Китаю. Спроба сформулювати власний цикл накопичення призведе до

загострення стосунків із США, які цілеспрямовано будуть обмежувати присутність китайських товарів на важливих для Китаю ринках. Альтернативним варіантом для Китаю може бути формування внутрішнього ринку, однак проблема полягає в тому, що стимулювання внутрішнього попиту зумовлює необхідність збільшення рівня доходів значної частини населення, що зменшить зростання китайської економіки, яка базується на відносно невисокій заробітній платі.

По-друге, обмеження ресурсів у світі зумовлює ситуацію, в якій конкуренція між державами являє собою гру з нульовим результатом (перемога однієї зі сторін призводить до поразки іншої). Китай потребує великої кількості різноманітних ресурсів, що вже є серйозним викликом для країн центру капіталістичної системи, а подальше зростання Китаю буде становити загрозу для цих країн. Критично важливими для Китаю є морські транспортні шляхи, однак Китай не має такої переваги на морі, яка є в США.

По-третє, технологічна основа китайського економічного зростання базується на існуючому технологічному укладі, який сформований у рамках американського циклу накопичення капіталу. Станом на сьогоднішній день не помітні розробка і впровадження принципово нових китайських технологій, які забезпечили би формування нового технологічного укладу.

По-четверте, попри чисельну сучасну армію і її суттєву модернізацію, Китай значно поступається в технологічному оснащенні та фінансуванні армії США.

Таким чином, наведені вище обмеження говорять про те, що можливість сформулювати новий китайський цикл накопичення капіталу є малоімовірною.

Південна Корея, Сінгапур і Японія, так само як і Китай, не є реальними претендентами на формування власного циклу накопичення, оскільки вони залежні від ресурсів, американської військової підтримки і технологій, які стануть основою формування нового технологічного укладу. На нашу думку, ці країни не мають іншої альтернативи, окрім як іти в економічному і політичному фарватері США, що дасть в подальшому їм можливість закріпитися в центрі капіталістичної системи в рамках нового американського циклу накопичення капіталу.

Новий цикл накопичення капіталу має адаптуватися до серйозної проблеми

сучасного світу – зростання населення при обмеженості ресурсів. Брак ресурсів і запровадження нових технологій, зокрема робототехніки, з великою ймовірністю обумовить ситуацію, за якої посиляться розшарування світу на дві зони – технологічний центр і периферію капіталістичної системи, що поглибить нееквівалентний обмін між центром і периферією і зумовить остаточну втрату суб’єктності країн капіталістичної периферії.

Отже, формування нового циклу накопичення капіталу, яке триватиме декілька десятиліть зумовить втрату суб’єктності низки національних держав, суверенітет і кордони яких будуть існувати лише формально. Багато країн просто не витримають турбулентності світового порядку, що спричинить їх розпад і/або детермінує стан постійних війн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арриги Д. Долгий двадцатый век. Деньги, власть и истоки нашего времени / Д. Арриги. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 472 с.
2. Бродель Ф. Динамика капитализма / Ф. Бродель. – Смоленск: Полиграма, 1993. – 128 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. У 3-х т. Том 1. Структури повсякденності: можливе й неможливе / Ф. Бродель. – К.: Основи, 1995. – 543 с.
4. Гильфердинг Р. Финансовый капитал / Р. Гильфердинг. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. – 491 с.
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. У 3-х т. Том 3. Час світу / Ф. Бродель. – К.: Основи, 1998 – 631 с.
6. Кревельд М. Расцвет и упадок государства / М. ван Кревельд. – М.: ИРИСЭН, 2006. – 544 с.
7. Мак-Нил У. В погоне за мощью. Технология, вооруженная сила и общество в XI–XX веках / У. Мак-Нил. – М., 2008. – 456 с.
8. Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация / И. Валлерстайн. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. – 176 с.

УДК 330.113.4

Валесян С.В.

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

ПАРАДОКСИ „КЛАСИЧНОЇ” РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ІНТЕГРАЦІЇ КАПІТАЛІЗМУ І ПОЛІТИКИ

*Розглядаються основні постулати класичної ринкової економіки, центральним поняттям якої є принцип саморегуляції і політики невтручання держави у процес товарного обміну. Досліджуються основні системні парадокси, пов’язані з роботою *laissez-faire*, що є запорукою для виникнення антикапіталістичних рухів. Також аналізується взаємовідносини основних протиріч саморегуляції ринку та їх проекція на політичну нестабільність у державі та суспільстві.*

Ключові слова: лібералізм, ринкова економіка, капіталізм XIX ст., невтручання, робітничий рух.

© Валесян С.В., 2014.

Валесян С.В.

ПАРАДОКСЫ „КЛАССИЧЕСКОЙ” РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ, КАК СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЕ ЭЛЕМЕНТЫ ИНТЕГРАЦИИ КАПИТАЛИЗМА И ПОЛИТИКИ

*Рассматриваются основные постулаты классической рыночной экономики, центральным понятием которой, является принцип саморегуляции и политики невмешательства государства в процесс товарного обмена. Исследуются основные системные парадоксы, связанные с работой *laissez-faire*, являющиеся залогом для возникновения антикапиталистических движений. Также, анализируется взаимоотношение основных противоречий саморегуляции рынка и их проекция на политическую нестабильность в государстве и обществе.*

Ключевые слова: либерализм, рыночная экономика, капитализм XIX в, невмешательство, рабочее движение.

Valesyan S.

PARADOXES OF THE „CLASSICAL” MARKET ECONOMY AS THE BACKBONE ELEMENTS OF CAPITALISM AND INTEGRATION POLICY

*This article discusses the basic postulates of classical market economy, the central concept which is the principle of self-regulation and policy of non-interference of the state in the process of commodity exchange. We study the basic system paradoxes associated with the work of *laissez-faire*, which are the guarantees for the emergence of anti-capitalist movements. Also analyzed the relationship of the basic contradictions of self-regulation of the market and their projection on the political instability in the state and society.*

Key words: liberalism, market economy, capitalism of the XIX century, *laissez-faire*, the labor movement.

Розглядаючи сучасні політичні трансформації на пострадянському просторі і роль неолібералізму в цих процесах, мимоволі задаєш собі питання: чи дійсно ті принципи, які були закладені в фундаменті класичного лібералізму і діяли вже понад два століття, актуальні й сьогодні? Чи актуальний процес тотальної товаризації, що звертає на товар речі, які, на перший погляд, не піддаються ніяким метаморфозам? І, нарешті, чи є роль держави у такій ситуації, настільки відчуженою, як це сформульовано в принципі *laissez-faire*?

Нашою гіпотезою буде твердження про те, що сама механіка ринку, принципи ринкового обміну в історичній перспективі, які проголошують невтручання держави в ціноутворення, сьогодні перестають працювати через нерозв'язані суперечності. Відбуваються процеси, зворотні логіці вільного ринку, а саме: відмова від фіксованої грошової маси (золотого стандарту), загальне виборче право, встановлення мінімальних соціальних гарантій і т.д. Те, що М. Ротбарт називав „корпоративним лібералізмом”, можна назвати кінцем *laissez-faire*. Тому нашим завданням буде встановлення чіткої закономірності, що припускає поступовий

рух ринкового капіталу в лоно державного регулювання протягом XIX ст.

Аналіз такого роду парадоксу можливий, якщо розглянути епоху, яка найбільше відповідає основним принципам ринкової економіки, а саме епоха англійського капіталізму XIX ст. Спробуємо співвіднести принципи англійського ринку з основними постулатами економічного лібералізму.

Під таким кутом відразу ж стає ясно, що після Першої світової війни, економічний лібералізм набуває гібридної форми, яка мало схожа зі своїм класичним визначенням.

Ринкова система – це економічна система, контрольована, регульована і керується виключно самими ринками: „Подібна економіка виходить з припущення, що люди поведуться таким чином, щоб отримати максимальну грошову вигоду. Вона передбачає існування ринків, на яких пропозиція товарів, доступних за певною ціною, повинно відповідати попиту на них за однаковою ціною ціні. Вона виходить з наявності грошей, які мають купівельну спроможність в руках їх власників. Виробництво в такому випадку регулюється цінами, бо від цін залежать доходи тих, хто ним керує; розподіл товарів також залежить від цін, бо ціни формують доходи, а саме за допомогою доходів вироблені товари

розподіляються серед членів суспільства” [1, с.82].

Важливо підкреслити, що саморегулювання передбачає виробництво всього виключно для продажу на ринку, і джерелом будь-яких доходів є подібні акти продажу. З цього випливає, що існують ринки і для всіх факторів виробництва, не тільки товарів і послуг, але й для праці, землі і грошей: „Якщо ці умови виконуються, то всі ці доходи виникають з продажів на ринку, і їх виявляється якраз достатньо для того, щоб купити всі вироблені товари” [1, с.83].

Висновки з цих постулатів мають далекосяжні політичні наслідки, оскільки, ніяка зовнішня сила не повинна перешкоджати роботі ринків і вільного ціноутворення: „Неприпустимо також втручання в процес пристосування цін до мінливих умов ринку, чи йдеться про ціну товарів, праці, землі або грошей. Отже, повинні існувати ринки для всіх факторів промислового виробництва” [1, с.84]. Інакше кажучи, ринок не терпить будь-якого зовнішнього регулювання. Праця, таким чином, виражається у вільному ринку праці, що забезпечує високу мобільність робочої сили (в Англії, цьому процесу сприяло пом'якшення в 1795р. Закону про осілість 1662г), земля – у вільному доступі до ресурсів виробництва, а гроші – в золотому стандарті, який фіксує обмежена кількість грошей в економіці. Також золотий стандарт, був свого роду міжнародною системою для торгових і кредитних розрахунків. За фактом національні валюти були тільки розписками, що гарантують отримання золотих грошей у банку.

Логіка ринку диктує товаризацію праці, грошей і землі, однак, при більш детальному розгляді, ми вже бачимо, що ці поняття товарами не є, бо людина, природа і гроші мають набагато ширші якості, ніж якості будь-якого іншого товару. Ми розуміємо, що це фікція, але ринок сприймає ці поняття тільки як товари: „робітник – такий же товар, як і будь-який інший, однак з тією відмінністю, що й мінова його вартість, і споживча вимірюються кількістю праці” [2, с.239]. Історичний погляд на цю фікцію демонструє всю суть протиріччя між ринком і фіктивними товарами.

Уже на зорі капіталізму суспільство стихійно опиралося будь-яким спробам перетворити його на ринкове суспільство. Суспільство, яке по відношенню до ринку, стоїть на позиції предикату. Так, у самий бурхливий період промислової революції (1795-1834), формуванню ринку праці

перешкоджав Закон Спінхемленда (1795). Цей закон являв собою систему пільг незаможним верствам населення, які видаються навіть окрім заробітної плати. Такого роду „право на життя” діяло до 1834 р. Однак вся згубність цього закону була ще більш показовою щодо принципу *laissez-faire*: „При новому режимі, режимі „економічної людини”, ніхто не став би працювати за плату, якщо він міг забезпечити собі засоби до існування, нічого не роблячи. Інша важлива причина радикальної відмови від політики Спінхемленда була менш очевидною для більшості авторів XIX ст., а саме, що систему заробітної плати потрібно зробити універсальною, в тому числі і в інтересах самих же суб'єктів найманої праці, нехай навіть це означало б позбавити їх права вимагати гарантованих законом засобів до існування” [1, с.93].

В умовах підйому промислового виробництва стало зрозумілим, що закон Спінхемленда гальмує розвиток суспільства і держави в цілому. Побічні ефекти виникли моментально: низька продуктивність праці, швидке зростання населення, колосальне безробіття. Всі ці синдроми завжди були об'єктом критики лібералів щодо соціалізму, але питання було не в згубному впливі держави, а в тих, зацікавлених лобістів, яким Спінхемленд був важливий для утримання свого політичного впливу. Насамперед, це земельна аристократія – найреакційніший клас буржуазної революції XIX ст.

Такий перший підсумок роботи соціальної держави. Сила речей змусила суспільство усвідомити необхідність скасування безумовного права незаможних на допомогу. Реформа закону про бідних (1834 р.) знищила всі перешкоди на шляху до ринку праці.

Саме в наступні десятиліття після Спінхемленда і Реформи закону про бідних людина постала перед новим випробуванням у вигляді вільної праці. Саме в цей період екстенсивної пролетаризації робітник усвідомив своє колективне і класове буття. Це і є початком кінця справжнього ринку, набуття класової свідомості стимулювало найбільш незахищені верстви населення знаходити механізми та інструменти для боротьби. Такими інструментами виявилися робочі організації, які легально почали свою діяльність з 1870 р.

Відкриття ринку праці зіграло фатальну роль для класичного лібералізму, адже пролетарії, у своїй сукупності, мають таке ж ринкове право входити між собою в цінову змову для більш високої ціни за свою працю,

як і капіталісти, змовляючись, здатні завищувати ціни на свій товар. Гарантування прав власності для капіталізму – один із найважливіших елементів існування ринку. Такі гарантії повністю виключають ті сили, які ці права власності ставили під сумнів.

Показово, що в Англії повне виборче право надавалося тільки після 1884 р. Апеляція профспілок до політичних методів боротьби наділила небувалими повноваженнями державу, котра, до цього була „нічним сторожем” лібералізму. Очевидно, що демократичні інститути згубно впливають на вільну конкуренцію. У Британії до 1832 р., право голосу мав тільки один з дванадцяти дорослих чоловіків. До 1867 р. це право було вже у одного з семи: „Отже, в період найвищої величчї Британії, демократія була обмежена. Участь у виборах вважалася не правом, а привілеєм” [3, с. 451]. Ця теза багато в чому схожа з думкою сучасного економічного лібертаріанства, що виступає за податковий або освітній ценз у виборчій системі. Виборець тимчасово ставав законодавцем, державним діячем, благочестивість якого суспільство буде відслідковувати.

Консервативні противники парламентської реформи розуміли, що загальне виборче право ставить під загрозу права власності. Це відзначав і Д.Рікардо, який недовгий час був членом англійського парламенту. Будучи прихильником загального виборчого права, він тим не менш писав в 1818 р., що права власності настільки важливі для гарного правління, що він погодився б „позбавити права голосу тих, кому обґрунтовано приписують намір захопити права власності” [4, р.455].

Плутанина в питанні про відносини між ринковими відносинами і демократією виникає через те, що капіталістичні системи, хоч і в обмеженій формі, але працюють за принципом саморегуляції, тому виборчого права, тобто зовнішнього по відношенню до себе, вони не терплять. Якщо ж ми розглянемо недемократичні режими, які домоглися певного економічного успіху, то це сталося виключно з політичної волі авторитарних правителів, які мають великий людський і адміністративний ресурс, який використовується виключно на потреби форсованої модернізації: „економічне зростання прискорюється, коли рівень демократії „низький”, і сповільнюється із досягненням помірного обсягу політичної свободи ... нова демократія здатна стримати деспотизм влади, але при розширенні

демократії, подальше збільшення політичних свобод заважає зростанню інвестицій через загострення боротьби за перерозподіл доходів” [3, с.453].

Наймана праця негайно підштовхує державу до якнайшвидшого втручання. Перш за все, інтервенціоналізм зазіхав на золотий стандарт, оскільки держава не мала права проводити грошову емісію, яка була необхідна для соціальних реформ. За будь-якої грошової емісії, понад фіксованої кількості золота і відповідній йому кількості купюр, емісія додаткової валюти відразу ж призведе до інфляції. У зв'язку з цим, у держави виникали й проблеми безпеки. Наприклад, золотий стандарт не дозволив уряду С. Ю. Вітте почати емісію незабезпечених рублів у Російській імперії, коли почалася російсько-японська війна 1904-1905 рр., що спричинило необхідність взяти французький кредит для погашення бюджетного дефіциту [5]. Інакше кажучи, золотий стандарт для держави мав характер гамівної сорочки. Такі поняття, як „дешеві” або „дорогі гроші”, з'явилися тільки після скасування золотого стандарту, держава почала процес маніпуляцій над кількістю грошей в економіці: „Політики змушені були відповідати на ці вимоги, але настільки високий попит на захищеність не міг бути задоволений у жорстких рамках урядового бюджету, встановлених золотим стандартом. Тому світ відмовився від „гамівної сорочки” золотого стандарту, який у той час був основною гарантією вільної торгівлі і вільного перетікання капіталу. Межі закрилися” [6, с.49]. Уряди масово відмовлялися від золотого стандарту вже в 30-х роках ХХ ст. і переходили до націоналізації бюджетного сектора і т.п.

Ринкові відносини за будь-яких обставин переходять під контроль держави, стаючи, таким чином, все менш ринковими. Державна система регулювання має двоякий характер. З одного боку, держава виступає як арбітр у процесах ринкового обміну у формі, наприклад, антитрестового законодавства, а, з іншого – може виступати як інструмент недопуску на ринок нових гравців, що пов'язано з найтіснішим переплетенням інтересів бізнесу й політики.

Економіка і політика входять в одну ірраціональну колію, яка не піддається чіткому розмежуванню, тим самим знищуючи суть *laissez-faire*. Економічний лібералізм увійшов у суперечність сам із собою, відправивши в соціальну м'ясорубку цілі покоління робітників і ставши

причиною двох світових воєн. Відтепер ринок обмежує власну експансію в суспільство, капіталізм уже не може претендувати на повне право володіння фіктивними товарами у вигляді праці, землі і грошей. Ринок зайняв схоже місце з тим, яке він займав у докапіталістичну епоху абсолютизму і меркантилізму, а саме – предиката в суспільних відносинах та інструменту для реалізації геополітичних інтересів. Показовий приклад Китаю та його „соціалізму з китайською специфікою”. Функції капіталізму повністю підпорядковані правлячій партії і можуть існувати тільки в умовах, які наказує п'ятирічний інвестиційний план [7]. Простіше кажучи, ринкова економіка сама поставила себе в умови регулювання і вже не становить такої небезпеки, яку несла після усунення закону Спінхемленда. Однак ця трансформація породжує масу нових проблем, які доведеться вирішувати вже наступним поколінням. Це, насамперед, проблема екології. Держава займає тут знову двоїсте становище, оскільки тільки держава здатна стати суб'єктом і двигуном боротьби за охорону навколишнього середовища, з іншого ж боку, – приносити природу в жертву політичним і ринковим інтересам.

У підсумку потрібно зауважити, що інтерпретація капіталізму ХХ-ХХІ ст. крізь призму класових протиріч знаходить масу труднощів уже на початковому етапі. Вже неможливе чітко розходження класів унаслідок розвитку засобів виробництва:

„Вже неможливо розмежувати суспільні класи; буржуазія і пролетаріат більш не протистоять один одному; серед самих найманих робітників виникають все більш і більш тонкі відмінності; деякі з них відтепер є акціонерами; управлінці керують підприємствами, не будучи їх власниками ... ” [2, с.396]. Це тільки підтверджує нашу гіпотезу: трансформація економічного лібералізму прийшла до необхідності реформування своїх внутрішніх механізмів під протекторатом державного контролю та регулювання суспільно-економічних відносин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Полянський К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К. Полянський. – СПб.: Алетейя, 2002. – 320 с.
2. Аттали Ж. Карл Маркс: Мировой дух / Ж. Аттали. – М.: Молодая гвардия, 2008. – 406 с.
3. Бетелл Т. Собственность и процветание / Т. Бетелл. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 480 с.
4. Ricardo D. Works and Correspondence / David Ricardo. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1962. – 501 p.
5. Зингалес Л. Спасение капитализма от капиталистов: Скрытые силы финансовых рынков – создание богатства и расширение возможностей / Л. Зингалес, Р. Раджан. – М.: ТЕИС, 2004. – 492 с.
6. Ильин С. Витте / С. Ильин. – 2-е изд., испр. – М.: Молодая гвардия, 2012. – 511 с.
7. Наварро П. Грядущие войны Китая. Поле битвы и цена победы / П. Наварро. – М.: Вершина, 2007. – 272 с.

УДК. 321.(73)

Коротков Д. С.

Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця

ІНСТИТУЦІЙНА МАТРИЦЯ ПОЛІТИКИ „М'ЯКОЇ СИЛИ” США

Досліджено процеси формування та інституціалізації політики „м'якої сили” США в контексті її зовнішньополітичної діяльності. Визначено істотний вплив демократичних політичних цінностей, сфери культури та вільних потоків інформації Сполучених Штатів на характер світового геополітичного процесу. Доведено, що основою ефективного використання політики „м'якої сили” США є системність дій усього її інструментарію.

Ключові слова: „м'яка сила”, політичні цінності, демократія, громадянське суспільство, інформаційні війни, масова культура, публічна дипломатія.

Коротков Д. С.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ МАТРИЦА ПОЛИТИКИ „МЯГКОЙ СИЛИ” США

Исследованы процессы формирования и институционализации политики „мягкой силы” США в контексте ее внешнеполитической деятельности. Определено существенное влияние демократических политических ценностей, сферы культуры и свободных потоков информации Соединенных Штатов на характер мирового геополитического процесса. Доказано, что основой эффективного использования политики „мягкой силы” США является системность действий всего ее инструментария.

Ключевые слова: „мягкая сила”, политические ценности, демократия, гражданское общество, информационные войны, массовая культура, публичная дипломатия.

Korotkov D.

THE INSTITUTIONAL MATRIX OF „SOFT POWER” POLICY OF THE USA

The article is devoted to the study of formation and institutionalization of the concept of „soft power” of the United States in the context of their foreign policy. It was determined a significant impact of democratic political values, cultural sphere and free information flow of the United States on the world geopolitical process. It was proved that the systemic actions of all American instruments is the key to the effective use of the policy of „soft power» of the United States.

Key words: „soft power,” political values, democracy, civil society, information warfare, popular culture, public diplomacy.

Актуальність проблеми зумовлена змінами у міждержавних відносинах та формуванням нових геополітичних концепцій. Тема використання стратегії „м'якої сили” у зовнішньополітичній діяльності та її сутності дуже популярна в останні роки як у світовому науковому дискурсі, так і в Україні. Але питання можливості та необхідності запровадження цієї стратегії Україною у сучасних умовах залишається відкритим, і США є яскравим прикладом та еталоном стосовно інституційного формування та запровадження концепції „м'якої сили”.

Дослідження проблематики концепції „м'якої сили” знайшло своє відбиття в працях представників різноманітних наукових течій. Вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили такі зарубіжні вчені, як Дж. Най (мол.), Дж. Акшай, Р. Армітідж, Зб. Бжезинський, Р. Кейган, Р. Кеохейн, А. Коен, М. Лібіцкі, С. Люкс, Дж. Меттерн, У. Оуенс, І. Пармар, Н. Сноу, С. Уолт, М. Фрейзер, Ф. Фукуяма, П. ван Хем, К. Хілл та ін. Серед українських дослідників, які висвітлювали різноманітні аспекти проблеми використання та запровадження концепції „м'якої сили” (у тому числі і на прикладі США) слід відзначити таких науковців, як А. Дівончук, В. Головченко, В. Горбатенко, А. Луценко, О. Михайловська, В. Пантелєєв, І. Слісаренко, Я. Турчин,

М. Цюрупа, О. Шевчук, С. Шергін, І. Хижняк, Л. Чекаленко, С. Юрченко та ін.

Метою статті є аналіз інституційних основ та процесу формування політики „м'якої сили” США та значення і чинники її впливу на міжнародну політику та держави взагалі.

На сьогоднішній день під впливом об'єктивних обставин, які ілюструються подіями, що відбуваються у світовій політиці, все більше актуалізується ідея концепції „м'якої” сили у міждержавних відносинах, а також формування інституційної матриці „м'якої сили” і самої можливості її використання за допомогою цілеспрямованої і виваженої діяльності держав. У цьому сенсі пріоритетним є аналіз інституційного оформлення та механізмів реалізації політики „м'якої сили” саме США, де інституціональна матриця цієї політики вже сформована та успішно використовується. Наприклад, у зовнішній політиці США діє доктрина „Soft Power”. Сьогодні ця країна залишається безсумнівним лідером у сфері використання „м'якої сили”. Автор вважає, що привабливість США для інших країн, перш за все, в її політичних цінностях, в основі яких – природні права людини, демократія (ліберальна демократія) та верховенство права. Ці цінності взаємопов'язані між собою. Не може бути справжньої демократії без урахування й

реалізації природних прав людини, не може бути верховенства права, якщо не реалізовані права людини. Історично приділялась увага і двом підсистемам політичних цінностей американського суспільства: поняттям народного суверенітету та обмеженої державної компетенції. Народний суверенітет, який визначається як державне управління, опосередковане в кінцевому рахунку згодою керованих, передбачає певну міру народної участі в голосуванні та інших політичних діях, представницьке державне управління. Необхідно підкреслити, що з самого початку робився акцент на законодавчому представництві, що підкреслюється в Конституції США. Пізніше зросла увага до політичного представництва й демографічної репрезентативності, особливо в адміністративних установах і процесах. Взагалі панування в американському суспільстві капіталістичної системи господарювання безпосередньо зумовлене домінуванням таких соціально-політичних цінностей, як індивідуалізм, плюралізм і політична та економічна конкуренція, що повинна бути присутньою у стосунках груп та індивідів [1, с. 9]. Демократія проголошується однією з основних цілей зовнішньої політики США. Людина, її права та захист цих прав державою, „американська мрія”, в основі якої рівні можливості для всіх громадян – це ідеологічна платформа американського суспільства, яка і є привабливою для інших країн.

Необхідно звернути увагу і на ще один важливіший інструментарій політичної сфери політики „м'якої сили” – громадянське суспільство, яке є індикатором розвитку демократії. У США громадянське суспільство, це перш за все, засоби організованого спротиву бюрократії, корупції, монополізації, що пов'язані з будь-якою державною владою. Слід зауважити, що, наприклад, у США громадянське суспільство, яке має характер класичної моделі, завжди було активним і вже давно домоглося законодавчих підстав здійснювати контроль над діяльністю урядових інституцій. Тому у цій державі існує широка мережа недержавних громадських організацій, груп тиску, які тією чи іншою мірою беруть в управління.

„Привабливі спосіб життя та культура, здатність діяти в унісон зі світовою громадською думкою (і навіть очолювати її), а не йти їй наперекір, таким чином, являють собою не менш корисні елементи політичного інструментарію держави, ніж майстерна дипломатія, фінансова потужність і навіть важкі авіаносці”, – вважає теоретик

„м'якої сили” професор Єльського університету (США) Пол Кеннеді [цит. за: 2]. Ще порівняно недавно, стверджує він, багато країн рухалось у напрямку, вказаному американськими „батьками-засновниками”, до демократії, верховенства закону, економічної свободи тощо. Все це зміцнювало особливий статус Америки у світі та було наочним спростуванням тез тих учених, які говорили про занепад США. Здавалося, що три опори: військова потужність, економічний потенціал і „м'який вплив” – ще довго утримуватимуть США на найвищій сходинці п'єдесталу [2]. Тому можна говорити, що політичний, економічний розвиток США на основі демократичних цінностей і є тим орієнтиром для інших держав у своєму розвитку до демократії. В цьому сенсі Україна не є винятком. США як найавторитетніший актор у міжнародних відносинах намагається і далі просувати свій вплив на інші держави світу (у тому числі й на Україну). Для цієї мети керівництво США пріоритетним у використанні інструментарію „м'якою сили” вважає саме сферу культури. Йдеться про зовнішню культурну політику США, зміст якої полягає у виробництві інформації та багаторівневого її поширенні. Необхідно звернути увагу на те, що у США існує офіційна і неофіційна зовнішня культурна політика, але, й перша, і друга має інституціональне оформлення та інструментарій її реалізації. Під офіційною зовнішньою культурною політикою мається на увазі механізм, насамперед, державного регулювання культурної сфери зовнішньої політики. Але, разом із тим тут маються на увазі і недержавні важелі управління та фінансування культури, оскільки у Сполучених Штатах сфера культури здебільшого підтримується та управляється недержавними інструментами в особі приватних філантропічних фондів і спонсорських організацій.

Що стосується неофіційної зовнішньої культурної політики, то цей термін означає поширення американської масової культури, що давно стала надбанням майже всього світу завдяки перш за все американській кінопродукції Голівуду як основного інструменту сучасної американської культурної політики та ідеологічної зброї. Усе це є ефективними засобами формування іміджу США на світовій арені. Сюди ж відносяться засоби масової інформації, які є провідниками як офіційної, так і неофіційної зовнішньої політики у сфері культури (американське телебачення, радіо, Інтернет,

практично весь американський шоу-бізнес) [3, с. 11]. Зазначимо, що „м'яка сила”, це не лише передача інформації, це і її сприйняття. Щось, що може бути привабливим для одного, не буде привабливим для іншого, і це розуміє американська влада. Яскравий приклад – політика США щодо Ірану. Американські цінності, американська політика є неприйнятною, але іранська молодь шукає голлівудські фільми, щоб нишком переглядати їх на самоті вдома. Оскільки американська культура, що не сприймається представниками консервативно налаштованої релігійної та політичної верхівки, але приваблює молоде покоління, американський уряд робить все можливе для інституційного оформлення політики „м'якої сили”.

З другої половини ХХ ст. базової теорією, що зв'язує національні інтереси Америки з „м'якою силою”, стає доктрина вільної інформації, що просувається Дж. Ф. Даллесом. Будучи досвідченим політиком, учений розумів значення комунікаційних воєн, які дають можливість безперешкодного доступу у регіони світу, що інтересують США : „Якби мені довелося вибирати з принципів зовнішньої політики – писав він, – я проголосив би таким принципом вільний потік інформації” [4, с. 108]. Стосовно СМІ та їх оформлення у якості інструментарію політики „м'якої сили”, то основою для цього стала робота відомого американського вченого Г. Шиллера, який 1976 р. опублікував книгу „Масові засоби інформації та культурне панування” [5]. Дослідник запропонував вживати поняття „американська імперія” при розгляді друку, радіо і телебачення як знаряддя політичної та військової експансії США. Існує тісний зв'язок між вищими діловими колами, військовими та урядом, з одного боку, і главами провідних американських ЗМІ – з іншого. Необхідно звернути увагу на взаємозв'язок світового ринку та інформації у якості супроводу товарів і послуг. Пропаганда, яка розширила зону своєї дії через технологічні новації, поповнює зовнішньополітичний арсенал провідних держав світу, перетворивши інформацію на могутню зброю. Ключовим компонентом культурної політики Вашингтона стає масова культура (яку більшість фахівців ототожнює з поняттям „американська культура”), успішність якої пояснюється стрімким розвитком високих технологій, завдяки яким американська поп-культура транслюється на весь світ, стаючи ефективним політичним та ідеологічним

інструментом впливу на службі у різних медіа-магнатів, транснаціональних корпорацій, представників політичних кланів, фінансово-промислових та інших ділових кіл. І сьогодні ця країна залишається безсумнівним лідером у сфері використання „м'якої сили”, адже США приймають в шість разів більше іммігрантів, ніж друга за цим показником Німеччина; фактично США є світовим монополістом у сфері експорту кінопродукції та телевізійних програм; залучають 28% з 1,6 млн. студентів, які навчаються за кордоном (і справді, надання освітніх можливостей для молоді важливих для США країн знову розглядають як важливий чинник формування позитивного ставлення до Америки) та найбільше запрошених із інших країн науковців; є лідерами у світі за кількістю книжкових публікацій і лауреатів Нобелівської премії з фізики, хімії та економіки, виробляють музикальної продукції вдвічі більше, ніж Японія і мають найбільше інтернет-сайтів [6, с.72]. Освіта та наука, спорт, мистецтво, туризм, церква – це тій системний інструментарій, який США доволі успішно використовує у зовнішньополітичній діяльності для формування своєї привабливості для інших країни світу.

На відміну від традиційної дипломатії, здійснюваної на рівні урядів і часто прихованої від громадської думки, публічна дипломатія є відкритим комунікаційним процесом, спрямованим на розвиток контактів і взаєморозуміння на рівні урядів, неурядових організацій і простих громадян зарубіжних країн. Основними методами публічної дипломатії є широкі інформаційні, культурні та освітні програми. Сьогодні уряд США вважає, що публічна дипломатія здатна забезпечити національну безпеку та інші інтереси шляхом інформування зарубіжної аудиторії, а також впливу на уряди та громадян інших країн. Американська публічна дипломатія має тенденцію форсуватиметься на двох основних завданнях. Одне з них – інформувати іноземних громадян про політику США та її засадах, вселяти довіру до Америки та її політиці. Інше – інформувати іноземних громадян про американський стиль життя, особливо про те, як він сформувався під впливом ефективності американської форми правління, і сприяти широкому сприйняттю цього способу життя [7]. Ще у 1963 р. директор Інформаційного агентства США (ЮСІА) Е. Мюрроу визначив публічну дипломатію як діяльність, що націлена не

тільки на іноземні уряди, але перш за все на окремих людей і організації, що часто подається як комплекс приватних поглядів на додаток до позиції уряду. Основними напрямками такої політики є: зовнішня культурна політика, культурна дипломатія, інформаційний супровід міжнародної діяльності держави, іншими словами, інформаційно-ідеологічна пропаганда, освітні програми з обміну, залучення широкого фронту роботи неурядових організацій та інших інститутів громадянського суспільства, корпоративного сектора і т.д. При цьому, на відміну від традиційної дипломатії, публічна дипломатія адресована безпосередньо населенню, звертаючись до людей „через голови урядів” [8, с. 246]. У цьому її сила та ефективність.

Жоден інститут публічної дипломатії США не обходиться без новітніх технологій, і всі відомства займаються виданням і виробництвом того, що можна прочитати, почути або побачити: брошури, газети, журнали, книги, плакати, значки, CD-ROM, фільми у різних форматах. Телеконференції стали звичайною практикою для тих, хто займається публічною дипломатією в США, а участь у інтерв'ю є невід'ємною частиною роботи як членів адміністрації, так і американських дипломатів. Інформаційні центри (будь то Американські центри, Американські куточки, Американські кімнати, Американські пости або Центри навчання й доступу до Інтернету) являють собою досить ефективний інструмент публічної дипломатії з урахуванням витрат, і діюча адміністрація продовжує розвивати цей напрямок. Поширення й популяризація культури розглядається сьогодні США як допоміжний ідеологічний важіль, який може сприяти досягненню зовнішньополітичних цілей. Хоча американська культурна дипломатія не обмежується показом досягнень американського суспільства, а включає також програми заохочення збереження національних культур, яким загрожує зникнення, більшою мірою програми в галузі культури проводяться там, де вони можуть бути доступні широким колам населення. А в тих точках світу, де Держдепартамент вважає недоцільним проводити програми культурної дипломатії, куди американські дипломати та представники інформаційних центрів не мають доступу, веде роботу Корпус миру США, який і на початку ХХІ ст. залишається одним із найважливіших інструментів публічної дипломатії практично у всіх регіонах світу [7].

Зазначимо, що завдяки своїй зовнішньополітичній діяльності і за допомогою політики „м'якої сили” США, прямо або побічно впливає на життя будь-якої людини, суспільства або нації на планеті. Весь світ відчуває до цієї країни або любов, або ненависть. Середній житель будь-якої країни знає про США більше, ніж про будь-яку іншу країну чи націю. Думки громадян США про інші країни знаходять своє відбиття у американських ЗМІ, масовій культурі, у сфері якої Америка, безумовно, є лідером, підтвердженням чого є користування її плодами людьми в усьому світі (у тому числі і в Україні). Для цих цілей у США була створена інституційна матриця політики „м'якої сили” та ефективні механізми її реалізації. На прикладі аналізу інституційного оформлення та механізмів реалізації політики „м'якої сили” США можна зробити висновки, що основою ефективного використання цієї політики є системність дій усього інструментарію політики „м'якої сили” за високої підтримки держави. На нашу думку, саме політичні цінності мають велике значення для формування позитивного іміджу країни. На сьогоднішній день тільки ті країни, які мають високий ступінь реалізації демократії, високий рівень економічного розвитку та інституційну матрицю політики „м'якої сили”, мають велику привабливість для інших держав і народів, які прагнуть досягти подібного рівня добробуту. Тому для держави (у т.ч. для України) важливим є мати комплексне інституційне оформлення та механізми реалізації „м'якої сили” з оперттям на політичні цінності.

Необхідно зазначити, що статус США на міжнародній арені припускає швидке реагування на зміни у сучасному світі і можна говорити про те, що Сполучені Штати залишаються найбільш впливовим гравцем у геополітичному просторі світу за рахунок чіткої стратегії (на рівні держави) у своїй зовнішньополітичній діяльності та інституційного оформлення політики „м'якої” або „розумної сили”. Дійсно, необхідно враховувати і потенціал держави (насамперед економічний), але демократична основа американського суспільства повинна стати прикладом розвитку українського суспільства і використовувати політику „м'якої сили” можливо лише при побудові держави на основі демократичних принципів, і тільки за таких умов Україна зможе стати „привабливою” для інших країн та бути саме суб'єктом міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лясота Л.І. Формування системи політичних цінностей у сучасному соціумі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 „Політичні інститути і процеси” / Людмила Іванівна Лясота. – Одеса: Б.в., 2002. – 16 с.
2. Слісаренко І. Теорія і практика «м'якої сили» в міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / І. Слісаренко // Освіта регіону. – 2008. – № 1-2. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/24/political_problems
3. Филимонов Г. „Мягкая сила” культурной дипломатии США: Монография / Г. Филимонов. – М.: РУДН, 2010. – 212 с.
4. Цатурян С.А. Общественная дипломатия США в новом информационном столетии / С.А. Цатурян // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – № 8. – С. 105-116.
5. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Герберт Шиллер. – М.: Мысль, 1980. – 326 с.
6. Дівончук А. Особливості реалізації „м'якої сили” в сучасній системі міжнародних відносин / А. Дівончук // 69-та студентська науково-технічна конференція: збірник тез доповідей (Львів, жовтень-листопад 2011 р.). – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 72.
7. Манжулина О.А. Публичная дипломатия США: автореф. на соискание уч. степени канд. полит. наук: спец. 23.00.04 „Политические проблемы международных отношений и глобального развития” [Електронний ресурс] / Ольга Александровна Манжулина. – Санкт-Петербург, 2005. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/publicnaya-diplomatiya-ssha>
8. Ширяев Б.А. Внешняя политика США: принципы, механизмы, методы / Б.А. Ширяев. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2007. – 442 с.

УДК 355.01

Осадча Я. Д.

Харківський національний
університет ім. В. Н. Каразіна

ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ І ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ У ВИНИКНЕННІ ТА ПЕРЕБІГУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В СИРІЇ

Розглядається специфіка сирійського збройного протистояння крізь призму теорії „нових воєн”. Крім того, виокремлюються ознаки, за якими конфлікт характеризується опосередкований або гібридний. Особливу увагу зосереджено на взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників під час громадянської війни в Сирії, а також на їх впливові на перспективи воєнного та політичного врегулювання конфлікту.

Ключові слова: Сирія, „нова війна”, опосередкована війна, гібридна війна, внутрішні та зовнішні чинники.

Осадчая Я. Д.

ВЛИЯНИЕ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ В ВОЗНИКНОВЕНИИ И ПРОТЕКАНИИ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В СИРИИ

Рассматривается специфика сирийского вооруженного противостояния через призму теории „новых войн”. Кроме того, выделяются признаки, которые позволяют характеризовать конфликт как опосредованный или гибридный. Основное внимание сосредоточено на проблеме взаимодействия внутренних и внешних факторов протекания конфликта, а также на их влиянии на перспективу воєнного и политического урегулирования конфликта.

Ключевые слова: Сирія, „новая война”, опосредованная война, гибридная война, внутренние и внешние факторы.

Osadcha Y.

THE INFLUENCE OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS IN THE RISE AND COURSE OF THE SYRIAN CIVIL WAR

In this article the peculiarities of the armed conflict in Syria as a “new war” are considered. Moreover, the conflict is described as a proxy and hybrid warfare. Special attention is paid to the interaction between internal and external factors in the Syrian uprising and its influence on the possibility of either violent or political settlement of the conflict.

Key words: Syria, “new war”, proxy war, hybrid war, internal and external factors.

Всебічне дослідження особливостей перебігу громадянської війни в Сирії є вельми актуальним. Це зумовлено, по-перше, тим, що Сирія наразі стає джерелом регіональної нестабільності на Близькому Сході, а також об'єктом геополітичної боротьби на світовому рівні. По-друге, конфлікт в Сирії є красномовним прикладом так званих „опосередкованої” та „гібридної” воєн, які, на жаль не отримали належного аналітичного описання в українській політичній науці, хоча в цьому є нагальна потреба. І, по-третє, приклад сирійської війни може стати основою для аналізу збройного протистояння в Україні, адже український конфлікт також слід розглядати крізь призму „нової війни” (опосередкованої та гібридної). Тож вивчення динаміки та факторів сирійського конфлікту сприятиме не лише поглибленню теоретичного знання про нові види збройних конфліктів, а й може стати підґрунтям для прогнозування та управління українським конфліктом, адже воєнна політологія за часів незалежності України знаходилася на периферії політичної науки. Головна причина цього, як здавалося, у суто мирному характеру ситуації в нашій державі протягом двох десятиліть незалежності. Все змінила війна 2014 р., яка продовжується і зараз. Війна вивела воєнну складову політичної науки на перший план, але роки периферійного існування воєнної політології в нашій державі призвели до наявності широкого спектру „білих плям”. Інтенсивне дослідження різноманітних питань, які можуть представляти практичний інтерес для України, вимагає широкого залучання світового досвіду.

Вивченням громадянської війни в Сирії на пострадянському просторі займаються Л. Ісаєв, Н. Помиткін, С. Пересунько, Л. Грицай, К. Труєвцев, С. Белоус, М. Губайдулліна та інші. В західній науці цю проблематику розвивають Дж. Холлідей, К. Чарльз, С. Рейнольдз, Дж. Льюїс, Д. Літтел,

Г. Саймонс, Дж. Шарп, К. Бленшард, Дж. Стерлінг, К. Райан, Р. Ниннебуш та ін.

Громадянська війна в Сирії є яскравим прикладом так званих „нових воєн”. „Нові війни” відрізняються внутрішньодержавним характером і зазвичай виникають за авторитарних режимів при послабленні держави, що трапляється через неможливість інститутів державної влади ефективно відповідати на виклики глобалізації. Такі війни тісно пов'язані з політикою ідентичності, значення якої посилюється завдяки появі нових засобів комунікації як провідників культурного коду та інструментів мобілізації. Отже, цілі „нових воєн” визначаються приватними або груповими інтересами, а мобілізація носить етнічний, расовий або релігійний характер. Крім того, бойові дії ведуться не тільки і не стільки регулярною армією (що було характерно для так званих „старих воєн”), скільки різними нерегулярними парамілітарними утвореннями, приватними арміями, а також іноземними збройними силами, що діють під егідою міжнародних організацій. Змінюється мета бойових дій – це вже не захоплення території, а завоювання підтримки населення. Відрізняється й урядова політика щодо населення, яке проживає в зоні конфлікту, – вона тепер полягає у застосуванні різноманітних засобів, спрямованих на зменшення соціальної бази противника. В основному це створення неможливих умов для проживання, що може виражатися як у грубому фізичному винищенні окремих груп населення, так і в цілеспрямованому погіршенні життєвих умов для стимуляції переміщення населення. Економічна база конфліктів такого типу є також досить різноманітною і децентралізованою – це і державне фінансування, і міжнародна допомога, і приватне фінансування, і збір коштів через релігійні організації, добровільні пожертвування громадян і т. д. Внаслідок того, що „нові війни” легко просочуються крізь державні кордони, вони стають джерелом

регіональної політичної та економічної нестабільності [1, с. 54].

Війна в Сирії повністю підходить під опис „нової війни”, але, окрім цього, це протистояння має риси опосередкованого і гібридного конфлікту. Перше виявляється в значній ролі зовнішніх гравців і зовнішнього впливу, які часто виявляються більш значущими у визначенні динаміки й можливих результатів конфлікту. В свою чергу, гібридним конфлікт робить одночасне використання різних стратегій ведення війни. Таким чином, ми бачимо схожість сирійського та українського конфліктів, адже обидва розвиваються в однаковій парадигмі „нової війни” з сильним міжнародним втручанням і широким використанням засобів боротьби.

Нас цікавить головним чином спів відношення внутрішніх і зовнішніх чинників у виникненні та перебігу громадянської війни в Сирії.

Вплив внутрішніх факторів в ході і виникненні конфлікту визначається, в першу чергу, причинами, які призвели до громадянської війни. По-перше, це характер сирійського політичного режиму. Авторитаризм в Сирії встановився ще за часів правління Хафеза аль-Асада, і коли після його смерті до влади прийшов його син Башар аль-Асад, виникла надія на демократизацію та проведення прогресивних державних реформ. Деякий час навіть мали місце дебати щодо політичних та соціальних питань розвитку Сирії („Дамасківська весна”). В цей час організовувалися різноманітні форуми та майданчики, де обговорювалася необхідність демократичних виборів, інколи виголошувалися заклики до кампанії громадянської непокори. Але вже в серпні 2001 р. було арештовано і засуджено головних активістів „Дамасківської весни”. Таким чином, Башар аль-Асад не виконав і меншої частки заявлених широкомасштабних реформ, і Сирія залишилася однопартійною державою, де з 1963 року діяв надзвичайний стан, була значно обмежена свобода політичного вираження, а влада зосереджена в руках однієї сім'ї. Урядом були обмежені право на вільне вираження думки, свобода об'єднання і зборів, продовжувала існувати гендерна та етнічна дискримінація в публічній сфері [2]. Крім того, наголошується на дискредитації ідеології правлячої партії Баас, яка зжила себе, не зумівши ефективно відповісти на економічні та військові виклики сучасного світу.

Друга, суто внутрішня, причина появи протестних рухів – це політичне панування алавітів. Сам Асад є представником алавітської гілки шіїзму, що викликає незадоволеність серед сунітської більшості, особливо її консервативних представників [3]. Алавітів в Сирії всього близько 12%, тоді як сунітів 65% [4]. Тому панування алавітської меншини в політичній і військовій ієрархії викликало невдоволення як сунітів, так і курдського населення.

Економічні причини конфлікту полягають у незадоволеності діями влади серед бідного населення в містах з низьким рівнем життя, в сільській місцевості, бідних районах великих міст і т. д. Особливо постраждало сільське населення, оскільки посуха, починаючи з 2008 року, стала практично регулярним явищем (особливо в північно-східній частині країни). Це призвело до масової міграції населення з сіл у міські центри і скупченню в них протестних настроїв [2]. Крім того, внаслідок політики відкритого ринку, яку почав ще Хафез, а продовжив Башар аль-Асад, значно впав рівень життя простих людей. Це зумовлено тим, що економічна політика була спрямована в першу чергу на потреби третього сектора економіки, тобто ринку послуг. Отже, зиск від неї отримала лише мала частина сирійського суспільства – в основному ті, хто мав зв'язки з урядом, та комерційний клас. Приватизація також пішла на користь тільки тим, хто мав персональні зв'язки з родиною Асада [2]. До всього цього варто додати високий рівень безробіття серед молоді та високі темпи зростання населення [5].

Зовнішніх причин виникнення конфлікту в Сирії всього дві. Перша – це загальна ситуація в арабському світі, зокрема, початок Арабської весни в грудні 2010 р., чому посприяла поява нових медіа – супутникового телебачення, мобільних телефонів, інтернету, які вже не дозволяють уряду ізолювати громадян від зовнішнього світу. Отже, й у Сирії нові засоби масової комунікації зіграли свою критичну роль у формуванні мережі активістів протестного руху і мобілізації широких мас населення на протест.

Друга зовнішня причина – партикулярні інтереси іноземних урядів, які зацікавлені або в тому, щоб похитнути союз Сирії з Іраном і стати регіональним лідером, або в тому, щоб виграти „війну за Близький Схід”.

Говорячи про зовнішній чинник впливу, необхідно зазначити широку залученість

іноземних збройних утворень у сирійському конфлікті. Так, на боці аль-Асада виступають:

- Народний фронт звільнення Палестини – Генеральне Командування (палестинська націоналістична організація).
- Підрозділ Кодс (спеціальний підрозділ іранського Корпусу захисників ісламської революції, відповідальний за зовнішні операції).
- Басідж (іранська добровільна міліція, створена аятолою Хомейні).
- Хезболла (ліванська шіїтська організація)
- Арабська демократична партія (ліва партія з Лівану).
- Армія визволення Палестини (військове крило Організації визволення Палестини).
- Організація Бадр (іракська політична партія, яка боролася з Баас).
- Асаїб Ахль аль-Хак (угруповання шіїтських повстанців в Іраку).
- Ліва аль-Йоум аль-Мавуд (шіїтське ісламістське угруповання, що діє на території Іраку і Сирії).
- Катаїб Хезболла (група шіїтських повстанців в Іраку, яка найпевніше отримує підтримку від підрозділу Кодс).
- Фатх аль-Інтифада (палестинська воєнізована фракція більш відома як Абу Муса).
- „Віруюча молодь” (зейдистська повстанська група в Ємені, яка бореться з салафітами і сунітами).
- Маврос Крінос (грецькі неонацисти).

Крім того, у війні на боці уряду беруть участь: слов'янський корпус, Фаулак Ваад аль-Садік, клан аль-Беррі, племена аль-Джіхеш і Таїє, Арабська національна гвардія, Ліва Дху аль-Фікар. Що стосується іноземної підтримки, уряд її отримує в першу чергу від Ірану, Російської Федерації та Північної Кореї (у вигляді прямої військової підтримки), а також Венесуели, Алжиру та Іраку (у вигляді непрямой підтримки).

Що стосується повстанців, то в їх числі можна зустріти різноманітні організації, що входять до мережі Аль-Каїди:

- Фронт аль-Нусра (відгалуження Аль-Каїди в Сирії та Лівані).
- Бригади Абдулла Аззам (міжнародне угруповання, що входить в глобальну джихадистську мережу).
- Джунд аль-Шам (назва стосується відразу трьох угруповань - по-перше, це „Солдати Леванту”, що базуються в Афганістані з 1999 р., по-друге, це палестинська сунітська салафітська група, що діє в Лівані з 2004 р., яка бореться проти сирійського режиму,

Хезболли та Фатах; і по-третє, це ліванський рух, що існує з 2012 року, і який проголосив ісламський емірат біля Хомса).

- Фатах аль-Іслам (палестинське радикальне угруповання).
- Ансар аль-Іслам (іракське угруповання).

Крім того, на боці повстанців виступають:

- Джейш аль-Мухаджірін валь-Ансар (джихадистське угруповання, що складається з іноземних бойовиків).
- Бригада Ахфад аль-Расул (фінансується урядом Катару).
- Гураб аль-Шам (угруповання джихадистів з Туреччини і країн колишнього Східного блоку).
- Вільна іракська армія (іракські суніти, націлені на повалення шіїтського уряду в Іраку).
- Хізб ут-Тахрір (міжнародна ісламістська організація, що бореться за збільшення ролі ісламу в політичному житті).
- Техрік-і-Талібан Пакистан (організація-парасолька для ісламістських угруповань, які базуються на північному заході Пакистану біля афганського кордону).

Опозиція отримує підтримку в основному від сусідніх сунітських держав – Туреччини, Катару, Лівії, Саудівській Аравії, а також Ліги арабських держав. Крім того, повстанці підтримуються Францією, Великобританією і США. Також часто відзначається, що бойовики мають приватних спонсорів.

Ще одна сторона конфлікту – курдське самоврядування – отримує пряму військову підтримку від Регіонального уряду Курдистану в Іраку і непрямую підтримку від Робочої партії Курдистану.

На сьогодні найбільш помітним учасником сирійського конфлікту є Ісламська держава Іраку і Шаму (вона ж Ісламська держава Іраку і Сирії/Леванту). Це озброєне угруповання, яке було створено під час війни в Іраку і діє на території Іраку та Сирії. ІДІЛ бере участь у громадянській війні в Сирії з квітня 2013 р. і веде боротьбу як проти уряду, так і проти опозиції. Хоча ця організація є зовнішнім гравцем в сирійському протистоянні, її роль значно збільшилася останнім часом. ІДІЛ почала активно втручатися у внутрішню динаміку конфлікту, вносячи туди ще одну лінію протиріч, оскільки її цілі є автономними відносно цілей інших учасників протистояння.

Слід відзначити, що громадянська війна в Сирії ведеться одночасно на міжнародному, регіональному та субнаціональному

рівнях. Це безперечно пов'язано із зовнішнім впливом зацікавлених гравців перебіг конфлікту. Однією з ліній напруги є питання про можливість застосування та інтерпретацію міжнародних норм. Тут ми бачимо боротьбу в Раді Безпеки ООН між США, Францією, Великобританією та Російською Федерацією і КНР. Перша група країн заявляє про необхідність введення миротворчого контингенту до Сирії, тоді як РФ і КНР підтримують Асада, не розриваючи торговельні відносини з Сирією, а також постачаючи озброєння (це характерно для РФ) [6, с. 53]. Що стосується відносин між США і РФ щодо сирійського питання, то тут відзначається суперництво за стратегічний вплив на Близькому Сході, тому позиції цих двох сторін є непримиренними.

Також не можна обійти інтереси Ірану та його посягання на регіональне лідерство. З точки зору Країн Затоки (в першу чергу Катару і Саудівської Аравії), сирійський конфлікт може служити підставою для послаблення впливу Тегерана, який збільшується з 2003 р., та посилення власних позицій. І це не безпідставні амбіції, адже через війну в Сирії вже було підірвано стратегічний союз Ірану з Хамасом, який мав зміцнити регіональне лідерство Ірану. Тегеран сподівався стати виразником загальнозначущих для арабського світу проблем Палестини та „звільнення Єрусалиму”. Крім того, Ірану не вдалося значно похитнути позиції Єгипту, хоча союз з Хамасом був спрямований саме на це, бо після падіння режиму Братів-мусульман, організація сильно постраждала. Для Ізраїлю та США війна в Сирії є чинником, який зможе настільки послабити Іран, що він відмовиться від розробки ядерної програми [6, с. 53]. Також очікується послаблення ліванської Хезболлах, оскільки вона позбудеться не тільки сирійської підтримки, але і найважливішого транзитного пункту для поставок зброї.

Іран, у свою чергу, розглядає війну в Сирії як елемент ізраїльської та американської політики ізоляції Тегерана, спрямований на подальшу зміну режиму в державі. Таким чином, Іран позиціонує себе як твердиню ідеологічної та стратегічної боротьби проти американо-ізраїльської гегемонії в регіоні [6, с. 54].

Цікавою є позиція Іраку та Лівану, бо ці дві держави підтримують як уряд Сирії, так і опозицію – ліванська Хезболла і іракський уряд надають допомогу режиму Асада, тоді як сунітські політики в Лівані та сунітські

племена і джихадисти в Іраку стоять на боці повстанців. Таким чином, тут спрацювала логіка конфесійної мобілізації.

Туреччина, яка є місцем базування Сирійської Національної Ради та оперативною базою Вільної Армії Сирії, з самого початку була глибоко занурена у конфлікт. Ця країна була значно зачеплена як боями близько сирійського кордону, так і величезною кількістю біженців із зони конфлікту. І незважаючи на те, що турецьке населення виступає проти будь-якого втручання в конфлікт, парламент все-таки дав згоду на військові операції в близькому зарубіжжі і почалося зміцнення південного кордону. А наявність сирійських біженців досить сильно сприяє дестабілізації ситуації в прикордонних областях Туреччини, оскільки там проживає алавітське населення, налякане повстанцями і часто є симпатиками Асаду. Крім того, Туреччина налякана можливістю загострення курдської проблеми і виникнення ще одного автономного Курдистану, але тепер уже на турецькій території [6, с. 54].

Таким чином, ми бачимо як зовнішні чинники визначають внутрішню динаміку і перебіг конфлікту. Враховуючи сильну міжнародну підтримку обох сторін, можна зробити висновок, що навряд чи перспективним є військове розв'язання конфлікту, адже посилення однієї сторони обов'язково призведе до посилення другої завдяки збільшенню обсягів підтримки з боку співчуваючих держав. Широка залученість зовнішніх сил також зменшує імовірність політичного врегулювання ситуації, тому що кожен із гравців зацікавлений в отриманні певних вигод в результаті політичної угоди. Отже, необхідно знаходити компромісний варіант, що практично неможливо, зауважуючи протилежність інтересів сторін.

Важливе значення має тенденція до радикалізації та ісламізації опозиції, причиною якої багато в чому стала нерівномірність зовнішньої допомоги (в основному її отримували організації ісламістського типу) [7, с. 14]. В результаті почалася конфесіоналізація не лише внутрішньодержавних, а й регіональних відносин (сунітські країни ведуть боротьбу проти шіїтських). Безумовно, динаміка конфлікту також залежить від позиції сирійських еліт. Потрібно відзначити, що політична еліта Сирії усвідомлює неминучу втрату влади і покарання за військові злочини за умови демократизації режиму. У той же час, економічна еліта найімовірніше втратить ті

привілеї, які вона отримала завдяки режиму Асада. Таким чином, навряд чи еліта погодиться на мирне врегулювання, якщо не буде забезпечено збереження її позицій, імунітет від переслідувань, захист економічних інтересів, а також певний вплив на подальшу стратегію зовнішньої політики Сирії.

Крім того, необхідно враховувати наявність на території Сирії так званого „халіфату” під контролем ІДІЛ, завдяки якому збільшилася пряма військова присутність США в регіоні. У Сирії ІДІЛ контролює частину мухафазы Алеппо, Ар-Ракка, Хасека, Дейр-ез-Зор, а також окремі території Хомса і Хами. В Іраку під їх контролем частково знаходяться мухафазы Найнава, Анбар, Діяла, Кіркук, Салах-ед-Дін. Таким чином, ІДІЛ створила новий виклик для всіх учасників конфлікту та значно зменшила перспективи мирного врегулювання ситуації, оскільки позиції радикальних ісламістів непримиренні.

Патовість ситуації полягає в тому, що зміщення Асада загрожує перетворенням Сирії на ісламістську державу, що живе згідно з шариатом. Оскільки саме завдяки переходу ініціативи до ісламістів і стався перелом у громадянській війні, перемога опозиції може закінчитися не демократизацією Сирії, а її ісламізацією. Та водночас домовитися з радикальною частиною повстанців практично неможливо. Власне, це розпоршило повстанські сили, і вони почали боротися один із одним.

Також необхідно врахувати інтереси курдів, які бажають автономії, і проблему представництва алавітської меншини за умови падіння режиму Асада. Оскільки міжнаціональні відносини в Сирії все більше набувають характеру боротьби за виживання, на порядку денному гостро постає питання забезпечення мирного співіснування релігійних та етнічних груп населення. Безперечно, на цьому етапі жодна зі сторін конфлікту не може контролювати всю територію Сирії, тому все більш імовірним стає сценарій „балканізації” держави. Тому стосовно ролі іноземних урядів, які намагаються всіляко просунути свої геополітичні інтереси шляхом прямої або непрямой участі у війні, то вже можна сказати, що процес виходить з-під їхнього контролю у міру того як відбувається ісламізація опозиції і перехід ініціативи до

рук радикальних бойовиків. Найбільш повно це проявилось в поточних військових успіхах ІДІЛ.

У цілому громадянська війна в Сирії є красномовним прикладом опосередкованої і гібридної війни, де внутрішньодержавні інтереси і суперечності підживлюються і спрямовуються іноземною підтримкою. І, незважаючи на те, що кожна зі сторін прагне до максимізації власних вигод, очевидно, що переможців у цій війні не буде. З тими самими проблемами зіткнення інтересів і сплетення внутрішніх і зовнішніх впливів стикається і Україна. Тим паче, що роль зовнішнього фактора тут також є визначальною. Тож в українському конфлікті з тих самих причин малоімовірною буде абсолютна воєнна чи політична перемога однієї зі сторін, особливо якщо почнуться широкомасштабні військові дії. Таким чином, для врегулювання ситуації найважливішим є розуміння динаміки та взаємного впливу внутрішніх і зовнішніх факторів конфлікту, і сирійський конфлікт є чудовим наочним матеріалом для цього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Malantowicz A. Civil War in Syria and the „New Wars” Debate / A. Malantowicz. – Amsterdam Law Forum. – Vol. 5, №3. – 2013. – P. 52-60.
2. Syrian Uprising [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://middleeast.about.com/od/syria/tp/Syrian-Uprising.htm>
3. Nassar N. What caused Syria's civil war? [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.worldwatchmonitor.org/2013/08/2648161/>
4. Syria's Ethnic and Religious Divisions [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.fragilestates.org/2012/02/20/syrias-ethnic-and-religious-divides/>
5. Understanding Syria: From Pre-Civil War to Post-Assad [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/understanding-syria-from-pre-civil-war-to-post-assad/281989/>
6. Asseburg M. Civil War in Syria: External Actors and Interests as Drivers of Conflict / M. Asseburg, H. Wimmen // Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs. – SWP Comments 43. – December 2012. – P. 50-57.
7. Holliday J. Syria's Armed Opposition / Joseph Holliday. – Washington: Institute for the Study of War, 2012. – 57 p.

УДК: 7.046.1(31):32

Топалова С.О.

Харківський інститут банківської справи УБС НБУ

„РУССКИЙ МИР” ЯК СИСТЕМНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ МІФ СУЧАСНОЇ РОСІЇ

Досліджуються головні складові концепції „русского мира”. Визначаються ключові засоби реалізації задекларованої у концепції геополітичної стратегії. Аналізується діяльність державних і недержавних інститутів із впровадження міфу у масову свідомість. Встановлюються базові ознаки, що дозволяють вважати „русский мир” системним політичним міфом сучасної Росії.

Ключові слова: „русский мир”, „російськомовне населення”, системний політичний міф, виховання.

Топалова С.А.

„РУССКИЙ МИР” КАК СИСТЕМНЫЙ ПОЛИТИЧЕСКИЙ МИФ СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

Исследуются главные составляющие концепции „русского мира”. Определяются ключевые средства реализации задекларированной в концепции геополитической стратегии. Анализируется деятельность государственных и негосударственных институтов по внедрению мифа в массовое сознание. Определяются главные признаки, которые позволяют считать „русский мир” системным политическим мифом современной России.

Ключевые слова: „русский мир”, „русскоязычное население”, системный политический миф, воспитание.

Topalova S.

„RUSSIAN WORLD” AS A POLITICAL SYSTEM MYTH OF MODERN RUSSIA

We study the main components of the „Russian World” concept. Identifies key means of implementing which declared in the concept of geopolitical strategy. Analyzed the activity of public and private institutions of the myth implementation in the mass consciousness. Set out the main features, which make the „Russian world” systemic political myth of modern Russia.

Key words: „Russian world”, „Russian-speaking population” systemic political myth education.

Політико-культурний простір у сучасній Україні, за ознаками міфологізованості, є вкрай аморфним. З одного боку, відсутній архаїчний національний міф як основа архетипових особливостей народу, що формуються на базі цього міфу, як ми це бачили на прикладі Японії, а з іншого – наявне переповнення „технологічними міфологічними продуктами”, які супроводжують усі політичні кампанії і створюють у свідомості суспільства ефект „міфологічного хаосу”. Водночас очевидним став деструктивний вплив російського політичного міфу, що прийшов на зміну радянському, а точніше, модифікував його. Він спирається на ті ж архетипи і стереотипи, використовує звичні міфологеми, на основі яких розробляються нові технологічні міфологічні продукти, що вписуються у загальний контекст міфу. Міф про „русский мир” вільно функціонує в українському політичному просторі і впроваджується у свідомість

громадян усіма засобами – інформаційними, освітніми, релігійними. Фактично він зайняв монопольне становище у політико-культурному просторі і у свідомості значної кількості громадян. Але зміст цього міфу, його базові складові, що втілюються у конкретних векторах політики сусідньої держави щодо України, розкриті поверхнево. Важливим також є питання про можливість і обґрунтованість застосування до концепції „русского мира” поняття „системний політичний міф”. Це актуалізує проблему дослідження сутності міфу, наслідків його впливу на суспільну свідомість та пошуку засобів протидії. Метою статті є з’ясування базових складових концепції „русского мира” та виявлення ознак системного політичного міфу.

Автором концепції „русского мира” є П. Щедровицький. Подальшого розвитку його ідеї отримали у роботах С. Градиловського, Б. Межуєва, Н. Нарочницької. Спроби наукового аналізу здійснені Т. Полосковою та В. Скринником. Показово, що російські дослідники політичного міфу аналізують

радянський міф чи сучасні „технологічні міфологічні продукти”, називаючи їх політичними міфами. „Русский мир” не розглядається ними як системний політичний міф сучасної Росії. Одним із провідних ідеологів міфу є О.Дугін. Незважаючи на активне впровадження на території України протягом останніх десяти років, міф залишався і поза увагою вітчизняних дослідників. Лише події першої половини 2014 р. привернули увагу політиків і науковців до суті міфу, але його ґрунтовний аналіз поки що відсутній.

Вивчення російських джерел вказує на те, що автором ідеї є П.Щедровицький. Періодом концептуального оформлення поняття „русского мира” сам автор називає 1993-97 рр. Це *розгалужена структура великих і малих спільнот, що думають і говорять російською мовою*. Ідея має чітку геоекономічну та геополітичну спрямованість. 1998 р. є початком становлення цієї ідеї у якості базової формули, що визначає стратегію російської політики на пострадянському просторі. В основі стратегії твердження про наявність спільного соціокультурного простору, який повинен бути інтегрований у „русский мир”. Також П.Щедровицький говорив, що якщо за ідеєю не настануть реальні дії, основані на вольовому компоненті, то і самої ідеї не буде [1]. За змістом і політичною стратегією, втіленою у ньому, „русский мир” є модернізованою ідеєю російських слав’янофілів XVIII–XIX ст. В.Малиновського та А. Самборського, згідно з якою Росії належить провідна роль серед слов’ян, тому слов’янські народи повинні об’єднатися під егідою Росії і забезпечити просування у світі „Великої російської цивілізації”.

Ще до концептуального оформлення „русского мира”, у 1994 р. на конференції у Санкт-Петербурзі, присвяченій взаємовідносинам Заходу і Сходу з Росією, тоді ще мало відомий В.Путін зазначав: „В інтересах миру і безпеки в Європі Росія добровільно відмовилась від величезних територій, які завжди історично їй належали, на користь республік колишнього СРСР. Я маю на увазі не лише Крим і північ Казахстану, але й Калінінградську область. Як наслідок, 25 мільйонів росіян раптом опинилися за кордоном, і Росія не може дозволити, щоб ці люди були покинуті” [2]. Як бачимо, вже у цьому виступі простежуються три фундаментальні принципи майбутнього міфу: визначення стратегії захисту, як ключової; історично безпрецедентне визначення тих,

хто цього захисту потребує, оскільки кількість „потенційно скривджених” є максимально великою, визначається за мовною ознакою і тут же ототожнюється з національною спільнотою „росіян”; імперські архетипи, як підґрунтя для формування і сприйняття міфу.

Надання ідеї статусу державної політики, спрямованої на консолідацію російського суспільства навколо неї, на її поширення за межами Росії і структурування „русского мира” на всьому просторі, де „думають і розмовляють російською”, російські дослідники пов’язують із виступом В.Путіна на Конгресі зарубіжних співвітчизників у 2001 р., у якому не лише акцентувалась увага на суті ідеї, але вже визначалося завдання щодо визначення суб’єктів, які можуть виконувати місію конструювання „русского мира” та визначення й розподілу їх функцій. Т.Полоскова та В.Скринник також відмічають, що В.Путін постійно наголошував на багатонаціональності цього феномена; відмічав, що його носії є демографічним ресурсом; говорив про „ноосферу русского мира”, яка передбачає культурну, релігійну, мовну присутність; наголошував на наявності у держави мобілізаційного ресурсу, який дозволить розширювати коло прибічників носіїв „русского мира” за кордоном [3].

Як бачимо, період часу від концептуального обґрунтування ідеї до її визнання у якості основи зовнішньополітичної стратегії держави був дуже коротким. Уже на етапі становлення ідея набула ключових ознак політичного міфу: вона спиралася на колективне підсвідоме, притаманне росіянам і іншим пострадянським суспільствам; актуалізувала низку радянських стереотипів; вказувала на ідеальний тип майбутнього „русского мира” і його глобальні масштаби. Міфологічний образ доповнювався політичним прагматизмом: визначалася ключова політична мета і засоби її реалізації, орієнтири на створення державних і громадських інститутів, політичні дивіденди від впровадження міфу.

Були також визначені пріоритетні і стратегічні рамки „русского мира”. До пріоритетних віднесено близьке зарубіжжя, якому притаманні демографічна, соціокультурна та мовна близькість. Особливо акцентувалась увага на „білінгвальній та бікультурній” частині суспільств пострадянських держав, оскільки перетворення їх на носіїв ідеї розглядалося як засіб формування опори „русского мира” у сусідніх

держав. Тому акцентувалась увага на необхідності побудови стійкої комунікації із потенційними причіпниками, на формуванні сітки економічних і культурних зв'язків і відповідних інститутів. При цьому культурні зв'язки трактувалися дуже широко, включали також освітні, релігійні, інформаційні. Результатом діяльності інститутів та реалізації зв'язків мало стати не лише збереження і закріплення „російськості”, а й формування культурної, суспільно-політичної та економічної „зав'язаності” на Росії. До стратегічних відносились зв'язки у „далекому зарубіжжі” не лише із діаспорами, але й з „лояльними” до Росії політичними організаціями, бізнес-структурами, що співпрацюють із російським бізнесом.

Таким чином, міф уже отримав чітко визначені політичні рамки розповсюдження, потенційних носіїв, пріоритетні засоби реалізації і шляхи збільшення кількості причіпників, найближчу й стратегічну мету. Держава заявила про готовність стати ключовим провідником міфу.

Особлива увага приділялася проблемі Криму. Півострів визначався як украї важлива з точки зору забезпечення впливу ідеї і, водночас, проблемна зона. Важливість пов'язувалась із стратегічним розташуванням і необхідністю забезпечення там домінування. Проблеми створювали: одночасна наявність інтересів кількох держав; невизначеність статусу при високій мірі милітаризованості; поліетнічність населення, зменшення кількості етнічних росіян, повернення депортованих кримських татар; посилення відходу від російської культури внаслідок активної українізації; посилення асиміляційних тенденцій у сфері освіти; розкол російської общини Криму, відмова частини її представників ідентифікувати себе із росіянами. Крім того, російські експерти вказували на формування „специфічної кримської російської ідентичності”, яка відрізняє „кримських росіян” як від тих, що живуть у Росії, так і від тих, що переїхали до Криму. У вікових групах від 21 до 30 р. та від 16 до 20 р. таких нараховували 52% і 67% відповідно [3]. У цій групі ми виділили демографічні та культурні чинники, які, на думку російських ідеологів, ускладнювали просування „русского мира”.

У якості ключової геополітичної перешкоди визначалося посилення зв'язків із європейськими країнами (за часів політики „багатовекторності” Л.Кучми), встановлення з ними більш тісних інформаційних і культурних контактів, і, відповідно,

послаблення зв'язків із Росією. Внутрішньою кримською проблемою вважалося посилення позицій кримськотатарської общини, активна інституціоналізація, її підтримка українською владою та політичними структурами Туреччини. Показово, що вже на цьому етапі становлення міфу ставилося завдання захисту „російськомовного населення”, хоча ще не визначалися загрози для нього.

Отже, ідеологи „русского мира” не лише чітко окреслювали стратегічну мету та головні вектори міфу, масштаби і засоби його поширення, але й визначали головні перешкоди для розширення території впливу і збільшення кількості носіїв. У якості ключового консолідуючого фактора для реальних і потенційних причіпників виступала традиційна міфологічна загроза зла. Хоча чітко не було сформульовано, хто саме є міфічним джерелом небезпеки і загрожує „російськомовному населенню”, у яких країнах, але „факт” загрози повинен „усвідомлюватися” носіями міфу, об'єднувати їх і готувати до захисту потенційних „жертв загрози”. Держава, яка уже проголосила себе носієм нового політичного міфу і захисником від міфічного зла, активно включилась у процес розбудови „міфологічної інфраструктури”. Зокрема, стосовно Криму були сформульовані Пропозиції щодо розробки концепції діяльності федеральних органів РФ, спрямованої на збереження і посилення політичного, економічного і культурного впливу в Криму.

Найбільш активну позицію у вибудовуванні „русского мира” зайняла московська влада на чолі із Ю.Лужковим, яка розробила проект „Зарубіжна діаспора – економічний потенціал Росії” та інші проекти. Вони передбачали: консолідацію ділових кіл діаспор і створення впливових лобістських інститутів для захисту інтересів „російськомовного бізнесу”; втягування в економічні комунікації представників „титального бізнесу” у різних країнах; закріплення в країнах ближнього зарубіжжя російської мови як головної мови ділового спілкування; застосування економічних, соціальних і культурних підходів у створенні комунікацій; розширення російськомовного інформаційного та освітнього простору (стають зрозумілими активні дії Ю.Лужкова, спрямовані на формування сітки філій російських навчальних закладів у Криму). Стратегічною метою визначалося формування на базі російських діаспор могутньої соціальної бази „русского мира”, яка повинна постійно

розширюватись, ставати у кожній країні внутрішнім фактором фінансової, соціальної, культурної і політичної підтримки. Особлива увага приділялася необхідності поширенню російської мови, оскільки уже тоді була сформульована теза про те, що „русский мир” поширюється скрізь, де розмовляють і думають російською” [4, 3].

У виступі В.Путіна на тому ж Конгресі зарубіжних співвітчизників у 2001 р., було поставлено завдання „мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів держави для створення ефективної системи взаємодії із зовнішнім світом та розбудови інфраструктури „русского мира”. Зарубіжна діаспора, у контексті цього завдання, мала не лише очікувати певних благ від Росії, а ставати її опорою у реалізації ключового вектора зовнішньополітичної стратегії. На державному рівні ставилося завдання аналізу діючої законодавчої бази, що регулює політику Росії у зарубіжжі та її вдосконалення у напрямку створення відповідної бази для стимулювання, консолідації і структурування „русского мира” [4, 5]. Пізніше був виданий Указ Президента РФ Про створення фонду „Русский мир”, який згодом був створений і розгорнув активну діяльність.

Одним із провідних ідеологів „русского мира” є О.Дугін. Його роботи, виступи та інтерв'ю дають відповіді на питання про сутність і головні складові „русского мира”, про місце в ньому України, про походження, сутність і відмінності „українського фашизму”. Зокрема він зазначає: „Стосовно України у „Русского мира” є дві концепції: половина чи вся. Новоросія це частина Великої Росії безсумнівно. Але і все інше, при всій відмінній від нашої великоруської ідентичності, теж російське. ...Вони (Київ) нападають на те, що їм не належить. ...Можливо, заманюють рушити в Європу... Дивлячись на те, як вони рвуться у Новоросію, приходить думка: а чи не всі простори України належать „русскому миру”? Колись було саме так. ...Це колиська нашої історії, наша земля обітована. Це ж Русь. І народ її у корінні своєму – і є наш народ. ...Тому й виникає все більш стійка ідея: повернути усе не просто нам, повернути Народу” [6].

До поширення міфу про „русский мир” активно підключилася Російська Православна Церква. Патріарх РПЦ на заходах і урочистостях активно пропагував ключову ідею, переконував православних із ближнього зарубіжжя у їх належності до

„русского мира”: „...Сучасна Росія ...стає центром величезної цивілізаційної спільноти „русского мира”, що виходить далеко за межі однієї держави; ...Якщо ми будемо вважати єдиним центром тільки Російську Федерацію, ми будемо грішити проти історичної правди. ...Ядром „русского мира” сьогодні є Росія, Україна і Білорусь; саме таке розуміння „русского мира” закладено у сучасній самосвідомості нашої Церкви; РПЦ виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну й культурну традицію як основу своєї національної ідентичності. Ось чому і Молдову ми вважаємо частиною „русского мира” ” [7]. Як бачимо, релігійна концепція чітко відображає політичну.

Система освіти, яка реалізує концепцію партіотичного виховання, є другим ключовим провідником міфу. Дослідження низки джерел, присвячених проблемі патріотичного виховання в сучасній Росії, дає підстави для висновку про те, що основні положення „русского мира” виступають його ідеологічною основою. У більшості джерел фігурує поняття „воєнно-патріотичне виховання”, а трактування поняття патріотизму нерозривно пов'язане з утвердженням уявлення про визначальну геополітичну роль Росії, необхідністю виховання готовності до захисту росіян, де б вони не жили. Першою ланкою патріотичного виховання у визначеному напрямку є школа. Російськими авторами досить детально обґрунтовані теоретичні засади, напрямки і головні засоби воєнно-патріотичного виховання. Серед практичних заходів, ключове місце посідають інтелектуальна гра „Русский мир” та воєнно-патріотична гра „Зарниця”.

Не залишилася поза увагою і студентська молодь. Із 2005 р. проводиться Всеросійський молодіжний форум „Селігер”. Його ініціатором та організатором до 2008 р. був молодіжний рух „Наші”, для якого ідеї „русского мира” є основоположними, а сам форум передбачався як закритий табір для підготовки активістів і комісарів руху. Із 2009 р. форум став відкритим, отримав солідне державне фінансування. Селігер-2014 відзначився значним збільшенням кількості форумів і учасників. Безпосередній зв'язок з ідеями „русского мира” простежувався у роботі форумів „Росія у центрі” та „Громадянського форуму”. На „Селігер-2014” зібралися також аспіранти та молоді викладачі історії, соціології, політології, філософії з різних регіонів Росії, з якими актуальні питання політичного

життя та міжнародні проблеми обговорили В.Путін, що вчетверте відвідав форум, і С.Лавров. Обговорення також відбувалось у контексті ключових положень міфу. Зокрема, стосовно ситуації в Україні привернули увагу кілька тез В.Путіна, що також прямо відображають ключові положення міфу: „Нам потрібно було захищати наших співвітчизників.. ...Ми їх захистили” [8].

Перегляд розміщених „В контакте” відгуків і коментарів стосовно форуму і проблем, що там обговорювались, дає можливість простежити і наслідки впливу заходів на свідомість носіїв і прибічників міфу. Доволі розгорнутий коментар В.Большакова починається зі слів: „Новоросія – це Україна, що скинула морок кривди. Немає тяжчого для серця російського чути, як десь убивають чи пригнічують росіянина. Продасть останню сорочку, і викупить того, хто потрапив у полон. А станеться десь війна, залишить працю, сім'ю і піде захищати росіян. Так було, є і буде доки стоїть Русь Матінка” [9]. Більшість коментарів були подібними за змістом.

При Президентіві РФ функціонує Департамент з громадських зв'язків, одним із ключових завдань є патріотичне виховання. За визначенням В.Невшупи: „...патріот, це той, хто не просто любить Вітчизну, а хто готовий підпорядкувати свої інтереси інтересам Вітчизни. ...Для партіота історія не просто хронологічний порядок подій і фактів, а й причинно-наслідкові зв'язки між ними, тому вона не може ділитися на гарну і погану, являє собою дещо неподільне, цілісне, що містично живе у кожному з нас. ...Патріотизм є готовністю тих, хто збагачений ідеєю, національною ідеєю, у нашому випадку ідеєю „Русского Мира”. за необхідності пожертвувати навіть своїм життям [10]. Як бачимо, основні засади і ознаки патріотизму вказані доволі чітко.

Не обійшлися без згадки про „русский мир” у поздоровленні В.Путіна із днем народження. Віце-спікер Держдуми С.Железняк зазначив, що боротьба за „Русский мир” в Україні буде продовжуватись, побажав президенту сили, здоров'я і міцності духу [11].

Отже, здійснене нами дослідження джерел, ключових положень, шляхів і засобів реалізації концепції „русского мира” дає підстави для висновку про те, що „русский мир” є системним політичним міфом сучасної Росії, який прийшов на зміну радянському міфу. Найважливіші наші

аргументи такі: 1) міф про „русский мир” базується на імперських архетипах, радянських стереотипах, використовує всі раніше напрацьовані шляхи і засоби впливу на масову свідомість, увесь символічний арсенал радянського міфу; 2) за змістом і політичною стратегією, втіленою у ньому, міф є модернізованою ідеєю російських слав'янофілів, згідно з якою Росії належить провідна роль серед слов'ян; 3) початок формування міфу збігається з приходом до влади В.Путіна та активізацією його зусиль з відновлення російської імперії; в Україні ці ідеї втілювались у стратегії виборчої кампанії В.Януковича 2004 р.; 4) міф поєднує релігійні і політичні складові, отримав ідеологічне обґрунтування і гуманітарну базу, під нього створена відповідна законодавча основа; 5) у міфі присутні всі необхідні елементи, сюжети і персонажі: глобальна ідея і стратегічна мета; ідеї винятковості „російської цивілізації”, захисту „російськомовних” та образи ворога; головний „захисник”, ідеологи і пророки, реальні та потенційні носії міфу; 6) зовнішня й внутрішня політика держави підпорядкована реалізації міфу і мобілізації ресурсів для цього; 7) задіяні всі традиційні і новітні засоби поширення міфу: церква, система освіти, громадські інститути, держава, ЗМІ; 8) система релігійного, патріотичного, громадського виховання базується на ключових міфологічних концепціях: винятковості російської цивілізації; розділеного народу, який необхідно об'єднати духовно і територіально; захисту реальних чи потенційних носіїв міфу скрізь і всіма засобами; 9) усі події в Україні (як і в інших державах пострадянського простору) та дії влади РФ, від прихованого чи явного тиску до прямої військової агресії, протягом усього періоду існування міфу інтерпретуються владою та ЗМІ виключно у міфологічному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щедровицкий П. Русский мир. Возможные цели самоопределения. Русский архипелаг [Електронний ресурс] / П. Щедровицкий. – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/authors/shedrovicky_petr/?library=2015
2. Путин 20 лет мечтал аннексировать Крым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.facenews.ua/news/2014/248706/>
3. Полоскова Т.В. Русский мир: мифы и реалии [Електронний ресурс] / Т.В. Полоскова. – М.: Московский Фонд „Россияне”, 2003. – Режим доступу: <http://rusproekt.org/> 2010/12/24/russkiy-mir-mifyi-i-realii/

4. Лужков Ю.М. Москва и соотечественники: новый этап взаимодействия / Ю.М. Лужков // Международный опыт защиты соотечественников за рубежом. – М., 2003. – С. 4-11.
5. Мукомель В. Государственная политика России в отношении зарубежных соотечественников: этапы становления [Электронный ресурс] / В. Мукомель, Э. Паин // Новые диаспоры. – М., 2002. – Режим доступа: <http://refdb.ru/look/1236309-p42.html>
6. Дугин А. Вернуть всю Украину в Единую Русь [Электронный ресурс] / Александр Дугин. – Режим доступа: <http://maxpark.com/community/5134/content/2891379>
7. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
8. Выступление Владимира Путина на форуме „Селигер” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/politics/20140829/1021869087.html>
9. Селигер 2014. – Всероссийский молодежный форум [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vk.com/forumseliger?z=video-9924118>
10. Невшупа В. Патриотическое воспитание невозможно без идеологии, но она у нас запрещена Конституцией [Электронный ресурс] / В. Невшупа. – Режим доступа: <http://www.gosrf.ru/experts/199/>
11. В Госдуме РФ опять грозят Украине борьбой за „Русский мир” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/305918/v_gosdume_rf_opyat_grozyat_ukraine_borboyi_za_russkiyi_mir

Наукове видання

В І С Н И К

*ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА*

№ 1132

**Серія „Питання політології”
Випуск 27**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською, російською та англійською мовами

Комп’ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 26.11.14 Формат 60x84/8. Папір офсетний.

*Друк ризограф. Ум. друк. арк. – 16,0 Обл.-вид. арк. 18,6
Тираж 100 пр. Ціна договірна. Зам. № _____*

61022, м. Харків, майдан Свободи, 6
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна,

Надруковано ФОП „Петрова І.В.”
61144, Харків-144, вул. Гв. Широнінців, 79-в, к.137, т.(057) 362-01-52
e-mail: bookfabrik@rambler.ru
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03р.